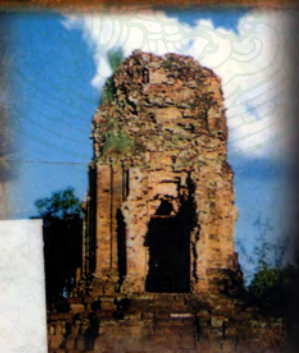

น้ำชนอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
Sri Thep Historical Park

959.368
ธ511ท

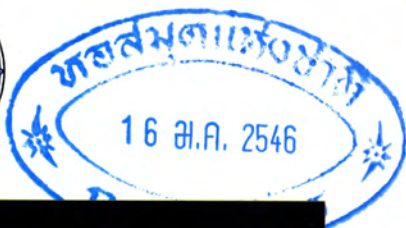

சென்னைப் பல்கலைக்கழகம்
தமிழ் இலக்கியப் பரிசீலனைப் பகுதி
சென்னை

சென்னைப் பல்கலைக்கழகம்

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรุงเทพฯ

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
อภินันทนาการจากกรมศิลปากร

หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ISBN 974-418-114-1

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

กรมศิลปากร

พิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม ๒๕๔๔

จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ที่ปรึกษา

นายวาทาภาศเอกอาวุธ เงินชูกลิ่น

นายอารักษ์ สังหิตกุล

นายวิระ โรจน์พจนรัตน์

นายสิริชัยชาญ พักจำรูญ

นายสด แดงเอียด

นายบวรเวท รุ่งรุจี

นายธราพงศ์ ศรีสุชาติ

อธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดี

และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ผู้อำนวยการส่วนอำนวยการสำนักโบราณคดี

และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ผู้อำนวยการสำนักงานโบราณคดี

และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย

คณะกรรมการ

นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์

นางจรรยา มาณะวิท

นางสาวนริรัตน์ ปรีชาพิชิตกุล

นางธาดา สังข์ทอง

นางสาวศุภวรรณ นงนุช

นางสาวสโรชา บุญมี

นางสาวอำพร ศรีไพร

ผู้เชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะด้านโบราณคดี

ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านวิชาการโบราณคดี

หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

นายปราณ หอมมา

นางสาวบังอร ภูาบทอง

นางสาวรุ่งอรุณ เหล็กดี

นางสาวสุปรียา จันทร์ศรี

ผู้เรียบเรียง นางธาดา สังข์ทอง

นักโบราณคดี ๖

ผู้แปลภาษาอังกฤษ

นางสาวรัศมี ชูทรงเดช

Elisabeth Bacus

ออกแบบปกและรูปเล่ม

นายปราณ หอมมา

ภาพถ่ายและผัง

นายปราณ หอมมา

นายวรชัย วิริยารมย์

ผู้ควบคุมการพิมพ์

นางสิริกุล วิริยารมย์

พิมพ์ที่

บริษัท อาทิตย ไพเรดิกส์ กรุ๊ป จำกัด

โทร. ๐-๒๔๖๙๙-๔๓๐๐-๑ โทรสาร. ๐-๒๔๕๕๕-๑๑๖๕

คำนำ

โบราณสถานเป็นเกียรติของชาติ แสดงถึงความเป็นมาที่ยาวนานของประเทศชาติและท้องถิ่น ในประเทศที่เจริญแล้วจึงมีการศึกษา ค้นคว้าหาอารยธรรมเก่าแก่ที่ได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือโบราณสถานต่างๆ พร้อมกับนำอดีตกลับมาปรับใช้สังคมปัจจุบันเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมนั้นๆ ทั้งในส่วนที่เป็นความรู้ดั้งเดิมแต่เก่าก่อนหรือที่เรียกว่าภูมิปัญญาโบราณและในส่วนที่เป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนในสังคมนั้น

กรมศิลปากรได้มีนโยบายในการอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองโบราณศรีเทพที่ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ ตามแนวทางการอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมตามแบบสากลดังกล่าวข้างต้น มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยจัดตั้งให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งได้รับงบประมาณมาศึกษา ขุดค้นทางโบราณคดี ขุดแต่งโบราณสถาน พร้อมกับการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุตามหลักวิชาการที่ถูกต้อง เรื่องราวที่ปรากฏในหนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเล่มนี้ เป็นผลมาจากการดำเนินงานที่ผ่านมาในอดีตของนักวิชาการชาวไทยและต่างชาติ ที่ให้ความสนใจหลักฐานจากเมืองศรีเทพ

การจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นมาขึ้นมานั้นเพราะกรมศิลปากรมีหน้าที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นหลักฐานจากอดีตกาลสู่ประชาชนในประเทศ เพื่อให้มีการรับรู้ร่วมกันถึงความสำคัญของพื้นที่แถบเพชรบูรณ์ตอนใต้ ที่มีหลักฐานสัมพันธ์กับชุมชนอื่นในแถบภาคอีสานและภาคกลางของไทย มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สมัยประวัติศาสตร์ในยุควัฒนธรรมทวารวดีและในยุควัฒนธรรมจากเขมรโบราณ เพราะกรมศิลปากรตระหนักดีว่ามรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นส่วนรวม การรับรู้ร่วมกันถึงความสำคัญของพื้นที่นี้ จะนำไปสู่แนวทางการพัฒนา และการจัดการใช้ทรัพยากรแห่งนี้้อย่างยั่งยืน ทั้งเพื่อเป็นประโยชน์ของการอนุรักษ์เมืองโบราณและเพื่อประโยชน์ในการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่กำลังได้รับความสนใจจากประชาคมโลกอย่างแพร่หลายต่อไป

เลขที่ ๐๖

๗๗
๙๕๙.๓๖๘
E 511 ๗

นาวาอากาศเอก

๑๙ 1.

(อาวุธ เงินชูกลิ่น)

อธิบดีกรมศิลปากร

เลขที่ ๖

๕

๗๗

กันยายน ๒๕๔๔

เลขทะเบียน

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

31111004670079

สารบัญ

	หน้า
เมืองศรีเทพ	๑๐
• ที่ตั้ง	๑๐
• การเดินทาง	๑๐
• สภาพภูมิศาสตร์	๑๑
• สภาพทั่วไป	๑๒
• ชุมชนท้องถิ่น	๑๔
• ประวัติการค้นพบ	๑๖
• ประวัติการศึกษาและดำเนินการ	๒๑
พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม	๒๗
• ชุมชนดั้งเดิม(พุทธศตวรรษที่ ๕-๑๑)	๒๗
• สมัยที่รับอารยธรรมทวารวดี(พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖)	๓๑
• สมัยที่รับอารยธรรมเขมร(พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘)	๓๕
• การล่มสลายของเมืองศรีเทพ(ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘)	๓๗
• ศาสนาและความเชื่อ	๓๙
• ลัทธิศาสนาที่เมืองศรีเทพ	๔๕
โบราณสถานสำคัญ	๕๕
• เมืองศรีเทพ	๕๕
• หลุมขุดค้นทางโบราณคดี	๖๐
• โบราณสถานเขาค้างใน	๖๗
• ปรากฏสองพี่น้อง	๗๖
• ปรากฏศรีเทพ	๘๕
• โบราณสถานเขาค้างนอก	๑๐๐
• ปรากฏฤาษี	๑๐๑
• โบราณสถานเขาคมอรัตน์	๑๐๒

จารึกเมืองศรีเทพ

๑๐๘

- จารึกเมืองศรีเทพ ๑๐๘
- จารึกบ้านวังไผ่ ๑๑๒
- จารึกเยธมฺมาฯ เมืองศรีเทพ ๑๑๔
- จารึกบนฐานประติมากรรม ๑๑๔
- จารึกโบราณสถานหมายเลข ๐๙๙๖ ๑๑๕
- จารึกบนพระพิมพ์ ๑๑๖
- จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาบ้านหนองสรวง ๑๑๗
- จารึกบ้านหนองไม้สอ ๑๑๘
- จารึกปรางค์สองพี่น้อง ๒ ๑๑๙
- จารึกปรางค์สองพี่น้อง ๑ ๑๒๐

โบราณวัตถุสำคัญ

๑๒๒

- โบราณวัตถุในศาสนาฮินดู ๑๒๒
- โบราณวัตถุในศาสนาพุทธ ๑๔๑
- โบราณวัตถุที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ๑๕๐

สรุปปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวเมืองศรีเทพในอดีต

๑๖๓

- การบริโภคอาหาร ๑๖๓
- เครื่องแต่งกาย ๑๖๓
- บ้านเรือนที่อยู่อาศัย ๑๖๕
- ยารักษาโรค ๑๖๕

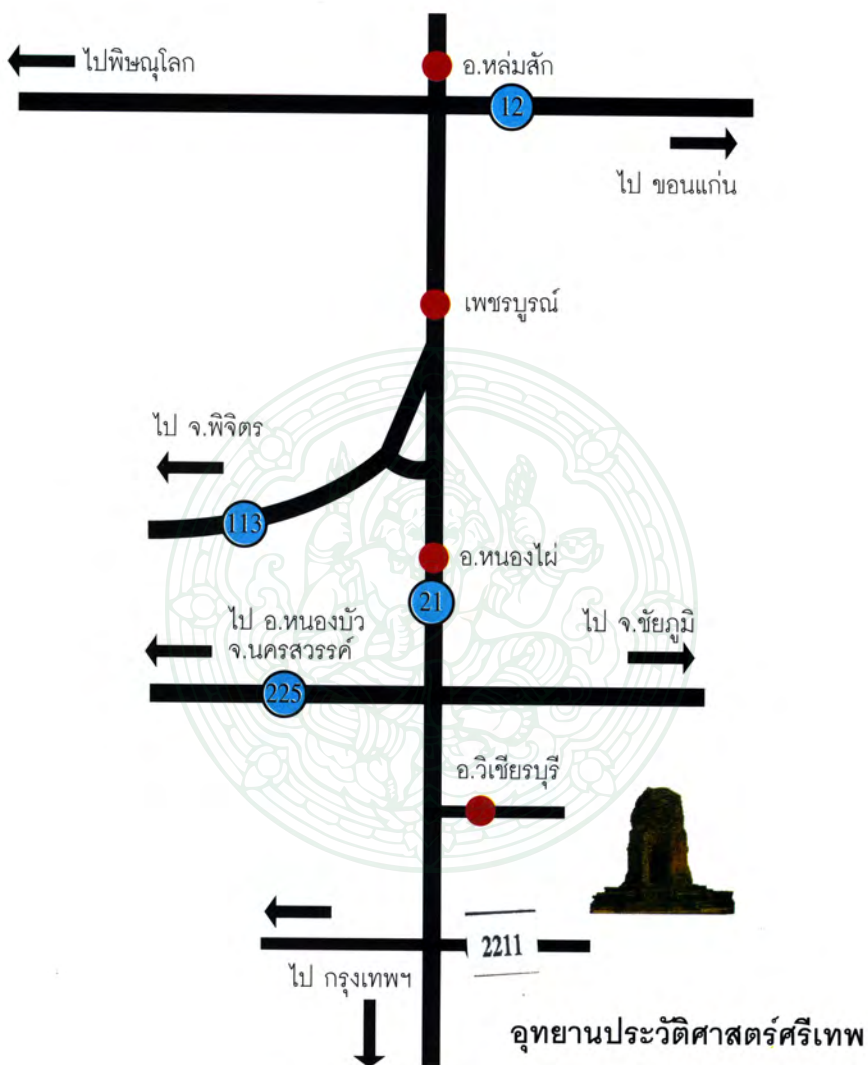

แผนที่ประเทศไทยแสดงที่ตั้งจังหวัดเพชรบูรณ์
Map of Thailand showing locating of Phetchaboon

แผนที่จังหวัดเพชรบูรณ์
Map of Phetchaboon Province

แผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

Map showing location of Sri Thep Historical Park

เมืองศรีเทพ

ที่ตั้ง

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในเขต ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัด เพชรบูรณ์ ประมาณบริเวณ รั้วที่ ๑๕ งบฯ ๒๗ ลิปดา ๓๐ ฟลิปดาเหนือ งบฯ ที่ ๑๐๑ งบฯ ๐๓ ลิปดา ๒๐ ฟลิปดา ตะวันออก หรือพิกัด ๔๘ PQT ๓๐๕๑๐๘ (กรมแผนที่ทหาร แผนที่ลำดับชุด L ๗๐๑๗ งบฯ ที่ ๕๒๓๙ IV)

อำเภอศรีเทพมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่นเดียวกัน ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอลำสนธิ จังหวัดลพบุรี อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอโคกเจริญ จังหวัดลพบุรี อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรีและ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอชัยบาดาล และอำเภอลำสนธิ จังหวัดลพบุรี

การเดินทาง

เมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง บริเวณซึ่งเป็นเขตติดต่อกันระหว่างภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือ ตัวเมืองโบราณตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตัวอำเภอศรีเทพ ห่างจากกรุงเทพมหานคร รว ๒๔๐ กิโลเมตร

การเดินทางเข้าสู่เมืองโบราณศรีเทพ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้นสามารถกระทำได้โดยสะดวก ดังนี้

๑. รถยนต์ส่วนตัว ใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๑ (สระบุรี-หล่มสัก) ถึง กม. ที่ ๑๐๒ สี่แยกศรีเทพ (ใกล้ที่ว่าการอำเภอศรีเทพ) เลี้ยวขวาเข้าสู่ทางหลวงหมายเลข ๒๒๑๑ ไปอีกราว ๑๐ กิโลเมตร จะถึงทางเข้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๒. รถยนต์โดยสารประจำทาง มีรถยนต์โดยสารปรับอากาศชั้น ๑, ชั้น ๒ และรถธรรมดาจากสถานีขนส่งสายเหนือ(ตลาดหมอชิต ๒) วังขึ้นลงตลอดวัน สายกรุงเทพ-เพชรบูรณ์ กรุงเทพ-หล่มสัก ลงที่สถานีตลาดบ้านกลาง(ตลาดอำเภอศรีเทพ) แล้วต่อรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างเข้ามายังอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

สภาพภูมิศาสตร์

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่บนขอบด้านตะวันตกของที่ราบสูงโคราช ลักษณะพื้นที่ลาดเอียงจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตกโดยมีลำน้ำไหลผ่าน ๒ สาย ได้แก่

๑. แม่น้ำป่าสัก อยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๕ กิโลเมตร เป็นแม่น้ำที่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ แม่น้ำมีลักษณะแคบและลึกมีเกาะแก่งมากมาย ริมแม่น้ำป่าสักทั้งสองฝั่งจะมีที่ราบขั้นบันได ซึ่งใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม

๒. ลำน้ำเหียง อยู่ห่างจากแม่น้ำป่าสักมาทางทิศตะวันออก ประมาณ ๒ กิโลเมตร เป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำป่าสักที่ไหลแยกออกจากแม่น้ำป่าสักบริเวณ

อำเภอวิเชียรบุรี ทางทิศเหนือของเมืองศรีเทพ และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำป่าสักอีกครั้งที่บ้านท่า อำเภอศรีเทพ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองศรีเทพไปประมาณ ๘ กิโลเมตร

เมืองโบราณและเขตอำเภอศรีเทพจัดอยู่ในเขตที่สูงภาคกลาง (Central Highland) ซึ่งลักษณะโดยทั่วไปเป็นบริเวณที่มีเทือกเขาสลับซับซ้อน วางตัวในแนวยาวจากทิศเหนือไปยังทิศใต้โดยเริ่มตั้งแต่จังหวัดเลย เพชรบูรณ์ สระบุรี และทางใต้ของนครราชสีมา พื้นที่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๕๐ เมตร ประกอบด้วยเนินเขาต่อเนื่องคล้ายลูกคลื่นสลับกับเขาสูง เทือกเขาที่สำคัญได้แก่ เทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองศรีเทพ

แม่น้ำป่าสักที่บ้านท่า ค.ศรีเทพ บริเวณที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จฯขึ้นประพาสเมืองโบราณศรีเทพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

Pa Sak river at Ban Tha, Thambon Sri Thep, visited by Prince Damrong in 1904

สภาพทั่วไป

เมืองศรีเทพเคยอยู่ในเขตปกครองของอำเภอวิเชียรบุรี ปัจจุบันขึ้นอยู่กับอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตัวเมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ระหว่างบ้านบึงนาจานทางทิศตะวันตกกับบ้านศรีเทพน้อยทางทิศตะวันออกและบ้านสระปรือทางทิศเหนือ สภาพพื้นที่รอบเมืองเดิมเป็นป่าโปร่งแต่ในปัจจุบันเป็นพื้นที่ในการเกษตรกรรม

เมืองศรีเทพมีลักษณะเป็นเมืองแฝดที่สร้างอยู่ชิดติดกัน ๒ เมือง เรียกว่าเมืองใน และเมืองนอก

ภายในเขตเมืองในนั้น มีโบราณสถานที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ อยู่ ๓ แห่ง คือปราสาทศรีเทพ ปราสาทสองพี่น้อง เขาคลังใน และมีโบราณสถานเล็ก ๆ กระจัดกระจายอยู่อีกราว ๓๗ แห่ง ในปัจจุบันโบราณสถานในเขตเมืองในได้รับการขุดแต่งและบูรณะเกือบหมดแล้ว

สภาพพื้นที่ของเมืองในมีลักษณะเป็นที่ราบลอนลูกคลื่น มีสระน้ำและหนองน้ำอยู่โดยทั่วไปราว ๗๐ สระ ที่สำคัญคือสระปราสาท ซึ่งมีขนาดใหญ่ อยู่ทางทิศเหนือใกล้กับปราสาทศรีเทพ

สภาพภูมิประเทศเมืองศรีเทพ มองจากเขาตมอรัตน์
Geography of Sri Thep, seen from Khao Ta Morat

เขตเมืองนอก อยู่ทางด้านทิศ ตะวันออกของเมืองในมีลักษณะเป็นที่ลาด จากทิศตะวันออกมาทิศตะวันตก พบ โบราณสถานขนาดเล็กราว ๕๔ แห่ง มี สระน้ำขนาดใหญ่อยู่กลางเมืองค่อนไป ทางทิศเหนือ เรียกว่า สระขวัญ โบราณ สถานในเขตเมืองนอกส่วนใหญ่ยังไม่ได้ ทำการขุดแต่งและบูรณะ พื้นที่บางส่วน ชาวบ้านยังใช้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมและ เลี้ยงสัตว์

คูเมืองนอกและเมืองในแต่เดิมดินชั้น จานบางแห่งแห้งเป็นพื้นดิน และมีบางแห่งที่ยัง มีน้ำขัง แต่ปัจจุบันได้รับการขุดลอกแล้ว

เมืองทั้งสองมีพื้นที่รวมกันราว ๒,๘๘๙ ไร่ หรือประมาณ ๔.๗ ตาราง กิโลเมตร แยกเป็นพื้นที่ของเมืองในราว ๑,๓๐๐ ไร่ และของเมืองนอกราว ๑,๕๘๙ ไร่

นอกเมืองออกไปยังมีโบราณสถาน กระจายอยู่อีกราว ๕๐ แห่ง ที่สำคัญคือ โบราณสถานเขาคลังนอกและปราสาทฤๅษี เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่บ้าน สระปรีธและบ้านน่าน้ำโครม ห่างจาก ศรีเทพไปทางทิศเหนือราว ๒-๓ กิโลเมตร และโบราณสถานที่ถ้าเขาธมมรัตน์ซึ่งเป็น โบราณสถานแห่งเดียวของเมืองศรีเทพที่ ตั้งอยู่บนภูเขา ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศ ตะวันตกราว ๒๐ กิโลเมตร

สระน้ำโบราณภายในเขตกำแพงเมืองศรีเทพ
Ancient ponds within the Sri Thep city wall

ในปัจจุบันภายในเมืองในไม่มี
ประชาชนเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัย
ส่วนเมืองนอกมีเพียงบางครอบครัวเข้าไป
ใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรมในพื้นที่
บ้างเท่านั้น

ชุมชนท้องถิ่น

ชาวเมืองศรีเทพในปัจจุบันส่วนใหญ่
อพยพมาจากจังหวัดในแถบภาคตะวันออก
เฉียงเหนือ เช่น ยโสธร ร้อยเอ็ด
สกลนคร นครราชสีมา และจังหวัดใกล้เคียง
ในภาคกลาง เช่น ลพบุรี นครสวรรค์
โดยเริ่มอพยพเข้ามาอยู่อาศัยบริเวณ
รอบ ๆ เมืองโบราณซึ่งเป็นที่รกร้างเมื่อ
ประมาณ ๕๐ ปีที่แล้ว แต่ไม่นิยมเข้าไป
อยู่ในตัวเมืองโบราณเนื่องจากมีความเชื่อ
ว่าเจ้าที่แรงใครเข้าไปอยู่จะเจ็บไข้ได้ป่วย

หมู่บ้านที่ตั้งอยู่รายรอบเมือง
โบราณศรีเทพมี ๔ หมู่บ้าน คือ

- บ้านศรีเทพน้อย ตั้งอยู่ทางทิศ
ตะวันออก มีอายุเก่าแก่กว่าหมู่บ้านอื่น ๆ
เป็นที่อยู่อาศัยของผู้ใช้ภาษาถิ่น “ไทยแดง”
หรือ “ไทยเบ็ง” ซึ่งเป็นภาษาถิ่นที่มีผู้ใช้อยู่
หลายหมู่บ้านในเขตภาคกลาง เช่น บ้าน
ดิลิ่ง อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี
ชาวบ้านปัจจุบันไม่ทราบว่าเป็นบรรพบุรุษของ
ตนมีถิ่นเดิมอยู่ที่ใด และพากันอพยพเข้า
มาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ตั้งแต่เมื่อใด

- บ้านบึงนาจานและบ้านหลัก
เมือง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกจัดเป็นหมู่บ้าน
ใหญ่มีประชากรหนาแน่น ส่วนใหญ่
เป็นผู้อพยพมาจากจังหวัดต่างๆในภาคตะวันออก
เฉียงเหนือ คือ บุรีรัมย์ มหาสารคาม
นครราชสีมา อุบลราชธานี ยโสธร ชัยภูมิ
ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงกลับไปติดต่อกับญาติ
พี่น้องและเพื่อนพ้องในท้องถิ่นเดิมและยัง
มีวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณีภาษา
พูดแบบท้องถิ่นภาคอีสาน เนื่องจากเพิ่ง
อพยพมาเมื่อประมาณ ๕๐ ปีมานี้

ประเพณีการบวงสรวงเจ้าพ่อศรีเทพ
ตามความเชื่อถือนิยมของชุมชนท้องถิ่น
Traditional offering to the spirits,
a local belief

ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งของบ้าน
บึงนาจานและบ้านหลักเมืองอพยพมา
จากจังหวัดลพบุรี และนครสวรรค์

– บ้านสระปรือ เป็นหมู่บ้านเพิ่ง
เกิดใหม่เมื่อราว ๒๐-๓๐ กว่าปีมานี้เอง
เป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีพื้นเพเดิมมาจาก
จังหวัดบุรีรัมย์ มหาสารคาม และนคร
ราชสีมา

ชุมชนที่นับว่าใหญ่และมีความ
เกี่ยวข้องกับเมืองศรีเทพในปัจจุบันเป็น
อย่างมากได้แก่ชุมชนบ้านบึงนาจานและ
บ้านหลักเมือง ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ติดกับ
คูเมืองทางด้านทิศตะวันตก เนื่องจากยัง
อาศัยแหล่งน้ำจากคูเมืองศรีเทพในการ
อุปโภคบริโภค ส่วนชุมชนอื่นที่มีขนาดรอง
ลง มาตั้งบ้านเรือนอยู่นอกเขตเมืองโบราณ
ศรีเทพ คือ บ้านศรีเทพน้อยและบ้านสระปรือ

อาชีพหลักของชาวบ้านคือ การ
ทำนา รองลงมาได้แก่ การปลูกพืชไร่ เช่น
ข้าวโพด ถั่วเขียว แตงโม มันสำปะหลัง
และกระเจี๊ยบ นอกจากนี้ก็มีการเลี้ยงสัตว์
ค้าขาย หาของป่า-ล่าสัตว์ รับจ้างและ
ทอดผ้า

ชาวบ้านในท้องถิ่นนับถือพุทธ
ศาสนา เชื่อในเรื่องกุศลกรรม ทำงานบุญ
กุศลต่างๆ เป็นประจำ เช่น งานกฐิน ผ้าป่า
แต่ก็ยังมีการนับถือภูตผีวิญญาณและผี
บรรพบุรุษเรียกว่า เจ้าแม่ เจ้าพ่อต่างๆ

ประวัติการค้นพบเมืองศรีเทพ

เมืองศรีเทพเดิมเป็นเมืองที่รกร้างอยู่กลางป่า ไม่มีผู้ใดทราบว่แท้จริงเมืองแห่งนี้มีชื่ออย่างไร ใครเป็นผู้สร้าง และสร้างมาแต่สมัยใด มีเพียงชื่อที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกกันตามคำของพระฤๅษีว่า “เมืองอภัยสาลี” จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ชื่อ เมืองศรีเทพ จึงได้ถูกนำมาใช้เรียกขานเมืองโบราณร้างแห่งนี้ เนื่องจากในปีนั้นสมเด็จพระอนุชา ดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชาของรัชกาลที่ ๕ และเป็นผู้ที่ได้รับการเชิดชูว่าเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ได้เสด็จฯ ตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี

ชิ้นส่วนทับหลัง จากเมืองศรีเทพ
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
เจ้าสามพระยา จ.พระนครศรีอยุธยา
Fragment of lintel from Sri Thep,
now housed at the Chao Sam Phraya
National Museum, Ayutthaya Province

ปรางค์ฤๅษี
(ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)
Prang Ruesi – picture from the
National Archives

เสาประดับกรอบประตูสลักรูปฤๅษี
(ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)
Relief carving of Ruesi (hermit)
on colonnade – picture from the
National Archives

ปรังค์สองพี่น้อง (ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

Prang Song Phi Nong – picture from the National Archives

กระทรวงมหาดไทย และนอกเหนือไปจากพระราชภารกิจในตำแหน่งหน้าที่แล้ว พระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยที่จะสืบหาเมืองโบราณแห่งหนึ่งที่มีชื่อว่า “เมืองศรีเทพ” เนื่องจากเมื่อแรกเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้นพระองค์เคยพบทำเนียบเก่าบอกรายชื่อหัวเมืองมีชื่อเมืองศรีเทพปรากฏอยู่ เมื่อได้สอบถามข้าราชการกระทรวงมหาดไทยถึงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองศรีเทพก็ไม่มีใครรู้จัก ต่อมาทรงพบสมุดดำเล่มหนึ่งซึ่งเป็นเอกสารฉบับร่างเพื่อบอกเส้นทางให้คนเชิญสารตราไปบอกข้าวงการันพระชนม์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ตามหัวเมืองต่าง ๆ มีเส้นทางหนึ่งไปยังเมืองสระบุรี

เมืองชัยบาดาล เมืองศรีเทพ และเมืองเพชรบูรณ์ พระองค์จึงทรงตั้งสมมติฐานว่าเมืองศรีเทพคงอยู่ทางลำน้ำป่าสัก แต่อยู่ตรงไหนยังไม่รู้ ครั้นเมื่อเสด็จมาถึงเมืองเพชรบูรณ์แล้วก็ทรงสืบค้นหาแต่ไม่ได้ความ ต่อมามีคนมาบอกว่ามีเมืองโบราณเมืองหนึ่งใหญ่โตมากชื่อว่า “เมืองอภัยสาลี” อยู่ในป่าแดงใกล้กับเมืองวิเชียรบุรี พระองค์จึงเสด็จมาเมืองวิเชียรบุรี โดยล่องเรือลงมาจากทางแม่น้ำป่าสัก เมื่อถึงเมืองวิเชียรบุรีได้ทรงแวะเยี่ยมเยียนพระยาประเสริฐสงครามอดีตรัฐมนตรีว่าการจังหวัดซึ่งแก่ชราลงและออกจากราชการนานมาแล้ว ทรงได้ถามพระยาประเสริฐสงครามถึงเรื่อง “เมืองศรีเทพ” ได้ความว่าเมือง

ปราสาทศรีเทพ (ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)
Prang Sri Thep in 1904 – picture from the National Archives

วิเชียรบุรีนั้นแต่เดิมมีชื่อเรียกเป็น ๒ อย่าง คือ เมืองท่าโรง ก็เรียก เมืองศรีเทพ ก็เรียก ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นที่ "พระศรีธมมอรรถน์" (ตามชื่อเขาแก้วซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในเมืองนี้) จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อครั้งปราบกบฏเวียงจันทน์ พระศรีธมมอรรถน์ มีความชอบมากจึงโปรดฯ ให้ยกศักดิ์เมืองศรีเทพขึ้นเป็นเมืองตรี และเปลี่ยนนามเมือง

เป็นวิเชียรบุรี โดยเอาความหมายของธมมอรรถน์คือเขาแก้วมาเป็นมงคลนาม และเปลี่ยนนามผู้ว่าราชการจังหวัดจากพระศรีธมมอรรถน์เป็นพระยาประเสริฐสงครามตั้งแต่นั้นมา พระองค์ท่านได้ทรงถามถึงเรื่องเมืองอภัยสาลีกีได้ความว่ามีเมืองโบราณใหญ่โตจริงแต่ชื่อที่เรียกว่าเมืองอภัยสาลีนั้นเป็นแต่คำพระธุดงค์คงจะเอาเป็นชื่อที่แน่นอนไม่ได้

หลังจากนั้นท่านก็ได้ล่องเรือจากเมืองวิเชียรบุรีมาขึ้นบกที่บ้านนาตะกุดพักแรมอยู่คืนหนึ่ง รุ่งเช้าจึงเดินทางไปสำรวจเมืองโบราณที่เรียกว่าเมืองอภัยสาส์ ได้พบว่าเป็นเมืองใหญ่โตจริงมีคูเมืองกำแพงเมือง ปรางค์ปราสาท สระน้ำ และโคกเนินโบราณสถานต่าง ๆ หลายแห่ง ทั้งนอกเมืองในเมือง รวมทั้งประติมากรรมหินต่าง ๆ เป็นอันมาก

เมื่อดูเมืองโบราณแห่งนี้แล้ว พระองค์ท่านได้ทรงลงความเห็นเป็นสองอย่างคือ ประการที่หนึ่งเมืองโบราณแห่งนี้พวกพราหมณ์จะเรียกชื่ออย่างใดก็ตาม ชื่อนั้นก็คงจะเป็นต้นเค้าของชื่อเมืองศรีเทพ ซึ่งเป็นชื่อเก่าของเมืองวิเชียรบุรี ประการที่สองสมัยเมื่อครั้งขอมปกครองเมืองไทยเมืองศรีเทพคงเป็นมหานครหรือเมืองใหญ่แห่งหนึ่งเช่นเดียวกับเมืองที่ดังศรีมหาโพธิ์ (จังหวัดปราจีนบุรี) และเมืองสุโขทัย ในสมัยนั้นท้องที่คงจะทำไร่นาได้ผลอุดมดีมีไพร่บ้านพลเมืองมาก จึงสามารถสร้างเป็นเมืองใหญ่โตขนาดนี้ (เก็บความจากเรื่องความไข้เมืองเพชรบูรณ์ จากนิทานโบราณคดี พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

จากพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ว่าชื่อเดิมของเมืองโบราณแห่งนี้ น่าจะเป็นต้นเค้าที่มาของชื่อเมืองศรีเทพ กรมศิลปากรจึงได้เรียกชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ว่า “เมือง

ศรีเทพ” ไปก่อน ในวันข้างหน้าถ้ามีการค้นพบหลักฐานทางด้านเอกสารที่ยืนยันชื่อที่แท้จริงของเมืองโบราณแห่งนี้ได้ ก็คงจะมีการเปลี่ยนแปลงกลับไปใช้ชื่อเดิมที่ถูกต้อง หรือถ้ามีการค้นพบหลักฐานที่ยืนยันถึงชื่อดั้งเดิมว่าคือ เมืองศรีเทพ มาแต่เมื่อแรกตั้ง ชื่อนี้ก็คงจะอยู่คู่กับเมืองโบราณแห่งนี้ตลอดไป

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงค้นพบเมืองโบราณศรีเทพ
Prince Damrong. Who first discovered Muang Sri Thep

ประวัติการศึกษาและดำเนินการ

หลังจากสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑๑ กรมพระยาเดโชฯ ราชานุภาพทรงค้นพบเมืองโบราณศรีเทพแล้ว เมืองโบราณแห่งนี้ก็ยังคงถูกทิ้งให้รกร้างอยู่กลางป่าอีกเป็นเวลานานกว่าที่กรมศิลปากรจะได้เข้ามาสำรวจขึ้นทะเบียนอนุรักษ์และพัฒนาจนกระทั่งเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการ ในระหว่างเวลาดังกล่าวได้มีการสำรวจศึกษาค้นคว้าวิจัยโดยนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมทั้งการดำเนินการในการอนุรักษ์โบราณสถานดังนี้

พ.ศ.๒๔๗๘-๒๔๘๐ ในปีเดียวกับที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเมืองโบราณแห่งนี้ ด็อกเตอร์ควอริทซ์ เวลส์ (Dr.Quaritch Wales) ได้เดินทางเข้ามา

ศึกษาและเสนอความคิดเห็นไว้ในบทความเรื่อง The Exploration of Sri Deva an Ancient City in Indochins 9 หนังสือ Indian Art and Letter Vol.X No.๑๑ ว่าเมืองศรีเทพเป็นเมืองของชาวอินเดียที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรพุนัน โดยอ้างถึงหลักฐานศิลาจารึก หมายเลขที่ K ๙๗๘ และจากการศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรม เวลส์เสนอว่า ปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้อง เป็นสถาปัตยกรรมแบบอินเดีย และอาจจะจัดเป็นอาคารทางศาสนาพราหมณ์ ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในอินโดจีนอย่างช้าที่สุดก็ควรมีอายุในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จากหลักฐานอื่นอันได้แก่ ประติมากรรม และโบราณวัตถุอื่น ๆ เวลส์ให้ข้อสันนิษฐานว่า ปราสาทใหญ่หรือ

ทวารบาล (ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

Davarapala, guarding the entrance – picture from the National Archives

จารึกบนเสาหินซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเป็นหลักเมือง
Inscription on the stone colonnade which Prince Damrong assumed was the city pillar
(Sao Lak Muang)

ปรากฏศรีเทพนั้นเป็นสถาปัตยกรรมรุ่นเก่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ นอกจากนี้ เวลส์ยังเสนอต่อไปว่า เมื่ออาณาจักรฟูนันเสื่อมลงเมืองศรีเทพก็ร้างมาราว ๕๐๐ ปี จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมื่อเขมรมีอำนาจเข้ายึดดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำป่าสัก ก็ได้ทำการบูรณะเมืองศรีเทพขึ้นมาใหม่

พ.ศ. ๒๕๐๕ หน่วยศิลปากรที่ ๓ สุโขทัยทำการสำรวจขุดแต่งทำผังและประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานบางแห่ง พร้อมทั้งทำการสำรวจถ้ำเขาถ่มอรัตน์ด้วย

พ.ศ. ๒๕๐๙ หน่วยศิลปากรที่ ๓ สุโขทัย ได้ทำการสำรวจสภาพตัวเมืองและนำโบราณวัตถุ เช่น ศิวลึงค์ ระฆังหิน และเสาประดับกรอบประตูบางชิ้นไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จ.สุโขทัย

พ.ศ. ๒๕๑๐ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงนำคณะนักศึกษจากคณะโบราณคดีไปทำการขุดค้นที่ตำบลพุดเตย อำเภอบางบาล จังหวัดสุโขทัย และครั้งนั้นทรงนำนักศึกษากลุ่มหนึ่งเดินทางไปที่เมืองศรีเทพ ได้พบเศียรของประติมากรรมรูปพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอก และสามารถนำมาต่อได้กับส่วนของคันทับ

ทับหลังจากเมืองศรีเทพ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จ.สุโขทัย

Lintel from Muang Sri Thep,

housed at the Ramkhamheng National Museum, Sukhothai Province

พระวิษณุหรือพระนารายณ์ จากเมืองศรีเทพ
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร

Image of Narai (Vishnu)
from Muang Sri Thep, housed at the
National Museum in Bangkok

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรง
นำมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ลักษณะเป็นเทวรูป
สวมหมวกทรงกระบอกแบบอินเดียทางใต้
หรือตะวันออกแต่สูงผ้านั้น และทรงพบ
พระพุทธรูปศิลาแบบทวารวดีมีจารึกคาถา
เยธุมมา เป็นภาษาบาลี ซึ่งกำหนดอายุ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ นอกจากนี้
ยังพบโบราณวัตถุประเภทประติมากรรม
ในสกุลช่างเขมรสมัยบาเยนของพระเจ้า
ชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ราว พ.ศ.
๑๗๖๐) เช่น รูปทวารบาลศิลา ทำให้
ทรงสันนิษฐานว่าพระเจ้าภวรมันอาจเป็น
ผู้รวบรวมและขยายอาณาเขตของเจนลา
(Chen - la) มาจนครองเมืองศรีเทพได้
ขณะเดียวกันอาณาจักรทวารวดี ที่ครอง
อำนาจอยู่ทางทิศตะวันตก ก็พยายามเข้า
ครอบครองเมืองศรีเทพ ดังนั้นอาณาจักร
ทั้งสองคงจะผลัดกันมีอำนาจเหนือเมือง
ศรีเทพ เนื่องจากพบหลักฐานทั้งในศิลปะ
แบบเขมรและทวารวดี

หลังจากนั้นเมืองโบราณศรีเทพ
ก็ถูกปล่อยทิ้งร้างมีชาวบ้านไปลักลอบขุด
ทำลายนำโบราณวัตถุออกจำหน่ายเป็น
จำนวนมาก

พ.ศ. ๒๕๑๗ หน่วยศิลปากรที่ ๓ ได้เสนอโครงการบูรณะชุดคันเมืองโบราณแห่งนี้แต่ไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องจากไม่ได้รับอนุมัติงบประมาณดำเนินการ

พ.ศ. ๒๕๑๘ ศาสตราจารย์ของบวสเซลีเยร์ (Prof. Jean Boissliers) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับงานประติมากรรมของสกุลช่างศรีเทพว่าได้รับอิทธิพลแบบศิลปะทวารวดี ศรีวิชัย และเขมรผสมผสานเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นแนวทางให้เกิดเป็นสกุลช่างแบบลพบุรี ส่วนด้านโบราณสถานนั้นท่านเห็นว่าเป็นสิ่งก่อสร้างของเขมรโบราณอย่างแน่นอน และมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีการขุดม

อย่างมากโดยเฉพาะที่มุนอกทั้ง ๔ ด้าน

พ.ศ. ๒๕๒๑ หน่วยศิลปากรที่ ๓ สุโขทัยได้ดำเนินงานทางโบราณคดีโดยการขุดหลุมทดสอบบริเวณเขาค้างใน ๑ หลุม และบริเวณสระปรังค์ ๑ หลุม

พ.ศ. ๒๕๒๒ รศ.อนุวิทย์ เจริญศุกกุล เสนอข้อคิดเห็นไว้ในบทความเรื่อง "การกำหนดอายุปรังค์ที่เมืองศรีเทพ" ตีพิมพ์ในวารสารเมืองโบราณปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ ว่าปรังค์ศรีเทพ และปรังค์สองพี่น้องควรจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เท่านั้น และมีเทคนิคการก่อสร้างเป็นแบบสกุลช่างเขมร

ปรังค์ศรีเทพก่อนบูรณะ
Prang Sri Thep before restoration

ปราสาทสองพี่น้องก่อนบูรณะ
Prang Song Phi Nong before restoration

พ.ศ. ๒๕๒๖ กรมศิลปากรดำริที่จะจัดตั้งโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพขึ้นและได้ทำการขุดหลุมทดสอบทางโบราณคดีบริเวณระหว่างสระปรางค์ - เขาค้างคิง จากหลักฐานที่พบในขณะนั้นสรุปว่า เมืองศรีเทพเริ่มต้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ ในระยะแรกมีความเกี่ยวข้องกับอาณาจักรทวารวดีมากกว่า

เจนลา และการขุดค้นพบหลักฐานการก่อสร้างเขาค้างคิงในมาจนกระทั่งหลักฐานของสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งเป็นระยะสุดท้ายที่ปรากฏหลักฐาน พบว่าศรีเทพมีร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนอย่างต่อเนื่องกันมาโดยไม่มีร่องรอยการทิ้งร้างแต่อย่างใด และที่สำคัญคือหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นว่าเขาค้างคิงเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่กว่าปรางค์ศรีเทพที่มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๒๙ กรมศิลปากรได้เล็งเห็นความสำคัญของเมืองโบราณแห่งนี้จึงได้จัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพและได้รับความร่วมมือจากสถาบันและหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาร่วมกันศึกษาสำรวจ และจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองศรีเทพร่วมกับกรมศิลปากร

พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๔๔ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้ดำเนินงานตามแผนแม่บททั้งด้านการศึกษา อนุรักษ์โบราณสถานต่าง ๆ พร้อมกับได้จัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ อาทิ ศูนย์ข้อมูล เส้นทางเข้าชมโบราณสถาน ฯลฯ ตามแผนงานระยะที่ ๑ ตามแผนแม่บทได้บรรลุผลสำเร็จ

พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพ

ชุมชนดั้งเดิม (พุทธศตวรรษที่ ๕-๑๑)

การขุดค้นทางโบราณคดีในปี พ.ศ.
๒๕๓๑ ณ บริเวณเนินดินขนาดใหญ่ซึ่ง
ปัจจุบัน ก่อสร้างเป็นอาคารหลุมขุดค้น
โครงกระดูกในเมืองศรีเทพนั้น ได้พบหลัก
ฐานทางโบราณคดีที่ชี้ให้เห็นร่องรอยของ

มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย
ในลักษณะของโครงกระดูกที่อยู่ในระดับ
ความลึกประมาณ ๔ เมตรจากผิวนิเวดิน
กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๗
หรือประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว

แหล่งโบราณคดีโดยรอบเมืองศรีเทพ

การขุดค้นดังกล่าวสอดคล้องกับ
การสำรวจ และขุดค้นแหล่งโบราณคดี
สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในกลุ่ม
ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
เขตพื้นที่ใกล้เคียงเมืองโบราณศรีเทพ ซึ่ง
ได้สำรวจพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อน
ประวัติศาสตร์ตอนปลายหลายแหล่ง เช่น

แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ตำบล
สระกรวด แหล่งโบราณคดีบ้านหนองหมู
บริเวณเชิงเขาอมรรัตน์ และแหล่ง
โบราณคดีริมแม่น้ำป่าสักบ้านกุดตาแร้ว
ในเขตอำเภอศรีเทพ ซึ่งได้มีการสำรวจพบ
โครงกระดูกมนุษย์ และเครื่องมือเครื่องใช้
ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็น

ปราสาทสองพี่น้อง
Prang Song Phi Nong

ภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง นอกเมืองศรีเทพ
Pottery from Ban Nong Deang site near Muang Sri Thep

จำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงความหนาแน่น และการตั้งหลักแหล่งของชุมชน ที่แพร่กระจายอยู่ในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงเมืองโบราณศรีเทพ ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเหล่านี้มีสภาพทางสังคม และวัฒนธรรมแบบง่าย ๆ อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ปกครองกันเองในระดับหมู่บ้าน รู้จักปลูกพืชบางชนิดที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เช่น ข้าว ผสมผสานกับการหาอาหารจากแหล่ง ธรรมชาติทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ วิถีชีวิตยังต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นสำคัญ จึงมีพิธีกรรมต่าง ๆ อันเนื่องด้วยธรรมชาติ และการเซ่นสังเวยบวงสรวงวิญญาณภูตผีปิศาจ ตลอดจนมีความเชื่อในเรื่องชีวิตหลังความตายและโลกหน้า การติดต่อระหว่างกลุ่มชนคงเป็นไปในลักษณะของการติดต่อกับกลุ่มชนใกล้เคียง มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมแบบค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๑ เป็นช่วงที่อารยธรรมจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเดียได้แพร่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชนในบริเวณแหลม

อินโดจีนอย่างชัดเจน ก่อให้เกิดรัฐใหม่ที่เป็นเสมือนแหล่งรวบรวมและเผยแพร่อารยธรรมอินเดียให้แก่ชุมชนเล็ก ๆ ในภูมิภาคแถบนี้ รัฐขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นและมีอำนาจมากในช่วงเวลานั้นได้แก่ พุหนซึ่งอยู่ในบริเวณปากแม่น้ำโขง ในระยะนี้เป็นช่วงเวลาที่การเดินทางติดต่อ ค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดียและอาหรับกำลังเฟื่องฟูอย่างยิ่ง สินค้าจากภายนอกเป็นสิ่งมีค่าและเป็นที่ต้องการอย่างกว้างขวาง จึงได้พบเสมอว่าของมีค่าที่นิยมอุทิศให้แก่ผู้ตายนั้น มักจะเป็นเครื่องประดับหรือเครื่องมือเครื่องใช้จากต่างประเทศเช่น ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว หรือเครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเลเป็นต้น การเริ่มติดต่อกับชุมชนภายนอกมีอิทธิพลแม้กระทั่งในเรื่องประเพณีความเชื่อที่เกี่ยวกับการฝังศพ ดังเช่นที่ได้พบหลักฐานที่หลุมขุดค้นโครงกระดูกที่เมืองศรีเทพว่ามีการนำกระดูกของคนตายใส่ลงไปในภาชนะพร้อมกับเครื่องประดับแล้วจึงฝัง แทนการฝังศพทั้งโครงอย่างที่เคยปฏิบัติมา

ลูกปัดเครื่องประดับที่พบร่วมกับโครงกระดูกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์
Bead ornaments associated with prehistoric burials

สมัยที่รับอารยธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖)

เมื่อชุมชนยอมรับเอาความเจริญก้าวหน้าและคติความเชื่อจากภายนอก ย่อมทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและวัฒนธรรมจากชุมชนขนาดเล็กที่เคยรวมกลุ่มกันในระดับหมู่บ้านหรือรวมตัวกันเป็นชุมชนใหญ่และพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง เริ่มมีการเลือกสรรทำเลที่ตั้งชุมชนที่เหมาะสม ปิไลที่น้ำท่วมจังหวัด

ธรรมจักร

เจดีย์สำริด

Bronze stupa

เพชรบูรณ์ จะเห็นได้ชัดเจนว่าทำไมคนโบราณจึงได้เลือกที่ตั้งเมืองตรงที่ซึ่งห่างไกลแม่น้ำป่าสักถึง ๕ กิโลเมตร ในขณะที่บริเวณแม่น้ำป่าสักน้ำเอ่อท่วมจนมิดสองฝั่งลานตะพัก เมืองศรีเทพก็ยังอยู่สูงพ้นน้ำ แต่เมื่ออยู่ห่างไกลลำน้ำจึงมีปัญหาในเรื่องการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ เพื่อการแก้ปัญหาดังกล่าวชาวเมืองศรีเทพจึงขุดสระน้ำ หนองน้ำ และคูเมืองขนาดใหญ่เอาไว้กักเก็บน้ำไว้กินใช้ในชุมชน ซึ่งสำหรับคูเมืองนั้นนอกจากจะใช้ในการกักเก็บน้ำได้อย่างเหลือเฟือแล้ว ยังใช้เป็นเครื่องกีดขวางมิให้ศึกศัตรูเข้ามารุกรานได้โดยง่ายอีกด้วย ซึ่งเครื่องกีดขวางดังกล่าวนั้นนอกจากจะเป็นคูน้ำที่กว้างใหญ่ข้ามผ่านได้โดยยากแล้ว ยังมีเชิงเนินดินซึ่งได้จากการขุดคูน้ำ นำมาพูนเป็นคันดินกำแพงเมือง เป็นปราการที่แข็งแกร่งอีกชั้นหนึ่ง

ลักษณะของคูเมืองกำแพงเมืองที่ปรากฏเป็นเมืองแปดชั้นกันอยู่นั้น สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นต่างวาระกัน โดยเมืองในเป็นเมืองรูปวงกลมอันเป็นลักษณะของเมืองที่สร้างในวัฒนธรรมทวารวดีน่าจะเป็นเมืองที่สร้างขึ้นก่อนในระยะเวลานี้ ประกอบกับโบราณวัตถุโบราณสถานที่พบ เช่น โบราณสถานเขาค้างใน โบราณสถานขนาดเล็กต่าง ๆ และจารึกที่เกี่ยวข้องในศาสนาพุทธนิกายเถรวาทและมหายานก็เป็นลักษณะของอารยธรรมแบบทวารวดี จึงสันนิษฐาน

ว่าในช่วงระยะเวลาระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ นี้ เมืองศรีเทพได้รับวัฒนธรรมทวารวดีซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา ที่คงจะแพร่ขึ้นมาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ในเวลาเดียวกันศาสนาฮินดูก็แพร่เข้ามาด้วยดังได้มีการค้นพบเทวรูปกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ แต่เทวรูปดังกล่าวนั้นพบเป็นส่วนน้อยและไม่มีหลักฐานทางด้านโบราณสถานที่ร่วมสมัยกันเหลืออยู่เลย อาจเป็นไปได้ว่าโบราณสถานในรุ่นนั้นอาจจะถูกซ่อมทับเปลี่ยนแปลงไปในสมัยต่อมา

ชิ้นส่วนหัวเสาองรับธรรมจักร

พระพุทธรูปหินสมัยทวารวดี
Stone statue of Buddha dating to
Dvaravati period

พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดี
Buddhist votive tablet dating to
Dvaravati period

กลุ่มประติมากรรมรูปเคารพในศิลปะทวารวดี
Groups of Dvaravati sculptures-

สมัยที่รับอารยธรรมเขมร (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘)

เมื่ออาณาจักรทวารวดีเริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นเวลาเดียวกับที่อาณาจักรเขมรเข้มแข็งขึ้น อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเริ่มเข้าไปครอบงำชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีเดิม เมืองศรีเทพก็เช่นกันจึงปรากฏมีศาสนสถานในศาสนาฮินดู

ขนาดใหญ่ ๒ แห่งที่กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คือ ปรางค์สองพี่น้องและปรางค์ศรีเทพตั้งอยู่ในตำแหน่งสำคัญกลางเมือง ที่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมเขมรของผู้ปกครองเมือง และต่อมาได้พบหลักฐานการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นที่ปรางค์ทั้งสองแห่งนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาจจะมีการซ่อม

ปรางค์ศรีเทพ
Prang Sri Thep

แปลงเทวาลัยในศาสนาฮินดูทั้งสองแห่ง
ให้เป็นวัดในพุทธศาสนามหายาน

เหตุการณ์ดังกล่าวคงจะเกิดขึ้น
ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่ง
อาณาจักรเขมรเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๘ อันเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสนา
มหายานได้รับการนับถืออย่างแพร่หลาย
เนื่องจากการอุปถัมภ์ของพระเจ้าชัยวรมัน
ที่ ๗ ทั้งนี้มีโบราณวัตถุที่พบได้แก่ ประติ
มากรรมรูปทวารบาลและเทพซัมภละที่มี
ลักษณะศิลปะเขมรแบบบายนเป็นฐานหลัก
สนับสนุน

ในช่วงเวลาที่เมืองศรีเทพรับ
อารยธรรมเขมรนี้คงจะได้มีการสร้างเมือง
ขยายออกไปทางทิศตะวันออกจึงได้ปรากฏ
“เมืองนอก” ที่เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมอยู่ทาง
ทิศตะวันออกของ “เมืองใน” ซึ่งลักษณะ
การสร้างเมืองรูปสี่เหลี่ยมนั้นเป็นความ
นิยมในวัฒนธรรมเขมร

ปราสาทสองพี่น้อง
Prang Song Phi Nong

การล่มสลายของเมืองศรีเทพ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔)

เมืองศรีเทพ พัฒนาดันเองตั้งแต่เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย จนเจริญรุ่งเรืองเป็นชุมชนเมืองที่รับอารยธรรมทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ และรับอารยธรรมเขมรในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ รวมระยะเวลาที่เจริญอยู่ในฐานะชุมชนเมืองไม่ต่ำกว่า ๗๐๐ ปีแล้วเหตุใดผู้คนจึงละทิ้งเมืองนี้ให้ร้างไป

ในนิทานพื้นบ้านที่พยายามจะหาเหตุผลมาอธิบายถึงสาเหตุที่เมืองศรีเทพถูกทิ้งร้างได้เล่าว่า “....ที่บนเขาใกล้เมืองมีฤๅษี ๒ ตนสร้างกุฏิอยู่ใกล้ ๆ กันตนหนึ่งชื่อฤๅษีตาไฟ อีกตนหนึ่งชื่อฤๅษีตาว่า ฤๅษีตาไฟมีลูกศิษย์เป็นลูกเจ้าเมืองวันหนึ่งฤๅษีตาไฟบอกกับลูกเจ้าเมืองผู้เป็นศิษย์ว่า น้ำในบ่อที่อยู่ใกล้กันสองบ่อ บ่อหนึ่งใครได้อาบก็จะตาย ต่อเมื่อได้เอาน้ำอีกบ่อหนึ่งมารดจึงจะพ้นกลับคืนขึ้นมาใหม่ ลูกเจ้าเมืองไม่เชื่อ ฤๅษีตาไฟจึงตกลงจะทดสอบให้ดู แต่ขอคำมั่นสัญญาจากลูกเจ้าเมืองว่าเมื่อฤๅษีตาไฟตายไปแล้วลูกเจ้าเมืองจะต้องไปเอาน้ำในบ่อที่สองมารดให้คืนชีวิตขึ้นแต่ฤๅษีตาไฟต้องตายไปเพราะศิษย์ขาดความซื่อตรงไม่ทำตามสัญญา กลับหนีไปเมืองเสียไม่เอาน้ำมารดให้

กล่าวถึงฤๅษีตาว่าเคยไปมาหาสู่กับฤๅษีตาไฟ ผิดสังเกตไม่เห็นฤๅษีตาไฟมาเยี่ยมเยียนก็ออกไปตาม เมื่อผ่านบ่อน้ำที่ใครอาบก็ตาย เห็นน้ำในบ่อเดือดก็ทราบว่ามีเหตุร้ายเกิดขึ้น จึงเอาน้ำอีกบ่อหนึ่งมารดชาคศพฤๅษีตาไฟจนฟื้นคืนชีวิตขึ้นมา ฤๅษีตาไฟจึงเล่าเรื่องที่เป็นมาให้ฤๅษีตาว่าฟังแล้วว่าจะต้องแก้แค้นลงโทษลูกเจ้าเมืองให้จงได้ ฤๅษีตาไฟจึงแสร้งมิดวุ่นตัวหนึ่งเอาพิษร้ายบรรจุไว้ในท้องว่าแล้วปล่อยว่านั้นเดินรอบ ๆ เมือง พร้อมทั้งทำเสียงร้องกึกก้องตลอดเวลา ทหารเฝ้าประตูเมืองเห็นผิดสังเกตจึงปิดประตูเมืองเสียไม่ให้วุ่นเข้า ครั้นถึงวันที่เจ็ดเจ้าเมืองมีรับสั่งให้เปิดประตูเมือง ว่าก็วิ่งปราดเข้าประตูเมืองได้ ขณะเดียวกันนั้นท้องว่าก็ระเบิดออกมาไอพิษร้ายในท้องว่าก็ไหลออกมาทำร้ายคนในเมืองตาย...

อย่างไรก็ตามนิทานเรื่องนี้ก็เป็นเพียงการผูกเรื่องเพื่อพยายามที่จะอธิบายของคนในสมัยหลังที่เพิ่งจะอพยพเข้ามาอยู่หลังจากที่เมืองถูกทิ้งร้างไปแล้ว ขณะนี้จึงยังไม่สามารถหาสาเหตุแน่ชัดที่จะตอบปัญหานี้ได้ ดังนั้นนักวิชาการส่วนใหญ่จึงมุ่งเน้นไปที่ประเด็นของการเกิดโรคระบาดเนื่องจากเมืองศรีเทพเป็นเมืองที่มีสระน้ำ

หนองน้ำมากและเป็นน้ำนิ่งเหมาะสำหรับ
ให้ยุงวางไข่ จึงเป็นแหล่งเพาะพันธุ์
ยุงอย่างดี ซึ่งโรคระบาดที่อาจเป็นไปได้ใน
พื้นที่แถบนี้ก็คือ โรคอหิวาตซึ่งเกิดจากภัย
แล้ง และโรคมาเลเรียหรือไข้ป่าซึ่งเกิด
จากยุง ที่มีความเป็นไปได้สูงน่าจะเป็นโรค
มาเลเรียซึ่งก็เป็นที่รู้กันอยู่ว่าแถบเมือง
เพชรบูรณ์นี้ไข้ป่าชุกชุมมาก เพิ่งจะปราบ
ได้หมดเมื่อไม่นานมานี้เอง ถึงกับมีคำ
กล่าวว่า “เพชรบูรณ์หม้อใหม่” คือใครมา
จังหวัดเพชรบูรณ์แล้วต้องซื้อหม้อใหม่ติด

ตัวมาด้วยเพื่อใส่กระดูกกลับ และไข้ป่านี้
เองที่เป็นสาเหตุให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ราชานุภาพต้องเสด็จมาเมืองเพชรบูรณ์
เพื่อเป็นตัวอย่างให้คนทั่วไป เห็นว่าแม้แต่
พระองค์ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ยังเสด็จมา
และก็กลับไปโดยสวัสดิภาพจะได้เลิกกลัว
ไข้ป่าเมืองเพชรบูรณ์กัน เสียที อันเป็น
สาเหตุให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีโอกาสสืบค้น
หาเมืองศรีเทพจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปใน
เวลานี้

ศาสนาและความเชื่อ

ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณเมืองศรีเทพมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ในราวพุทธศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นมา พื้นฐานทางความเชื่อในระยะแรกๆ นั้นก็ควรจะเกิดจากปัจจัยพื้นฐานทางธรรมชาติเช่นเดียวกันกับชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์แห่งอื่น ๆ กล่าวคือมีความเคารพนับถือและเกรงกลัวในธรรมชาติ อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติว่าเกิดจากอำนาจบันดาลของภูตผีวิญญาณ และมีความเชื่อในเรื่องของชีวิตหลังความตาย ดังนั้นจึงพบว่าชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เมืองศรีเทพนี้ก็มีประเพณีเกี่ยวกับการตายเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน จากการขุดค้นภายในเมืองและนอกเมืองศรีเทพพบว่ามีประเพณีการฝังศพมนุษย์ โดยการฝังสิ่งของเครื่องใช้ลงไปด้วย เช่น ภาชนะดินเผา พานดินเผา ขวานหินขัด และเครื่องประดับที่ทำจากหิน ดินเผา สำริด และแก้ว เป็นต้น การฝังสิ่งของเครื่องใช้ซึ่งเหมือนกับสิ่งของที่เคยใช้ในชีวิตประจำวันนั้นก็คงมีเจตนาที่จะให้ผู้ตายนำไปใช้ในอีกหน้า

โครงกระดูกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์

Prehistoric human remains

ในระยะต่อมา ได้มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง โดยมีการเปลี่ยนแปลงประเพณีการฝังศพที่ฝังทั้งโครงมาเป็นการฝังแบบนำกระดูกมาใส่ในหม้อดินพร้อมด้วยสิ่งของเครื่องใช้แล้วจึงฝัง การเปลี่ยนแปลงประเพณีดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นเฉพาะที่ศรีเทพเท่านั้น รายงานการสำรวจทางโบราณคดีของกลุ่มน้ำมูล - ชีตอนล่างเมื่อไม่นานมานี้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงประเพณีการฝังศพดังกล่าวได้เกิดขึ้นในหมู่ชุมชนบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ตลอดที่ราบชั้นบนได้ขึ้นต่ำทั้งทางเหนือและทางใต้ที่อยู่ในเขตจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด บุรีรัมย์ สุรินทร์

ศรีสะเกษ ยโสธร และอุบลราชธานี แสดงให้เห็นถึงการเดินทางติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนในบริเวณแถบนี้ ตลอดจนการเผยแพร่ถ่ายทอดลัทธิความเชื่อให้แก่กัน โดยอาจจะรับมาจากชุมชนภายนอกที่เจริญกว่าอีกทอดหนึ่ง

อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมทางด้านศาสนาที่เมืองศรีเทพยังไม่ปรากฏชัดเจนนักในเวลานั้นจนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เป็นต้นมาซึ่งคงเป็นระยะที่ศรีเทพพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองและเป็นระยะเวลาเดียวกับที่อาณาจักรเจนละได้ถือกำเนิดขึ้นและแผ่อิทธิพลครอบคลุมดินแดนประเทศกัมพูชาและบางส่วนของ

ประเทศลาว รวมทั้งดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งประจวบกับเป็นเวลาเดียวกันที่วัฒนธรรมทวารวดีก็เริ่มเจริญขึ้นในบริเวณพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย เมืองศรีเทพซึ่งอยู่ในทำเลซึ่งเปรียบเสมือนเป็นประตูค้าขายระหว่างดินแดนบนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กับที่ราบลุ่มภาคกลางจึงได้รับเอาอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมจากทั้งสองแหล่งมาประยุกต์ใช้ในบ้านเมืองของตน ระยะเวลาใดที่เจนละรุ่งเรืองกว่า หรือผู้ปกครองเมืองฝักไฝทางเจนละ ชาวเมืองศรีเทพก็คงจะยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูตามแบบเจนละ แต่ถ้าระยะเวลาใดที่ทวารวดีรุ่งเรืองกว่า หรือผู้ปกครองเมืองฝักไฝทางทวารวดี ชาวเมืองศรีเทพ ก็คงจะยอมรับนับถือศาสนาพุทธ

ตามแบบวัฒนธรรมทวารวดี จึงปรากฏว่า ศิลปกรรมที่ยังคงเหลืออยู่ภายในเมืองศรีเทพ เป็นศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเกี่ยวเนื่องในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ อย่างไรก็ตามก็มีความเป็นไปได้สูงเช่นกันที่ชาวเมืองศรีเทพอาจจะเคารพนับถือศาสนาทั้งสองนี้ควบคู่กันไป ขึ้นอยู่กับว่าผู้ปกครองเมืองนั้นนับถือศาสนาใดนิกายใด ศาสนานั้นนิกายนั้นก็จะเจริญรุ่งเรืองกว่าศาสนาอื่น หรือนิกายอื่น ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ก็มีตัวอย่างให้เห็นในประวัติศาสตร์ของกัมพูชา หรือแม้แต่ในประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักประจำชาติก็ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งนับถือศาสนาอื่นแตกต่างกันออกไป แต่ยังสามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

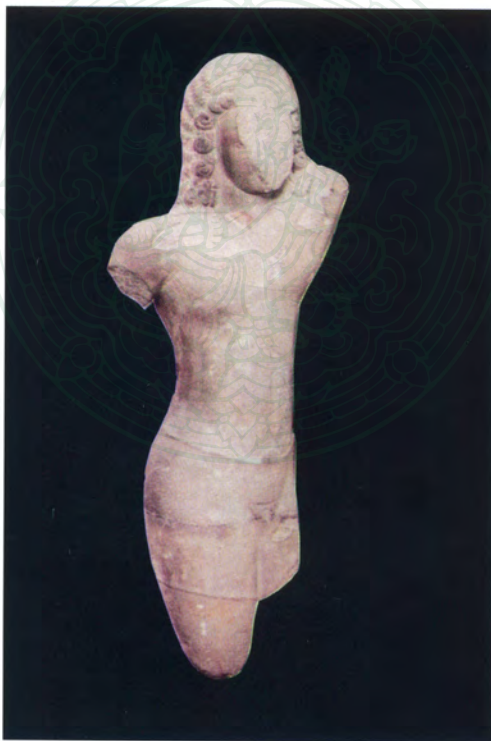
ในขณะนี้ถึงแม้ว่าจะยังไม่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ชัดถึงช่วงเวลาความรุ่งเรืองของแต่ละศาสนาในเมืองศรีเทพ แต่จากหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่หลงเหลืออยู่ก็พอจะอนุมานได้คร่าว ๆ ดังนี้

พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓

ศาสนาพุทธ - พบพระพุทธรูปอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะที่โบราณ

สถานเขาค้างในและพบโบราณสถานสมัยทวารวดีหลายแห่งในเมืองนี้ รวมทั้งจารึกคากาในพุทธศาสนาแบบเถรวาท

ศาสนาฮินดู - ยังไม่ปรากฏโบราณสถานในศาสนาฮินดูที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลานี้ แต่ก็พบประติมากรรมศิวารูปพระวิษณุพระกฤษณะและสุริยเทพ รวมทั้งจารึกที่กล่าวถึงธิดาของฤาษีและจารึกที่ประกาศการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นเครือญาติกับ

พระกฤษณะ

Image of Krishna

พระโพธิสัตว์ศรีอริยมตไตรยเนื้อเงิน
Silver image of Bodhisattva Maitreya

พระโพธิสัตว์สลักบนผนังถ้ำหินปูน เขามอรัตน์
Carving of Bodhisattva on cave wall at
Khao Tha Morat

กษัตริย์เจนละหรือเขมรโบราณหรืออาจ
เป็นประกาศการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์
เจนละที่ส่งมาให้ดินแดนในปกครองทราบ

เทวสถานในศาสนาฮินดู อาจจะ
เคยมีอยู่แต่ได้ถูกซ่อมแซมเปลี่ยนแปลง
ซ้อนทับลงไปสมัยหลัง

พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

ศาสนาพุทธ - พบพระพิมพ์ดินเผา
มีจารึกอักษรหลังปัลลวะและอักษรจีน
ภาษาสันสกฤตและภาษาจีน และพระ
พิมพ์ดินเผาจารึกอักษรหลังปัลลวะภาษา
สันสกฤต พบโบราณสถานขนาดใหญ่คือ
เขาคลังในซึ่งมีลักษณะของสถาปัตยกรรม
แบบทวารวดี รวมทั้งโบราณสถานขนาด
เล็กแห่งอื่น ๆ ภายในเมืองศรีเทพที่เป็น
สถาปัตยกรรมแบบทวารวดี

ในช่วงเวลานี้ศาสนาพุทธมหา
ยานคงจะเจริญรุ่งเรืองกว่าแบบเถรวาท
เพราะปรากฏว่าที่โบราณสถานเขาคลังใน
ซึ่งเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลาง
เมืองอันแสดงให้เห็นถึงความเป็นศาสน
สถานสำคัญประจำเมืองและคงจะสร้าง
ขึ้นตั้งแต่ในช่วงต้นสมัยทวารวดีในราว
พุทธศตวรรษที่ ๑๒ นั้นได้มีการเปลี่ยนแปลง
รูปแบบการนับถือพุทธศาสนาจาก
แบบเถรวาทมาเป็นมหายานราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๔ เพราะมีการขุดค้นพบ
ประติมากรรมปูนปั้น ลำริด และเงิน รูป
พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาวัชรมหายาน

หลายองค์ที่โบราณสถานแห่งนี้ รวมทั้ง พระโพธิสัตว์สลักบนผนังหินปูนที่ถ้าเขา ถมอรัณย์ ทางทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพ นอกจากนั้นการพบพระพิมพ์ดินเผาที่มี จารึกภาษาสันสกฤตดังกล่าวข้างต้นก็เป็น ความนิยมของศาสนาพุทธทางฝ่ายมหา ยานซึ่งนิยมใช้ภาษาสันสกฤตในการจารึก เรื่องราวในศาสนา ในขณะที่ฝ่ายเถรวาท จะนิยมใช้ภาษาบาลี การเปลี่ยนแปลง รูปแบบการนับถือพุทธศาสนาจากแบบ เถรวาทมาเป็นมหายานเช่นนี้ เป็นปรากฏ การณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ทั่วไปในดินแดนที่รับ อารยธรรมทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ รวมทั้งดินแดนในภาคตะวันออกเฉียง เหนือและภาคใต้ของประเทศไทยด้วย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในต้นแบบแห่งอารยธรรมคืออินเดีย ซึ่งใน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ราชวงศ์ปา ละ มีอำนาจขึ้นในบริเวณภาคตะวันออกเฉียง เหนือของอินเดียแถบแคว้นเบงกอล และพิหาร ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาใน สมัยนี้ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนาลันทาซึ่ง ขณะนั้นนิยมพุทธศาสนานิกายมหายาน สดุดีเจดีย์และพระพุทธรูปสกุลช่างปาละ ก็ได้ให้อิทธิพลแก่ศิลปกรรมในช่วงกลางของ สมัยทวารวดี และให้อิทธิพลแก่ศิลปศรี วิชัยทางภาคใต้ของประเทศไทย สมัยนี้จึง นิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์กันอย่างแพร่ หลาย

ศาสนาฮินดู-ในระยะนี้ไม่ปรากฏ หลักฐานที่ชัดเจน

พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

ศาสนาพุทธ พบพระพุทธรูปปูนปั้น บางองค์ที่โบราณสถานเขาคลังในมี ลักษณะซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรม ขอมแบบบาปวนหรืออยู่ร่วมสมัยกับศิลป พุทรีซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธ ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ แสดงให้เห็นว่าการ นับถือพุทธศาสนายังคงอยู่ที่เมืองศรีเทพ แม้จะปรากฏการนับถือศาสนาฮินดูอย่าง เด่นชัดในระยะนี้ก็ตาม

ศาสนาฮินดู - พบศิลาจารึกอักษร ขอมภาษาสันสกฤต และภาษาขอม ๓ หลัก รวมทั้งพบโบราณสถานปรางค์สอง ฟัน้องและปรางค์ศรีเทพ ซึ่งเป็นโบราณ สถานขนาดใหญ่ในกลุ่มโบราณสถาน กลางเมือง รวมทั้งปรางค์ฐานนอกเมือง ทางด้านเหนือ ซึ่งเป็นเทวสถานในศาสนา ฮินดู ซึ่งกำหนดอายุจากทับหลังและ ลักษณะการก่อสร้างได้ว่าคงจะมีอายุอยู่ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

พุทธศตวรรษที่ ๑๘

ศาสนาพุทธ - พบว่ามีการฝังรูป เคารพในศาสนาฮินดูไว้ใต้ฐานโบราณ สถานใกล้ปรางค์สองฟัน้องและพบการ เตรียมการก่อสร้างหรือซ่อมแปลงปรางค์ ศรีเทพ

ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๐) ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของเขมรพระองค์สุดท้าย ได้มีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในเรื่องของการนับถือศาสนาในอาณาจักรเขมร พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงเลื่อมใสพุทธศาสนา นิกายมหายานอย่างแน่นแฟ้น ทรงสร้างและทำนุบำรุงศาสนสถานในศาสนาพุทธมหายานเป็นจำนวนมากในพระราชอาณาจักรของพระองค์ ในช่วงเวลานั้นจึงปรากฏสถาปัตยกรรมที่เรียกว่าศิลปะแบบบายอนทั่วไปในอาณาจักรเขมรและดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งบางเมืองในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ที่เมืองศรีเทพ แม้จะไม่ปรากฏสถาปัตยกรรมแบบบายอนอย่างเด่นชัด แต่ร่องรอยบางอย่างก็อาจจะแสดงให้เห็นถึงการกระทำตามกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยเช่นกัน ร่องรอยดังกล่าวได้แก่ การนำรูปเคารพในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย คือ ศิวลึงค์ ฐานโยนิ โคนนทิ ไปฝังไว้ใต้พื้นดินในระดับใต้ฐานอาคารขนาดเล็กทางด้านหน้าของปราสาทสองพี่น้อง ซึ่งอาจจะหมายถึงการกลบฝังทำลายรูปเคารพในศาสนาเดิมเพื่อซ่อมแปลงเทวสถานให้เปลี่ยนเป็นพุทธสถาน หรือแม้แต่วิสดุก่อสร้างเครื่องบนหลังคาปราสาทที่พบใกล้ฐานปราสาทศรีเทพซึ่งยังสลักไม่แล้วเสร็จก็อาจจะแสดงถึงกิจกรรมที่กำลังดำเนินการซ่อมแซมปราสาทศรีเทพเป็น

ขนานใหญ่ เพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนา แต่บังเอิญยังทำไม่แล้วเสร็จก็มีเหตุต้องหยุดชะงักไปเสียก่อน

ศาสนฮินดู - ไม่ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการนับถือศาสนาฮินดูอย่างเด่นชัดในช่วงเวลานี้

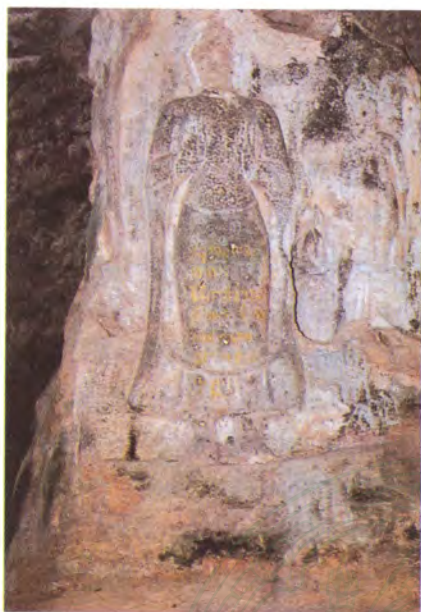
ลัทธิศาสนาที่เมืองศรีเทพ

๑. ศาสนาพุทธ

๑.๑ นิกายเถรวาท กำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียและเฟื่องฟูมากในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ (พ.ศ. ๒๗๐-๓๐๗) ซึ่งครองแคว้นมคธ มีเมืองหลวงอยู่ที่ปาฏลิบุตร พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและสร้าง

พระพุทธรูปประทับยืน

พระพุทธรูปประทับยืนภาพสลักบนผนังถ้ำ
เขาอมורתน์

Relief carving of standing Buddha on
cave wall at Khao Tha Morat

ศิลปกรรมทางศาสนาไว้มากมาย รวมทั้ง
ส่งสมณะทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนายัง
ที่ต่าง ๆ แต่ในสมัยนี้ยังไม่มีการสร้างพระ
พุทธรูป หลังจากราชวงศ์โมริยะเสื่อม
อำนาจลงราชวงศ์คุงคะมีอำนาจขึ้น (พ.ศ.
๕๖-๔๖๔) ก็ได้มีการทำนุบำรุงและสร้าง
พุทธสถานขึ้นอีกมากมาย จนมาถึงราว
พุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ราชวงศ์คุษาณะมี
อำนาจขึ้นในแคว้นคันธาระ จึงเริ่มมีการ
สร้างพระพุทธรูปขึ้น ศิลปกรรมทางพุทธ
ศาสนาเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดเมื่อพระเจ้า
จันทรคุปต์ได้ก่อตั้งราชวงศ์คุปตะขึ้นเมื่อ

พ.ศ. ๔๖๓ โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่เมือง
ปาฏลิบุตรแคว้นมคธ และมีศูนย์กลางทาง
พุทธศาสนาอยู่ที่เมืองมถุราสมัยนี้นิยม
สร้างพระพุทธรูปกันอย่างแพร่หลายและ
เป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปสกุล
ช่างสำคัญ ๆ ในสมัยต่อมาทั้งในอินเดียเอง
และในประเทศอื่น ๆ ที่พุทธศาสนาแพร่
กระจายไปถึง นอกจากนั้นยังมีการสร้าง
สถูป เจดีย์วิหารซึ่งประดับด้วยลายปูนปั้น
ศิลปกรรมสมัยนี้เรียกกันว่าศิลปะแบบคุป
ตะ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ คุปตะ
ได้ส่งอิทธิพลทางศิลปกรรมและการเคารพ
นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทแพร่กระจาย
ไปยังแคว้นแคว้นต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียง
ได้ รวมทั้งให้อิทธิพลอย่างเต็มที่
แก่วัฒนธรรมที่เรียกกันว่าแบบทวารวดีใน
ประเทศไทย ศาสนาพุทธนิกายนี้ใช้ภาษา
บาลีเป็นหลัก นับถือพระพุทธรูปซึ่งเป็น
ศาสดา และพระธรรมคำสั่งสอนของ
พระองค์ในเรื่องกฎแห่งกรรม รวมทั้งนับถือ
พระสงฆ์ผู้เผยแผ่ศาสนา

๑.๒ นิกายมหายาน ในราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ราชวงศ์ปาละ มีอำนาจ
ขึ้นในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ
อินเดียแถบแคว้นเบงกอลและพิหาร
ศิลปกรรมทางพุทธศาสนาในสมัยนี้มีศูนย์
กลางอยู่ที่เมืองนาลันทา ซึ่งศาสนาพุทธ
แบบมหายานกำลังเจริญอยู่ พุทธศาสนา
ลัทธินี้ได้แยกออกมาจากพุทธศาสนาแบบ
เถรวาทตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ใช้

กลุ่มประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์
Group of Bodhisattva sculptures

ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก นับถือพระอาทิตย์
พุทธเจ้าว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์สูงสุดผู้
สร้างโลก พระอาทิตย์ทรงบันดาลให้
เกิดมีพระธยานิพุทธเจ้าหรือพระชินะ พระ
ธยานิพุทธเจ้าแต่ละองค์ยังทรงบันดาลให้
มีพระมุนษยพุทธเจ้าลงมาตรัสรู้ในโลก
มนุษย์ และพระมุนษยพุทธเจ้าก็จะมีพระ
โพธิสัตว์ประจำพระองค์อีกชั้นหนึ่ง (ศ.จ.
ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล : ๒๕๒๒ , หน้า ๖๑)
พุทธศาสนาลัทธินี้มีแนวทางการคิดว่า
พุทธศาสนิกชนควรมุ่งสู่การเป็นพระ
พุทธเจ้าเป็นจุดสูงสุด โดยต้องผ่านการ
เป็นพระโพธิสัตว์อันหมายถึงผู้แสวงหา
โพธิญาณ และอุทิศส่วนบุญกุศลให้ผู้อื่น
พันทุกข์เสียก่อน (ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ :
๒๕๓๓ , หน้า ๒๑๔)

พุทธศาสนาและศิลปกรรมของ
ราชวงศ์ปาละ ได้ให้อิทธิพลแก่อาณาจักร
ศรีวิชัยทางภาคใต้รวมทั้งอาณาจักรเขมร
โบราณในบริเวณภาคตะวันออกเฉียง
เหนือของประเทศไทยด้วย ในระยะนี้จึงมี
ความนิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์กันอย่าง
แพร่หลาย ทั้งที่สลักจากศิลา หินอ่อน
และปูนปั้น

๒. ศาสนาฮินดู

เป็นศาสนาเก่าแก่ที่มีกำเนิดมา
จากลัทธิพระเวท ซึ่งพวกอารยันได้นำเข้า
มาในประเทศอินเดียผสมกับลัทธิพื้นเมือง
ที่มีอยู่ก่อนแล้ว ศาสนาฮินดูได้มีวิวัฒนาการ

การมาโดยตลอดโดยในระยะแรกเรียกกันว่าศาสนาพราหมณ์และต่อมาจึงกลายเป็นศาสนาฮินดู ศาสนาฮินดูนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แต่ให้ความสำคัญแก่เทพเจ้าสามองค์ได้แก่พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ซึ่งรวมกันเรียกว่า “ตรีมูรติ”

พระพรหมนั้นไม่ได้เป็นประมุขแห่งนิกายใด แต่พระวิษณุและพระศิวะกลายเป็นเทพเจ้าผู้เป็นประมุขของนิกายใหญ่สองนิกายที่แข่งขันกันอยู่ในประเทศอินเดีย โดยพระวิษณุเป็นประมุขของไวษณพนิกายซึ่งถือว่าพระวิษณุเป็นใหญ่

พระวิษณุ
Vishnu

กว่าพระศิวะ และพระศิวะเป็นประมุขของลัทธิไศวนิกายซึ่งถือว่าพระศิวะ เป็นใหญ่กว่าพระวิษณุ แต่ในบางครั้งพระวิษณุคือพระหริ และพระศิวะคือพระหระก็สามารถรวมกันเข้าเป็นเทพเจ้าองค์เดียวกันได้ดังเช่น ปรากฏเทวรูปพระหริหระ

พระพรหม มีสี่พักตร์ สี่กร ทรงหงส์เป็นพาหนะ มีชายาชื่อประชาบดี

พระวิษณุ มีเศียรเดียว สี่กร มักทรงถือจักร สังข์ คทา และดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ ทรงครุฑเป็นพาหนะ มีชายาชื่อลักษมีหรือศรีผู้เป็นเทพธิดาแห่งความงาม พระวิษณุเป็นเทพเจ้าผู้ปกป้องรักษาโลก เมื่อสิ้นกัลป์พระวิษณุจะบรรทมหลับเหนือพญานาคบนนาคาคราชในเกษียรสมุทร (ทะเลน้ำมัน) ในขณะที่บรรทมหลับจะมีดอกบัวทองผุดขึ้นมาจากพระนาภีและมีพระพรหมประทับอยู่บนนั้น และพระพรหมก็จะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ในระหว่างกัลป์เมื่อเกิดยุคเชษฐขึ้นในโลกมนุษย์พระวิษณุก็จะอวตารลงมาเพื่อ

ชิ้นส่วนพระพักตร์พระอิศวรสำริด
Facial fragment of Isvara

ปราบยุคเข็ญเป็นการรักษาโลกเอาไว้ การอวตารนั้นบางครั้งก็เป็นมนุษย์ เช่น พระราม, พระกฤษณะ บางครั้งก็เป็นสัตว์ เช่น เต่า ปลา หมูปา เป็นต้น

พระศิวะ มีเศียรเดียว สองกร ถือตรีศูลเป็นอาวุธ มีเนตรที่สามตั้งขวาง พระนลาฏ (หน้าผาก) พระเศ้ามักขมวดเกล้าเกศาพระองค์ทรงนั่งหนึ่งกวางหรือหนึ่งเสือ ทรงนาคนเป็นสังวาลย์และทรงโคนนทิเป็นพาหนะมีชายาชื่อ อูมา หรือปารวตี พระอูมามีอีกภาคหนึ่งซึ่งเป็นภาคโหดร้าย มีนามว่า ทูรคา หรือกาลิ ถือกันว่าพระศิวะเป็นเทพผู้ทำลายโลกและทำการสร้างขึ้นใหม่ เพราะเหตุว่าความตายคือการทำลายให้ดับสูญนั้นคือการให้มีชีวิตใหม่เกิดขึ้น

ที่เมืองศรีเทพมีการเคารพนับถือศาสนาฮินดู ทั้งสองนิกาย คือ ไชยฆนิกาย และไศวณิกาย

๒.๑ ไชยฆนิกาย

จารึกที่เกี่ยวกับลัทธิบูชาพระวิษณุในประเทศเขมรปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยเจ้าชายคุนธรมันแห่งอาณาจักรฟูนัน (พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๐๕๐) ยืนยันได้ว่าในสมัยคุปตะมีลัทธิไชยฆนิกายปาณจราตรและนิกายภาควัดแผ่เข้ามายังประเทศเขมร นิกายปาณจราตรนั้นนับถือบูชาพระนารายณ์รวมเข้ากับพระวิษณุซึ่งแต่เดิมเป็นเทพเจ้าแห่งพลังของดวงอาทิตย์ในสมัยพระเวท ส่วนนิกายภาควัดนิยมบูชา

แผ่นทองรูปพระวิษณุ
Gold plate of Vishnu

ม
๑๕๗.๓๖๘
๒๕/๑๙

พระกฤษณะโอโรธของवासเทพซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ ลัทธิบูชาวิษณุรวมทั้งอวตารปางกฤษณะดังที่พบเทวรูปพระวิษณุและพระกฤษณะโคววรรณที่เมืองศรีเทพนี้ คงจะแพร่หลายเข้ามายังเมืองศรีเทพในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ตามการกำหนดอายุขององค์เทวรูป) โดยรับผ่านมาจากอาณาจักรเจนละหรือเขมรโบราณ

สำหรับอวตารปางกฤษณะที่พบที่เมืองศรีเทพนั้นเป็นเหตุการณ์ตอนพระกฤษณะยกเขาโคววรรณะ เรียกว่า กฤษณะโคววรรณะ (เทวรูปพระกฤษณะโคววรรณะจากวัดเกาะประเทศเขมร ศิลป

พระกฤษณะโควรรณะ จากเมืองศรีเทพ
Image of Krisana-Govardhana from
Muang Sri Thep

พนมดา มีจารึกยืนยันชื่อเรียกรูปนี้ว่า “กฤษณะโควรรณสวามิน”) เรื่องดังกล่าว ปรากฏความในคัมภีร์หริวงศ์ คัมภีร์วิษณุปุราณะ และคัมภีร์ภาควัต-ปุราณะ

คัมภีร์ภาควัต-ปุราณะ บรรยายความว่า วันหนึ่งขณะที่พระกฤษณะประทับอยู่กับพระเชษฐา พลราม (หรือพลเทวะ) ภายในสวนของนันทะ พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นบรรดาคนเลี้ยงโคกำลังตระเตรียมพิธีบูชาัญญถวายแด่พระอินทร์ พระกฤษณะได้ทรงห้าม โดยบอกคนเหล่านั้นว่าพวกเขาควรจะทำพิธีบูชาเขาโควรรณะซึ่งก็คือบูชาพระองค์เอง ฝ่าย

พระอินทร์ทรงพิโรธจึงดำริแก้แค้นโดยบันดาลให้พายุทรายและกรวดตกลงมาในสวนของนันทะ พระกฤษณะทรงถอนภูเขาคอวรรณะ แล้วยกขึ้นด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่งให้ลอยอยู่ในอากาศ ทรงสั่งให้คนเลี้ยงโคต้อนฝูงโคเข้าไปอยู่ภายใต้ภูเขานั้น เพื่อปกป้องเหล่าคนเลี้ยงโคกับฝูงสัตว์ของพวกเขาจากแรงโทะสะของพระอินทร์ พระกฤษณะทรงยกเขาคอวรรณะอยู่เป็นเวลาเจ็ดวันโดยมิได้ขยับเขยื้อน พระอินทร์ได้ทรงตระหนักถึงอำนาจแห่งพระกฤษณะ ในที่สุดท้องฟ้าก็กระจ่างสดใสเหล่าคนเลี้ยงโคจึงได้แยกย้ายกันกลับที่ฟ้านักของตน

ภาพสลักหินรูปฤาษีโคนเสาประดับกรอบประตู
Stone engraving of Ruesi on a colonnade

ทับหลังรูปอุมาamaheswara
Lintel of Umamaheswara

๒.๒ ไศวนิกาย

ลัทธิไศวนิกายที่พบที่เมืองศรีเทพ ปรากฏในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เป็นลัทธิไศวนิกาย ปากุบัติ ซึ่งเน้นในเรื่อง การบำเพ็ญโยคะ บูชาพระศิวะหรือพระ อิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุด โดยมีศิวลึงค์เป็น เครื่องหมายแทนพระองค์ (ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ : ๒๕๓๓ , หน้า ๑๙๘) เทวสถานใน ลัทธินี้ที่ ยังเหลืออยู่คือโบราณสถานปรางค์ สองพี่น้อง และปรางค์ศรีเทพ ซึ่งปรากฏ ทับหลังกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ โดยเฉพาะทับหลังซึ่งพบที่ปรางค์ สองพี่น้อง ปัจจุบันตั้งไว้ที่ปรางค์องค์เล็ก นั้น เป็นภาพสลักเล่าเรื่องรูปอุมาเหศวร คือทำเป็นรูปพระศิวะหรือพระอิศวรอุ้ม พระนางอุมาหรือปารวตีไว้บนพระเพล และประทับนั่งบนหลังโคอุสุภราชคือ ไคณนที ซึ่งเป็นพาหนะประจำพระองค์ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการเป็น

เทวสถานของพระศิวะและระหว่างการขุด แต่งโบราณสถานยังพบชิ้นส่วนของ ศิวลึงค์ ฐานโยนิ ไคณนที อยู่ในบริเวณ อีกด้วย นอกจากนั้นยังพบฐานเสา ประดับกรอบประตูทางเข้าปรางค์สองพี่น้อง สลักเป็นรูปฤาษีนั่งไขว่ขาเอามือเท้าคาง นั่งอยู่ภายในซุ้ม

๒.๓ ลัทธิบูชาพระอาทิตย์

การบูชาพระอาทิตย์ในเมืองศรีเทพ ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่าได้รับอิทธิพลมา จากที่ไหนและเมื่อใด สุริยเทพหรือพระ อาทิตย์ที่ได้จากเมืองศรีเทพจำนวน ๔ องค์นั้น ๓ องค์ไม่ทราบตำแหน่งที่พบ แต่ มีอยู่องค์หนึ่งที่พบเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๕ ทราบ ตำแหน่งที่พบแน่ชัดคือพบที่หน้าทางเข้า เทวสถานปรางค์สองพี่น้องซึ่งเป็น เทวสถานในศาสนาฮินดู จากลักษณะ ของเทวรูปพระอาทิตย์ที่พบพอจะเทียบ เคียงลักษณะเครื่องทรงได้กับเทวรูปพระ

อาทิตย์ที่พบที่พนมบาเก๋ ศิลปเขมรแบบ
ไพรกเมงซึ่งกำหนดอายุได้ในราว พ.ศ.
๑๘๘๕-๑๙๕๐ จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า
ลัทธิการบูชาพระอาทิตย์อาจจะมาจากอาณาจักร
เจนละหรือเขมรโบราณ โดยที่เจนละ
ก็รับมาจากอินเดียอีกต่อหนึ่ง

พระอาทิตย์ อยู่ในกลุ่มเทพของ
อิหร่าน เป็นเทพเก่าแก่มีมาตั้งแต่ยุคพระ
เวท พระอาทิตย์เป็นหัวหน้าใหญ่ในบรรดา
เทพแห่งแสงอาทิตย์ทั้งปวง มีสาวตรีและ
วิวิสวัตเป็นส่วนหนึ่งของพระองค์ พระ
อาทิตย์มีวรรณและเกศาเป็นสีทองประทับ
บนราชรถสีทองเทียมม้า ๗ ตัว หรือ ๗

หัว พระอาทิตย์เป็นเทพผู้ทรงอำนาจ เมื่อ
อรุณและอินทรีเทพจะสร้างสรรพสิ่งก็จะ
ให้พระอาทิตย์เป็นผู้วัดระยะทาง พระ
อาทิตย์เป็นเทพแห่งความมีชีวิตชีวา ทำให้
มนุษย์ทั้งหลาย กระปรี้กระเปร่าและเกิด
ปัญญา มีอำนาจสั่งลม น้ำ ควบคุมดูแล
ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว
ไหวและหยุดนิ่ง มีหน้าที่เชื่อมโยงโลก
มนุษย์และโลกสวรรค์เข้าด้วยกัน

ในยุคหลังพระอาทิตย์มีอำนาจลด
ลง แต่ก็ยังคงรักษาหน้าที่เดิมในยุคพระ
เวทเอาไว้ และถูกจัดให้เป็นผู้ช่วยเหลือ
มนุษย์

เทวรูปพระอาทิตย์

Image of Suriya

เทวรูปพระอาทิตย์
Image of Suriya

ลัทธิการบูชาพระอาทิตย์ นี้เดิมเป็นลัทธิของพวกอิหร่านเข้ามาสู่อินเดียโดยพวกนักบวช คือพวกมาจ ซึ่งคัมภีร์ปุราณะเรียกว่ามัค และว่าเดิมอยู่ในศกทวิป (อินเดียเหนือ) ลัทธิการบูชาพระอาทิตย์เข้ามายังอาณาจักรเขมรโบราณเมื่อใดยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่จากเทวรูปพระอาทิตย์ที่พบซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒- ๑๓ ทำให้เราทราบว่าคงมีการบูชาพระอาทิตย์เกิดขึ้นแล้วในเวลานั้น ซึ่งจะถึงกับเป็นลัทธิหรือนิกายหนึ่งหรือไม่นั้นยังมิอาจกล่าวได้แน่ชัด นอกจากประติมากรรมรูปพระอาทิตย์แล้วยังพบจารึกสมัยก่อนเมืองพระนครที่กล่าวถึงสิ่งของที่ถวายแด่ พระกฏกราทิตย์หรือพระอาทิตย์ผู้เป็นใหญ่ ในจารึกยุคหลังต่อมาก็เรียกพระอาทิตย์ว่า “ภาณุกฏฎารก” และบางครั้งก็ใช้คำว่า “ศกพราหมณ์” ซึ่งปรากฏบ่อย ๆ ในจารึกเขมรสมัยเมืองพระนคร ซึ่งบางครั้งคำว่า ศกพราหมณ์ ก็หมายถึงพระวิษณุด้วย

ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณศรีเทพ
Aerial photo of Muang Sri Thep

โบราณสถานสำคัญ

เมืองศรีเทพ

มีลักษณะเป็นเมืองแปดเหลี่ยมที่ตั้งอยู่
ชิดติดกันประกอบด้วย เมืองรูปกลมอยู่
ทางด้านทิศตะวันตก เรียกว่า “เมืองใน”
เนื้อที่ ๑,๓๐๐ ไร่ และเมืองรูปสี่เหลี่ยมอยู่
ทางด้านทิศตะวันออก เรียกว่า “เมืองนอก”
เนื้อที่ ๑,๕๙๙ ไร่

โบราณสถานภายในเมืองในที่
สำรวจล่าสุดมีจำนวน ๔๐ แห่ง เมืองนอก
๕๔ แห่ง และ นอกเมือง ๕๐ แห่ง

กำแพงเมือง

ลักษณะเป็นคันดินชั้นเดียว ที่เกิด
จากการขุดคูน้ำดินมาถมเป็นเนินดิน
บางจุดมีศิลาแลงเสริมอยู่ข้างบนบ้าง เช่น
กำแพงเมืองในทางด้านทิศตะวันออกเฉียง

เหนือ เป็นต้น

“เมืองใน” กำแพงเมืองมีความสูง
ประมาณ ๖ เมตร กว้างประมาณ ๒๐
เมตร ความยาวโดยรอบกำแพงประมาณ
๕,๐๐๐ เมตร หน้าตัดกำแพงเป็นเนินดิน
รูปครึ่งวงรี (PARABOLA) ด้านนอกกำแพง
มีคูน้ำล้อมรอบ แต่ละด้านของกำแพงเว้น
ช่องเป็นประตูทางเข้าออกและมีทางเดิน
โบราณเชื่อมต่อกับภายนอกทั้งหมด ๖
ช่องทาง คือ

ด้านทิศเหนือ

ประตูไม่มีชื่อ (เดิมมีทางเดินเชื่อม
ต่อกับถนนโบราณที่ไปสู่เขาคลังกีนอก แต่
ปัจจุบันทางเดินช่วงที่ผ่านคูเมืองถูกทำลาย
ไปหมดแล้ว), ประตูพะเนียดหรือประตู
หนองบอน

ด้านทิศตะวันออก

ประตูศรีเทพ

ด้านทิศใต้

ประตูหนองกรดหรือประตูมะกัก

ด้านทิศตะวันตก

ประตูแสนอน, ประตูไม่มีชื่อ

“เมืองนอก” ลักษณะกำแพงเป็น

รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ยาวด้านละประมาณ ๒ กิโลเมตร กว้างด้านละประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร หน้าตัดกำแพงเป็นคันดินรูปครึ่งวงรี (PARABOLA) เช่นเดียวกับเมืองใน สูงประมาณ ๖ เมตร กว้างประมาณ ๒๐ เมตร มีความยาวโดยรอบกำแพงประมาณ ๗,๐๐๐ เมตร มีคูน้ำล้อมรอบกำแพงทั้ง ๓ ด้าน ส่วนทางด้านทิศตะวันตก

ตกใช้คูน้ำคันดินร่วมกับเมืองใน ในแต่ละด้านของกำแพงเมืองเว้นช่องเป็นประตูเข้าออกและมีทางเดินโบราณเชื่อมต่อกับภายนอกเมือง ๖ ช่องทาง และเชื่อมต่อกับเมืองใน ๑ ช่องทาง คือ

ด้านทิศเหนือ

ประตูไม้แดง, ประตูน้ำ

ด้านทิศตะวันออก

ประตูเกวียน, ประตูมะพลับ

ด้านทิศใต้

ประตูผี, ประตูแลง

ด้านทิศตะวันตก

ประตูศรีเทพ

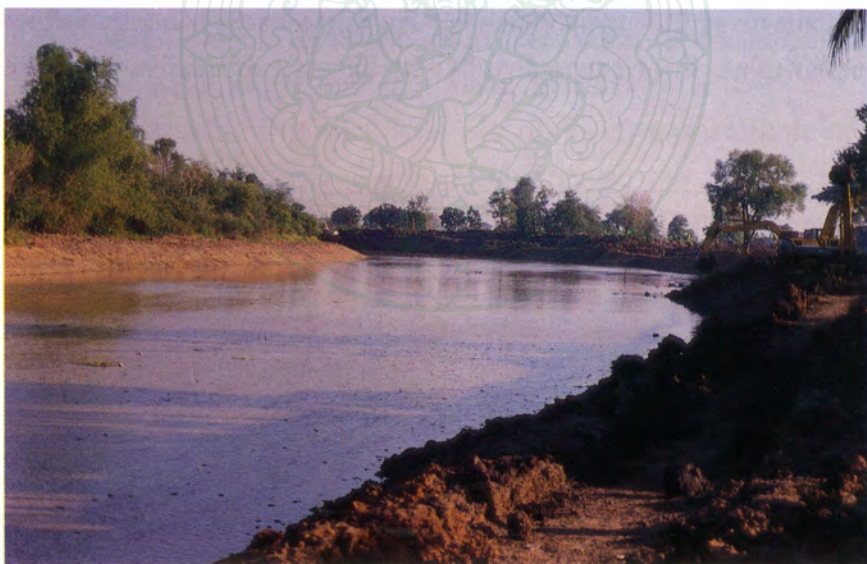
คูน้ำและคันดินกำแพงเมืองโบราณศรีเทพ

City wall of Sri Thep

คูเมือง

เป็นเครื่องกีดขวางและเป็นสิ่ง
แสดงขอบเขตของเมืองที่อยู่รอบนอกสุด
คูเมืองศรีเทพถูกขุดขึ้นล้อมรอบตัวเมือง
นอกและเมืองใน ตรงรอยต่อระหว่างเมือง
นอกและเมืองในจะใช้คูน้ำร่วมกัน

ลักษณะของคูน้ำ เป็นคูที่เกิดจาก
การขุดดินขึ้นไปถมทำกำแพงเมือง คูกว้าง
ประมาณ ๒๐-๓๐ เมตร แต่เดิมดินชั้น
ปัจจุบันได้รับการขุดลอกแล้วทั้งเมืองนอก
และเมืองใน บริเวณด้านหน้าประตูเมือง
ทุกช่องประตูมีถนนดินทอดข้ามคูเข้าไปสู่
ภายในเมืองทั้งเมืองนอกและเมืองใน

คูเมืองศรีเทพ

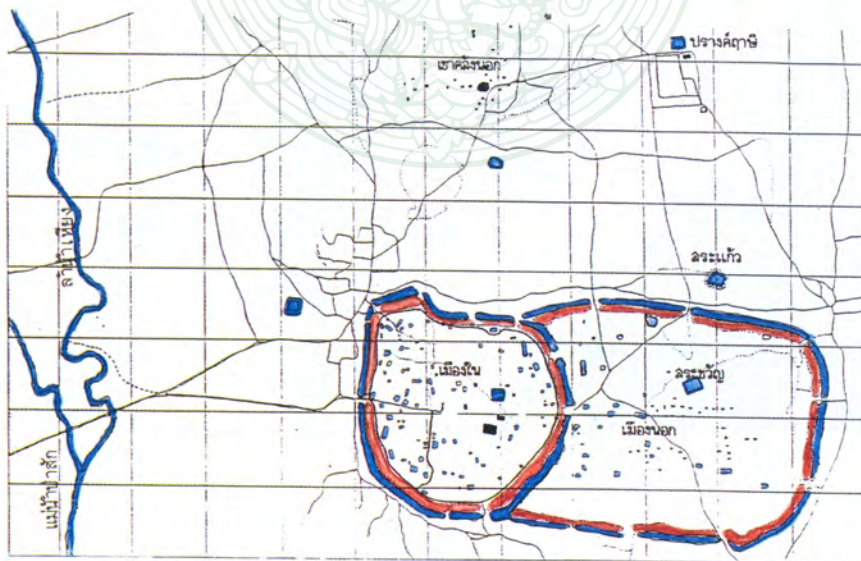
สระน้ำโบราณภายในกำแพงเมืองชั้นใน
Ancient pond within Muang Nai walls

สระน้ำและหนองน้ำ

จากการสำรวจสภาพพื้นที่ภายในเมืองศรีเทพ ปรากฏร่องรอยของสระน้ำและหนองน้ำอยู่เป็นจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วทั้งเมือง มีทั้งสระขนาดเล็กจนถึง

ขนาดใหญ่ มีทั้งรูปกลมและรูปสี่เหลี่ยม สระน้ำของเมืองในส่วนใหญ่มีขนาดไม่ใหญ่โตนัก ต้นเขิน และบางสระก็ได้รับการขุดลอกแล้ว มีทั้งสิ้นราว ๗๐ สระ บางสระที่อยู่ในบริเวณโบราณสถานสำคัญก็จะมีการก่อกำแพงสระด้วยศิลาแลง เช่น ที่ปราสาทสองพี่น้องและปราสาทศรีเทพ สระที่มีความสำคัญและมีขนาดใหญ่ที่สุด

ภายในเมือง คือ สระปรังค์ เป็นสระรูปสี่เหลี่ยมเดิมมี ขนาดกว้าง ๑๒๐ เมตร ยาว ๑๒๕ เมตร ลึกประมาณ ๓ เมตร ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของปรังค์ศรีเทพ

สระน้ำของเมืองนอกมีทั้งสิ้นราว ๓๐ สระ มีสระที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ จำนวน ๓ สระ คือ

สระขวัญ เป็นสระรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๕๐ เมตร ยาว ๒๐๐ เมตร ลึกประมาณ ๔ เมตร ขอบสระเป็นคันดินสูงประมาณ ๒ เมตร เหนือระดับผิวดินมีช่องทางระบายน้ำจากด้านนอกเข้าสู่สระทางด้านทิศตะวันออก สระแห่งนี้ตั้งอยู่กลางเมืองค่อนไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองนอก ในปัจจุบันคันดินแต่ก็ยังมีน้ำขังอยู่บ้างในช่วงฤดูฝน

สระหนองไผ่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของสระขวัญ มีขนาดเล็กกว่าสระขวัญ คือมีเส้นผ่าศูนย์กลางราว ๔๐ เมตร มีรูปทรงไม่แน่นอน เข้าใจว่าคงจะเป็นสระหรือหนองน้ำตามธรรมชาติ ไกล ๆ

กันนั้นมีเนินดินและกลุ่มโบราณสถานตั้งอยู่

หนองสองห้อง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองนอก เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยม ไกล่หนองน้ำมีซากโบราณสถานและกลุ่มศิลาแลงจำนวนมาก ซึ่งมีลักษณะคล้ายศิลาแลงธรรมชาติ

ทางด้านนอกเมืองออกไป ยังมีสระน้ำสำคัญอีกสระหนึ่งคือ สระแก้ว อยู่ทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองนอกตรงข้ามกับประตูทางเข้าสระขวัญ ขนาดสระยาว ๑๕๐ เมตร กว้าง ๑๑๐ เมตร ลึกประมาณ ๔ เมตร ปัจจุบันมีน้ำขังสระแก้วมีลักษณะคล้ายคลึงกับสระขวัญ ขอบสระก่อเป็นคันดินสูงขึ้นมาประมาณ ๒ เมตร และด้านบนของคันดินถูกราบเป็นพื้นราบ กว้างประมาณ ๓ เมตร

เป็นที่น่าสังเกตว่าในบริเวณใกล้เคียงกับสระน้ำมักจะปรากฏซากโบราณสถานและลักษณะของเนินดินที่เคยเป็นที่อยู่อาศัย

หลุมขุดค้นทางโบราณคดี

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้ขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข ๐๙๗๑ (MN ๑/๘๘) ซึ่งตั้งอยู่บนเนินดินขนาดย่อมแห่งหนึ่งภายในเขตเมืองใน ในขณะที่เดียวกันก็ได้ขุดค้นทางโบราณคดีบนเนินดินห่างจากตัวโบราณสถานมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เล็กน้อย (ปัจจุบันคือบริเวณอาคารคลุมหลุมขุดค้น) หลังจากขุดลงไปได้ประมาณ ๑ เมตร ได้

พบโครงกระดูกช้างขนาดความยาวประมาณ ๓.๗๕ เมตร ลักษณะนอนตะแคงซ้าย หันศีรษะไปทางทิศเหนือ กระดูกขาหน้าของช้างทับซ้อนไขว้กันอยู่ ส่วนขาหลังเหยียดตรง สภาพของโครงกระดูกค่อนข้างสมบูรณ์ โดยมีกลุ่มภาชนะดินเผาที่เกือบสมบูรณ์ ๓ กลุ่ม อยู่ทางด้านเหนือของกะโหลกศีรษะ รวมทั้งได้พบชิ้นส่วนหินบดอยู่ในบริเวณเดียวกัน สูงขึ้นมาจากโครงกระดูกช้างในระดับได้ผิวดินเล็กน้อย

โครงกระดูกช้างที่พบในหลุมขุดค้น
Elephant remains

พบแนวกำแพงก่อด้วยศิลาแลงลักษณะ คล้ายล้อมหลุมที่ฝังโครงกระดูกข้างใต้ ระดับที่พบโครงกระดูกข้างนี้อยู่ในระดับ ใกล้เคียงกับฐานโบราณสถานชั้นล่างสุด จึงน่าจะเป็นของร่วมสมัยกันและเกี่ยวข้อง กันทางใดทางหนึ่ง และเมื่อขุดค้นในระดับ ที่ลึกลงไปอีกจากชั้นดินที่พบโครงกระดูกข้าง ได้พบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน ๕ โครง อยู่ในชั้นดินระดับลึกลงไปจากผิวดินราว ๔ เมตร โครงกระดูกที่สมบูรณ์ ๑ โครง

เป็นเพศหญิง นอนหงายหันศีรษะไปทาง ทิศเหนือ ที่แขนซ้ายบริเวณข้อศอกมีกำไล ลำริดสวมอยู่ ในมือซ้ายถือเครื่องมือเหล็ก ปลายแหลมยาวประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ที่คอมีเครื่องประดับทำจากแร่คาร์เนเลียน สีส้ม ความยาวของโครงกระดูกจาก ศีรษะถึงปลายเท้าประมาณ ๑๘๐ เซนติเมตร และพบลูกปัดดินเผากระจาย อยู่ทั่วไป

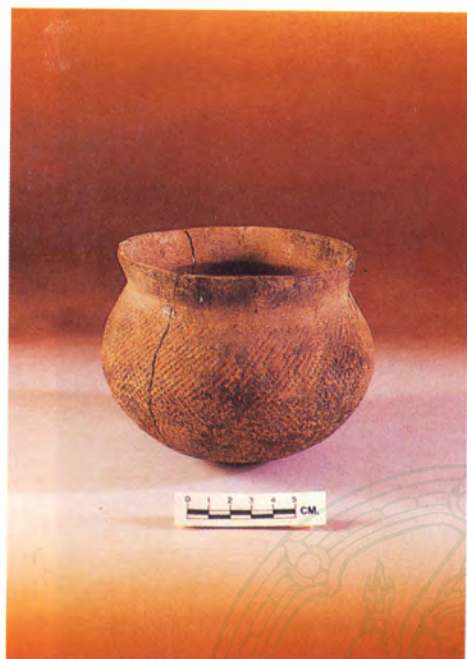

โครงกระดูกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ฝังร่วมกับเครื่องมือเครื่องใช้
Tools associated with prehistoric burials

โครงกระดูกเด็กที่พบในหลุมขุดค้น
Child burial site

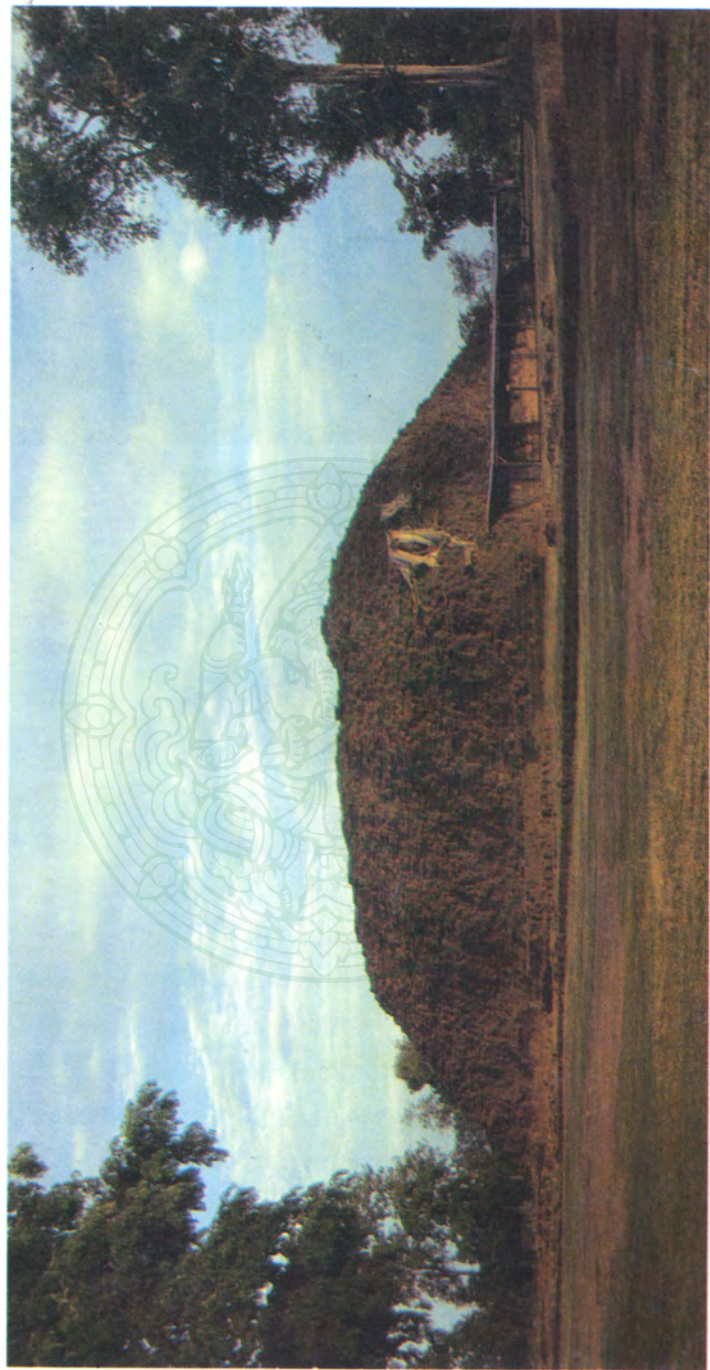

โครงกระดูกอีก ๒ โครง อยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ โครงหนึ่งอยู่ทางขวามือของโครงแรก หันศีรษะไปทางทิศเหนือแต่ไม่พบกะโหลกศีรษะ ในมือซ้ายมีเครื่องมือเหล็กปลายแหลมเช่นเดียวกัน ที่ปลายเท้ามีภาชนะดินเผาวางอยู่ พบลูกปัดดินเผากระจายอยู่บริเวณโครงกระดูก อีกโครงหนึ่งอยู่ทางซ้ายของโครงแรก เป็นโครงเล็กพบเฉพาะส่วนตั้งแต่เหนือเอวขึ้นมา น่าจะเป็นโครงกระดูกของเด็ก ที่เหนือศีรษะมีภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ฝังรวมอยู่ นอกจากนี้ยังพบลูกปัดดินเผากระจายอยู่โดยรอบ โครงกระดูกอีก ๒ โครงอยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ ฝังอยู่บริเวณระหว่างท่อนกระดูกขาในระดับตื้นกว่าโครงกระดูกแรกเล็กน้อย มีลักษณะเป็นการฝังศพครั้งที่สอง คือ นำกระดูกที่ได้เคยฝังแล้วครั้งหนึ่งมารวบรวมใส่ในภาชนะดินเผาแล้วนำมาฝังใหม่ โดยใส่กำไลสำริดและลูกปัดลงในภาชนะก่อนนำไปฝังด้วย โครงกระดูกเหล่านี้สามารถกำหนดอายุได้ว่ามีอายุอยู่ในราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้นแห่งนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการชุมชนของเมืองศรีเทพที่เติบโตมาจากชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้ว และมีความสืบเนื่องต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยที่มีการก่อตั้งเมืองและรับเอาอารยธรรมความเจริญจากภายนอก

นอกจากกระแสความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย โดยปรากฏหลักฐานการฝังศพของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และหลักฐานในชั้นดินที่แสดงถึงการอยู่อาศัยสืบเนื่องมาจนกระทั่งมีการก่อสร้างโบราณสถานแบบทวารวดีคือ โบราณสถานหมายเลข ๐๙๗๑ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกันนี้ และสืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงสมัยที่เมืองศรีเทพรับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรโบราณสถานแห่งนี้ก็ได้ถูกดัดแปลงเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดู

โบราณสถานเขาค้างใน

โบราณสถานเขาค้างใน

เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในกลุ่มโบราณสถานกลางเมืองใน ซึ่งเมื่อดูจากขนาดและตำแหน่งที่ตั้งแล้วอาจจะกล่าวได้ว่าโบราณสถานแห่งนี้อาจเป็นศาสนสถานสำคัญประจำเมือง

โบราณสถานเขาค้างใน เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธ สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยแรกสร้างเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

ศาสนสถานดังกล่าวประกอบด้วยสถาปัตยกรรมประธาน ได้แก่ สถูปขนาดใหญ่ ปัจจุบันเหลือแต่ส่วนฐานซึ่งมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๒๘ x ๔๔ เมตร สูงประมาณ ๑๒ เมตร ก่อด้วยศิลาแลงเป็นวัสดุหลัก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นสู่ลานชั้นบนซึ่งปัจจุบันยังเหลือร่องรอยปูนฉาบเป็นพื้นอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ส่วนทาง

ด้านทิศตะวันตกแต่เดิมปรากฏหลุมลึกขอบเขตขนาดใหญ่มีร่องรอยฐานรูปสี่เหลี่ยมเหลืออยู่เล็กน้อย จึงสันนิษฐานว่าที่ลานส่วนบนของโบราณสถานนี้คงจะมีสถูปมณฑปหรือวิหารอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ประดิษฐานสิ่งเคารพตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ด้านหน้าคือทางทิศตะวันออกเป็นลานกว้างเพื่อประกอบพิธีกรรมหรือเป็นลานบูชาที่ริมขอบลานทางด้านขวามีร่องรอยของฐานสิ่งก่อสร้างทำด้วยอิฐซึ่งอาจเป็นฐานของสถูปหรือวิหารขนาดเล็กเหลืออยู่ ๑ แห่ง แต่ขอบลานทางด้านซ้ายไม่ปรากฏอาจจะเคยมีอยู่แต่พังทลายไป

ส่วนฐานที่ก่อด้วยศิลาแลงตลอดความสูงที่เห็นอยู่ทั้งหมดนั้นแต่เดิมฉาบปูนและมีลวดลายปูนปั้นประดับ ปัจจุบันยังเหลือลวดลายปูนปั้นให้เห็นเป็นแห่ง ๆ ที่เหลือมากที่สุดคือลวดลายปูนปั้นที่ส่วนฐานล่างทางด้านทิศใต้ และทิศตะวันตก

โบราณสถาน
เขาค้างใน
Khao Klang Nai

ปูนปั้นรูปช้าง
Stucco of elephant

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมส่วนฐานเท่าที่เหลืออยู่ สันนิษฐานว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับฐานโบราณสถานวัดโขลงสุวรรณคีรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี คือภายนอกทำเป็นรูปร่างวิหารทั้งหลัง โดยการฉาบปูนและประดับลวดลายปูนปั้น ลวดลายชั้นล่างสุดเป็นแถวของลายก้านขดแบบที่นิยมกันอยู่ในสมัยทวารวดี ถัดขึ้นมาในส่วนของท้องไม้ที่เจาะช่องสี่เหลี่ยมตามแนวยาว มีรูปคนแคระและรูปช้างประดับเรียงเป็นแถว รูปคนแคระที่ประดับอยู่นี้เป็นคนแคระที่มีหัวเป็นคนและเป็นสัตว์ต่าง ๆ ได้แก่ หัวลิง หัวสิงห์ และหัวควาย ชั้นเหนือขึ้นไปเป็นชั้นหน้ากระดานซึ่งคงประดับลายก้านขดเช่นเดียวกับชั้นล่าง ถัดชั้นนี้เป็นลายกรอบสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เรียงกันเป็นแถว ส่วนบนขึ้นไปพังทลายไม่เหลือร่องรอย คนแคระและสัตว์ที่ประดับอยู่ที่ฐานนี้วางทำใน

ลักษณะท่าแบก ซึ่งเมื่อดูจากภาพรวมทั้งหมดแล้วจะดูเหมือนว่าคนแคระและสัตว์เหล่านี้กำลังแบกหรือค้าโบราณสถานแห่งนี้ อยู่ ลักษณะการเจาะช่องมีประติมากรรมรูปคนแคระค้าฐานโบราณสถานดังกล่าว มีปรากฏที่โบราณสถานหลายแห่งในสมัยทวารวดี เช่น โบราณสถานวัดโขลงสุวรรณคีรี เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี

ปูนปั้นรูปสิงห์
Stucco of lion

ปูนปั้นรูปควาย
Stucco of buffalo

ปูนปั้นคนแคระจาก จ.ราชบุรี

ธรรมจักรศิลาสสมัยทวารวดี
Stone Dhammachakra dating to
Dvaravati period

โบราณสถานวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี
โบราณสถานที่เมืองโบราณโคกไม้เดน
จังหวัดนครสวรรค์ โบราณสถานที่เมืองอุ
ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และโบราณสถาน
ที่เจดีย์จุลประโทนเมืองนครปฐม เป็นต้น

นอกจากสถาปัตยกรรมประธาน
แล้วภายในบริเวณซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพง
ศิลาแลง ยังมีสิ่งก่อสร้างขนาดเล็กได้แก่
วิหาร เจดีย์ราย และอาคารประกอบพิธี
กรรมต่าง ๆ อยู่โดยรอบ ส่วนธรรมจักร
ศิลาขนาดใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าโบราณ
สถานนั้นเป็นโบราณวัตถุที่ได้รับมอบมาจาก
อำเภอศรีเทพ และไม่ทราบที่มาแน่ชัด แต่
มีผู้เล่าว่าแต่เดิมอยู่ที่โบราณสถานเขา
คลังนอกทางเหนือเมืองขึ้นไปราว ๒ กิโลเมตร
ซึ่งเป็นโบราณสถานที่ยังมีได้ทำการ
ขุดแต่งและบูรณะ ธรรมจักรศิลานี้โดย
ปกติตั้งอยู่บนยอดเสาที่ตั้งอยู่ด้านหน้า
สถูปสำคัญในสมัยทวารวดี เป็น
สัญลักษณ์ของการประกาศพระธรรมคำ
สั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่เดิมที่โบราณ
สถานเขาค้างในก็อาจจะมียุทธจักรลักษณะ
เช่นเดียวกันนี้แต่คงจะสูญหายไป

โบราณสถานเขาค้างใน เป็น
สถาปัตยกรรมสำคัญที่มีอายุการใช้งาน
นับเป็นร้อยๆ ปี หลักฐานทางโบราณคดีที่
พบจากการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้บ่งชี้
ว่าได้สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒
ซึ่งคงจะเป็นระยะเดียวกับการก่อตั้งเมือง
โดยในระยะแรกอาจจะสร้างขึ้นเพื่อเป็น

ศาสนสถานในพุทธศาสนาแบบหินยาน หรือเถรวาทตามที่นิยมนับถือกันในสังคม วัฒนธรรมทวารวดีในระยะแรก ต่อมาใน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ จึงได้ปรับเปลี่ยน มาเป็นพุทธสถานในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งก็เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม วัฒนธรรมทวารวดีทั่วไปในขณะนี้ จึงมี การค้นพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ หลายองค์ ณ โบราณสถานแห่งนี้ ซึ่ง สถาปัตยกรรมประธานก็คงจะได้มีการ ซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงหรือสร้างขึ้นใหม่ใน ระยะเวลาสั้นเช่นเดียวกัน เพราะลวดลาย ปูนปั้นที่ปรากฏนั้นเป็นลักษณะของลวดลายปูนปั้นในสมัยทวารวดีที่กำหนดอายุ ได้ในราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๔

โบราณสถานเขาค้างในยังคงอยู่ เป็นศาสนสถานของชุมชนเรื่อยมาจนแม้ เมื่อเมืองศรีเทพปรากฏอิทธิพลวัฒนธรรม ขอมหรือเขมรโบราณซึ่งนับถือศาสนาฮินดู อย่างเด่นชัดแล้ว ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ดังที่ได้มีการค้นพบพระพุทธรูปที่

เขาค้างในซึ่งมีลักษณะอิทธิพลเขมรสมัย บาปวนและนครวัด อาจเป็นไปได้ว่า โบราณสถานเขาค้างในคงจะมีบทบาทต่อ ชุมชนควบคู่มากับเมืองศรีเทพตั้งแต่แรก เริ่มจนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปพร้อม ๆ กันใน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

สำหรับชื่อที่แท้จริงของโบราณสถานเขาค้างในขณะนี้ยังไม่พบหลักฐาน "เขาค้างใน" เป็นชื่อที่ชาวบ้านในปัจจุบัน เรียก เนื่องจากในสมัยที่ยังไม่มีการขุดแต่ง โบราณสถานแห่งนี้ถูกปกคลุมด้วยเนินดิน และต้นไม้คล้ายกับเป็นภูเขา ส่วนคำว่า "ค้าง" มีที่มาจากความเชื่อที่ว่า สถานที่แห่งนี้เป็นที่เก็บสิ่งของมีค่าหรือเป็นคลัง อาวุธในสมัยโบราณ ส่วนคำว่า "ใน" หมายถึงภายในเมือง เป็นการบ่งชี้ว่าเป็น เขาค้างองค์ที่ตั้งอยู่ภายในเมือง เนื่องจาก มีโบราณสถานที่ยังไม่ได้ทำการขุดแต่งใน ลักษณะเดียวกันนี้อีกองค์หนึ่งตั้งอยู่ด้าน นอกเมืองทางทิศเหนือ เรียกว่า "เขาค้างนอก"

ปูนปั้นฐานโบราณสถานเขาค้อวัง

Decorative stucco at the base of Kao Klang Nai

ปูนปั้นฐานโบราณสถานเขาค้างใน

Decorative stucco at the base of Kao Klang Nai

ปูนปั้นประดับฐานโบราณสถานเขาค้างในทำเป็นลายพันธุ์พฤกษา
Floral decorative stucco at the base of Khao Klang Nai

ปราสาทสองพี่น้อง
Prang Song Phi Nong

ปราสาทสองพี่น้อง

เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ในกลุ่มศาสนสถานกลางเมืองเช่นเดียวกับโบราณสถานเขาคดลงใน สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เป็นโบราณสถานที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบเขมร ชื่อปราสาทสองพี่น้องเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกเช่นเดียวกัน เนื่องจากพบว่ามีปราสาท ๒ องค์ตั้งอยู่เคียงกัน องค์หนึ่งใหญ่องค์หนึ่งเล็กจึงเรียกว่าปราสาทสองพี่น้อง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของปราสาทหรือปราสาทประธานประกอบด้วย

- ปราสาทประธานสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันตก เป็นปราสาทก่ออิฐไม่

ทับหลังรูปอุมาเทศวร

ทับหลังที่
ปราสาทสองพี่น้อง
Lintel at
Prang Song Phi Nong

ปราสาทสองพี่น้อง
Prang Song Phi Nong

ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา
Prasat Phi Mai, Nakhon Ratchasima Province

สลอปูน มีร่องรอยปูนฉาบอยู่ภายนอก ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงที่ทำเป็นชุดฐานบัวหรือฐานบัวสี่เหลี่ยมจตุรัสเพิ่มมุมขนาดใหญ่ซ้อนกัน ๓ ชั้น มีทางเข้าด้านหน้าทางเดียว เรือนธาตุมีมุขยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ เป็นมุขสันติติดกับตัวปราสาท ช่องประตูทำเป็นประตูลอก ส่วนด้านทิศตะวันตกทำมุขยื่นออกมาเป็นห้องยาวเชื่อมต่อกับมณฑปด้านหน้าเป็นช่องทางเข้าสู่ภายในปราสาทได้ หลังคาปราสาทปัจจุบันพังทลายจนไม่เห็นรูปทรง แต่ถ้าจะเทียบกับสถาปัตยกรรมขอมในรุ่นเดียวกันแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่าคงจะ ประกอบด้วยชั้นเชิงบาตรซึ่งโดยปกติแล้วมักจะมีจำนวน ๕ ชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป บนยอดสุดมักประดับด้วยกลศ คือหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ปักด้วยตรีศูลหรือปญจศูลหล่อด้วยโลหะ บนชั้นเชิงบาตรแต่ละชั้นประดับด้วยกลีบบขนุน ปราสาทเรียงรายเป็นระยะในแต่ละด้านและที่มุมหลักทั้งสี่ของชั้นเชิงบาตรแต่ละชั้นประดับกลีบบขนุนปราสาทรูปสามเหลี่ยมซึ่งเรียกว่า นาคบัค หลังคาปราสาทจึงมีลักษณะสอบเข้าคล้ายรูปฟุ่ม อย่างเช่นหลังคาปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง

ลักษณะแผนผังของปราสาท อยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสเพิ่มมุมด้านนอกทั้ง ๔ ด้าน องค์ปราสาทค่อนข้างสูง เสาที่เหลือนอยู่สูงประมาณ ๗ เมตร ผนังห้องภายใน

ทั้งสามด้าน คือ ด้านทิศเหนือ ตะวันออก และทิศใต้ เจาะเป็นช่องขุ้มจรมายอดขุ้ม เป็นรูปสามเหลี่ยม อาจจะใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือเครื่องบูชาหรือเครื่องให้แสงสว่างอย่างใดอย่างหนึ่ง ภายในปราสาทมีแท่นศิลาแลงสำหรับประดิษฐานรูปเคารพ โดยตรงกลางแท่นเจาะเป็นรูเพื่อให้เสียบยึดเศียรฐานรูปเคารพให้มั่นคง

มุขปราสาทด้านทิศตะวันตกยาวประมาณ ๑๐ เมตร ฐานก่อด้วยศิลาแลงเป็นชุดของฐานปัทม์เช่นเดียวกัน ผนังมุข

ปราสาทก่อด้วยอิฐ จากการขุดแต่งได้พบลูกมะหวดและกรอบหน้าต่างทำด้วยหินทรายตกอยู่ใต้ผนังมุขปราสาทด้านทิศใต้ จึงสันนิษฐานว่าผนังด้านทิศใต้และน่าจะรวมถึงผนังด้านทิศเหนือด้วย คงจะเจาะผนังเป็นช่องหน้าต่างและมีชื่กรงลูกมะหวดประดับ สำหรับหลังคามุขปราสาทซึ่งสูญหายไปหมดแล้วนั้น คงจะก่อด้วยอิฐซ้อนเหลื่อมเข้าหากันเป็นรูปโค้งเลียนแบบเครื่องไม้ มีหน้าบันชั้นลดเช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมเขมรโดยทั่วไป

ด้านหน้าติดกับมุขปราสาทออก

มานั้น มีฐานอาคารรูปกากบาทก่อด้วย
 ศิลาแลง คงจะเป็นมณฑปด้านหน้าปราสาท
 ซึ่งมักจะพบเสมอในสถาปัตยกรรมเขมร
 มณฑปนี้ก็คงจะมีผนังก่อด้วยอิฐและ
 หลังคาก่ออิฐเป็นรูปโค้งเลียนแบบหลังคา
 เครื่องไม้เช่นเดียวกับมูขุปราสาท มีช่อง
 หน้าต่างประดับ ลูกมะหวดเช่นเดียวกัน
 และมีช่องประตูทางเข้าและหน้าบัน
 ประกอบโดยรอบทางด้านทิศเหนือ ได้
 และตะวันตก โดยปกติมณฑปนี้สร้างขึ้น
 เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าไปภายในเพื่อ
 ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนองค์
 ปราสาทหรือปราสาทซึ่งเรียกว่า “วิมาน”
 นั้นเป็นที่ประดิษฐานศิวลึงค์หรือรูปเคารพ
 เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สงวนไว้เฉพาะแต่
 พรหมณ์หรือนักบวชที่สามารถเข้าไป
 ประกอบพิธีกรรมภายในครมคฤหะคือ
 ห้องภายในปราสาทได้เพียงพวกเดียว
 ภายในมณฑปนั้นถ้าเป็นลัทธิไศวนิกายก็
 อาจจะเป็นที่ตั้ง รูปโคนนทิหมอบ ซึ่งมี
 ความหมายถึงพาหนะของพระศิวะหรือ
 พระอิศวรก็ได้

ศิวลึงค์
 Shiva linga

โคนนทิ พาหนะของพระศิวะ
 Nandi the bull

ทางด้านทิศใต้ของปราสาทประธาน มีปราสาทขนาดเล็กอีก ๑ องค์ แต่เดิมเหลือเพียงส่วนของเรือนธาตุช่วงล่าง ต่อมาได้ซ่อมแซมบูรณะต่อเติมขึ้นไปจากเดิมอีกเล็กน้อยเพื่อติดตั้งทับหลังที่ตกอยู่ในบริเวณเดียวกัน

ฐานชั้นล่างสุดของปราสาทหรือปราสาทองค์เล็กเป็นฐานปัทม์ก่อด้วยศิลาแลงเชื่อมต่อเป็นฐานเดียวกันกับฐานชั้นแรกขององค์ใหญ่ ถัดขึ้นมาเป็นส่วนขององค์ปราสาทก่อด้วยอิฐ ลักษณะการก่ออิฐเป็นแบบเดียวกับปราสาทองค์ใหญ่ แผ่นผังภายนอกขององค์ปราสาทก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมเช่นเดียวกัน ทางด้านหน้าคือทางด้านทิศตะวันตกมีประตูทางเข้าสู่กรรมภคฤหะหรือห้องภายในองค์ปราสาทส่วนอีก ๓ ด้าน คือ ด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้ทำเป็นประตูหลอก รูปทรงส่วนบนขององค์ปราสาท ก็คงจะมี

ลักษณะเช่นเดียวกับปราสาทองค์ใหญ่

นอกจากปราสาท ๒ องค์และฐานมณฑปด้านหน้าปราสาทแล้ว ยังพบทางเดินและอาคารเล็ก ๆ อีกหลายหลังซึ่งคงจะใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

จากการขุดแต่งโบราณสถานได้พบหลักฐานชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญหลายส่วนที่สามารถบอกอายุสมัยการก่อสร้างได้ เช่น ทับหลัง และเสาประดับกรอบประตู ซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ และจากเรื่องราวที่ปรากฏบนทับหลังซึ่งสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพระศิวะประกอบกับได้พบชิ้นส่วนศิวลึงค์ ฐานโยนิ และโคนนทีในบริเวณโบราณสถาน จึงสันนิษฐานว่าเมื่อแรกสร้างโบราณสถานแห่งนี้คงจะเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายซึ่งสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แต่ทว่า ศิวลึงค์ ฐานโยนิ และโคนนทีที่พบนั้น

ปรากฏว่าถูกฝังไว้ในพื้นดินในระดับใต้ฐานอาคาร จึงสันนิษฐานว่าเทวสถานแห่งนี้คงจะถูกเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาภายหลังตามกระแสความนิยมที่แพร่มาจากเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๐ และโบราณสถานแห่งนี้ก็คงจะถูกทิ้งร้างไปพร้อม ๆ กับเมืองศรีเทพในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ นอกจากนี้หลักฐานดังกล่าวแล้ว ยังมีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่น่าสนใจและอาจก่อให้เกิดความสับสนในการตีความทางประวัติศาสตร์ได้ นั่นคือการค้นพบเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพที่บริเวณทางเดินรูปกากบาทซึ่งเป็นทางเดินเข้าด้านหน้าโบราณสถานแห่งนี้ เทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพนี้กำหนด

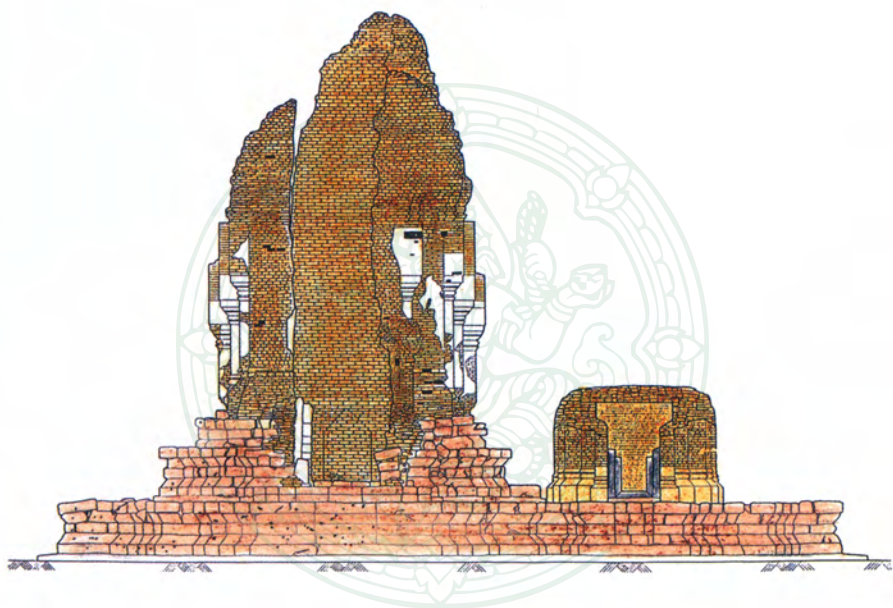
อายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งเป็นอายุที่มีความเก่าแก่กว่าตัวโบราณสถานมาก จึงอาจเป็นไปได้ว่าเทวรูปองค์นี้อาจจะถูกเคลื่อนย้ายมาในสมัยหลัง เช่นเดียวกับอัมฉันทรศิลารูปครึ่งวงกลมซึ่งสลักเป็นรูปดอกบัวครึ่งวงกลมที่อยู่ด้านหน้าประตูทางเข้าสู่ห้องครรภคฤหะของปราสาทองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะของอัมฉันทรศิลาที่นิยมกันอยู่ในสมัยทวารวดี จึงอาจเป็นไปได้ว่าอาจจะมีการเคลื่อนย้ายมาในสมัยหลัง เช่นเดียวกัน แต่ถ้าเป็นรูปเคารพที่อยู่ที่นี่มาแต่เดิมก็อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าอาจจะมีโบราณสถานที่มีอายุรุ่นเดียวกับรูปเคารพดังกล่าวถูกโบราณสถานรุ่นหลังสร้างซ้อนทับอยู่ข้างใต้

โยนิ สัญลักษณ์แทนองค์พระอุมา
Yoni representing Uma

สระน้ำโบราณบริเวณปราสาทสองพี่น้อง

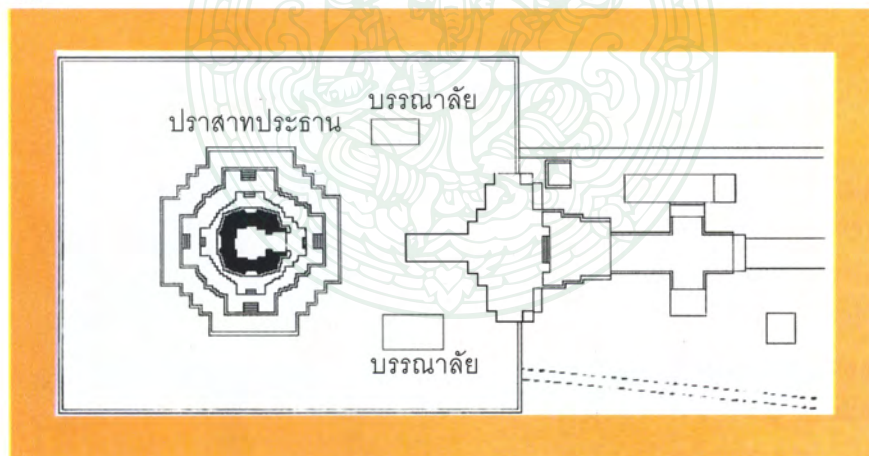
ภาพปราสาทศรีเทพ
Prang Sri Thep

ปราสาทศรีเทพ

เป็นศาสนสถานที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมรูปแบบปราสาทในศิลปะเขมร ตั้งอยู่ทางด้านหลังในแนวแกนเดียวกับปราสาทสองพี่น้อง โดยระหว่างโบราณสถานทั้งสองแห่งนี้มีกลุ่มโบราณสถานซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง ประกอบด้วยทางเดินปูศิลาแลงซึ่งอาจเป็นทางเดินเชื่อมระหว่างเทวาลัยทั้งสองอยู่ตรงกลาง และมีฐานอาคารก่อด้วยศิลาแลงสอง

หลังอยู่ทางด้านทิศใต้เป็นรูปยาวขนานไปกับทางเดิน จากการขุดแต่งอาคารนี้พบร่องรอยของหลุมเสาไม้และกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งแสดงว่าเป็นอาคารที่มีหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง คงจะเป็นอาคารที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

เมื่อผ่านเข้าไปในบริเวณโบราณสถานปราสาทศรีเทพแล้วจะพบว่า องค์ปราสาทประธานเป็นปราสาทอิฐขนาดใหญ่

แผนผังพื้นปราสาทศรีเทพ

ปรางค์ศรีเทพ

ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงซึ่งตั้งอยู่บนฐานที่ยกพื้นสูงขึ้นมาจากระดับผิวดินเดิมโดยการก่อศิลาแลงเป็นกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสสูงชันมาจากพื้นดินเดิมราว ๑ เมตร แล้วถมอัดดินลงไปในการก่อศิลาแลงปรับระดับให้เรียบเป็นลานกว้างรองรับปราสาท

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของปราสาทเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเขมรโบราณเช่นเดียวกับปรางค์สองพี่น้อง ประกอบด้วยฐานศิลาแลงแบบฐานบัวลูกฟัก ๒ ชั้น มีมุขทั้ง ๔ ด้าน ส่วนเรือนธาตุและเครื่องบนก่อด้วยอิฐที่ฝนขัดจนเรียบสนิทและไม่สอปูน ความสูงขององค์ปรางค์หรือปราสาทเท่าที่เหลืออยู่ราว ๑๓ เมตร รูปร่างขององค์ปรางค์คงมีลักษณะเช่นเดียวกันกับปรางค์สองพี่น้องดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ไม่พบการก่อมุขยื่นออกมาทางด้านหน้าปรางค์ พบเพียงร่องรอยหลุมเสากลมขนาดใหญ่จำนวน ๕ หลุมเรียงอยู่ที่

ฐานศิลาแลงชั้นล่างสุดบริเวณด้านหน้าทางขึ้น และพบชิ้นส่วนซากไม้เสียบยื่นออกมาจากองค์ปรางค์ด้านหน้า รวมทั้งพบกระเบื้องมุงหลังคาชนิดกระเบื้องโค้งหรือกระเบื้องกาบกล้วยที่เรียกว่ากาบจำนวนมาก ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องที่เคยคลุมอยู่บริเวณด้านหน้าปรางค์ซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก

ข้างหน้าทั้งด้านซ้ายและขวาของปรางค์มีฐานอาคารศิลาแลงหลังเล็ก ๆ ๒ หลัง คือ บรรณาลัยหรือห้องสมุดที่เก็บคัมภีร์ทางศาสนาของพราหมณ์ ซึ่งมักจะปรากฏอยู่เป็นปกติตามระเบียบการก่อสร้างของสถาปัตยกรรมเขมร อาคารทั้ง

ปรางค์ศรีเทพ

สองหลังนี้คงจะมีหลังคาเป็นเครื่องไม้
มุงกระเบื้องเช่นเดียวกันเนื่องจากพบร่อง
รอยหลุมเสาบนฐานอาคาร

ด้านหน้าของโคปุระหรือประตูทาง
เข้าด้านหน้า มีฐานอาคารและทางเดินยก
พื้นรูปกากบาทที่ปลายสุดพบโกลงพญานาค
แผ่พังพานตกอยู่ในบริเวณนั้น แต่เดิม
คงจะเป็นเศียรของพญานาคปูนปั้นที่มี
โกลงศิลาแลงอยู่ภายในแผ่พังพานอยู่
บริเวณปลาย ๒ ข้างของทางเดินที่เรียก
ว่าสะพานนาค โดยมีลำตัวพญานาคทอด

ยาวเป็นราวสะพานตามความนิยมใน
ศิลปเขมร ด้านซ้ายของสะพานนาคมีทาง
เดินปูศิลาแลงสู่ฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
ที่ทอดยาวขนานกับสะพานนาค ถัดมา
ทางทิศตะวันออกใกล้กับฐานไฟที่มีอาคาร
รูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงอีก
๑ หลัง ขณะขุดแต่งได้พบประติมากรรม
หินทรายรูปเทพซั่มภละหรืออุเวรซึ่งเป็น
เทพแห่งความมั่งคั่งอยู่ใกล้ๆ กับอาคาร
หลังนี้ ส่วนทางด้านหน้าโคปุระก็ได้พบ

ประติมากรรมหินทรายเช่นเดียวกัน เป็น
ประติมากรรมรูปทวารบาลซึ่งน่าจะเป็น
ทวารบาลคู่เดียวกันกับทวารบาลจาก
เมืองศรีเทพที่ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ซึ่ง
กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

อายุสมัยของโบราณสถานแห่งนี้
สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เนื่องจากได้พบทับ
หลังที่สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงสมัย
ดังกล่าว โดยจุดประสงค์ในการสร้างเพื่อ
เป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดู แต่ต่อมามีการ
เตรียมการก่อสร้างหรือซ่อมแซมศาสน
สถานแต่ยังไม่แล้วเสร็จ โดยพบหินรูปกลีบบ
ขนุนที่ใช้ประดับบนชั้นหลังคาปรากฏ
สลักทั้งค้ำไว้เพียงโกลนวางอยู่ใกล้ฐาน
ปรากฏ ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงการ
พยายามซ่อมแปลงแก้ไขศาสนสถาน ใน
ช่วงระยะเวลาเดียวกับที่มีการนำเอารูป
เคารพของศาสนาฮินดูไปฝังไว้ในบริเวณ
ปรากฏสองพี่น้อง โดยอาจจะแสดงถึงการ
เปลี่ยนศาสนสถานในศาสนาฮินดูเป็น
ศาสนสถานในศาสนาพุทธมหายาน ซึ่ง
เป็นความนิยมในช่วงรัชสมัยของพระเจ้า
ชัยวรมันที่ ๗ ในช่วงต้นถึงกลางพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๘ แต่ยังไม่ทันสำเร็จก็มีเหตุ
ต้องทิ้งร้างไปเสียก่อน

ทวารบาล

อาคารสองหลังที่อยู่ระหว่างพื้นที่บริเวณปรangkสองพี่น้องและปรangkศรีเทพ

ทางดินและอาคารด้านหน้าโคปุระวงศ์ศรีเทพ

นอกจากโบราณสถานที่ยังปรากฏ
อยู่บนผิวดินแล้ว ในปีงบประมาณ ๒๕๔๔
ได้มีการบูรณะปราสาทศรีเทพ และมีการขุด
ตรวจทางโบราณคดีบริเวณโดยรอบฐาน
ปราสาทเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมในการบูรณะ
ได้พบข้อมูลหลักฐานใหม่เกี่ยวกับการ

ก่อสร้างว่า ก่อนที่จะมีการก่อสร้าง
สถาปัตยกรรมรุ่นที่ปรากฏบนผิวดินนั้น
ได้มีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมรุ่นเก่า
กว่ามาก่อนแล้วโดยสถาปัตยกรรมในรุ่นนั้นถูก
สร้างซ้อนทับอยู่ข้างใต้อย่างน้อย ๒-๓ รุ่น

หลุมขุดค้นบริเวณบรรณาลัยด้านหน้าปราสาทศรีเทพ

หลุมขุดค้นบริเวณด้านหน้าปราสาทศรีเทพ

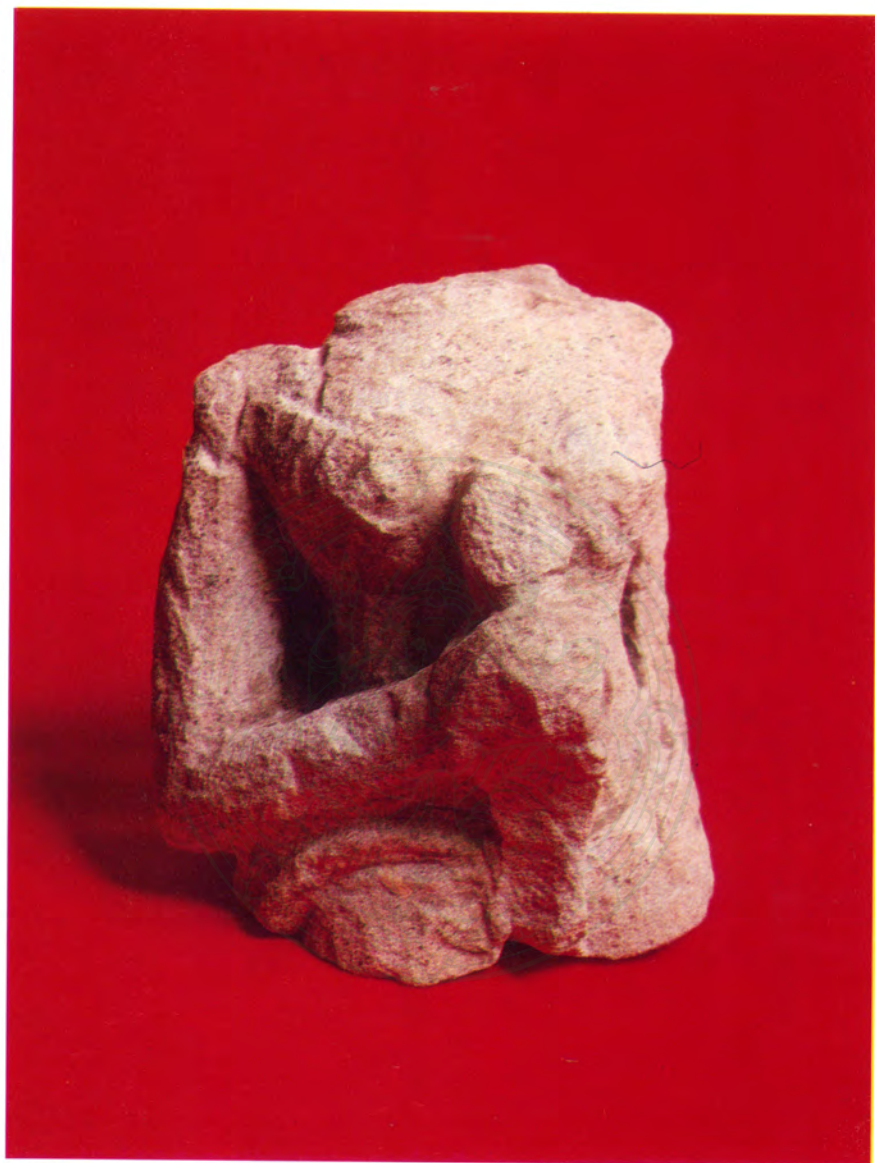
หลุมขุดค้นบริเวณด้านหน้าปราสาทศรีเทพ

ประติมากรรมหินสลักรูปพระอิศวรขนาดเล็ก พบในหลุมขุดค้นหน้าปรางค์ศรีเทพ

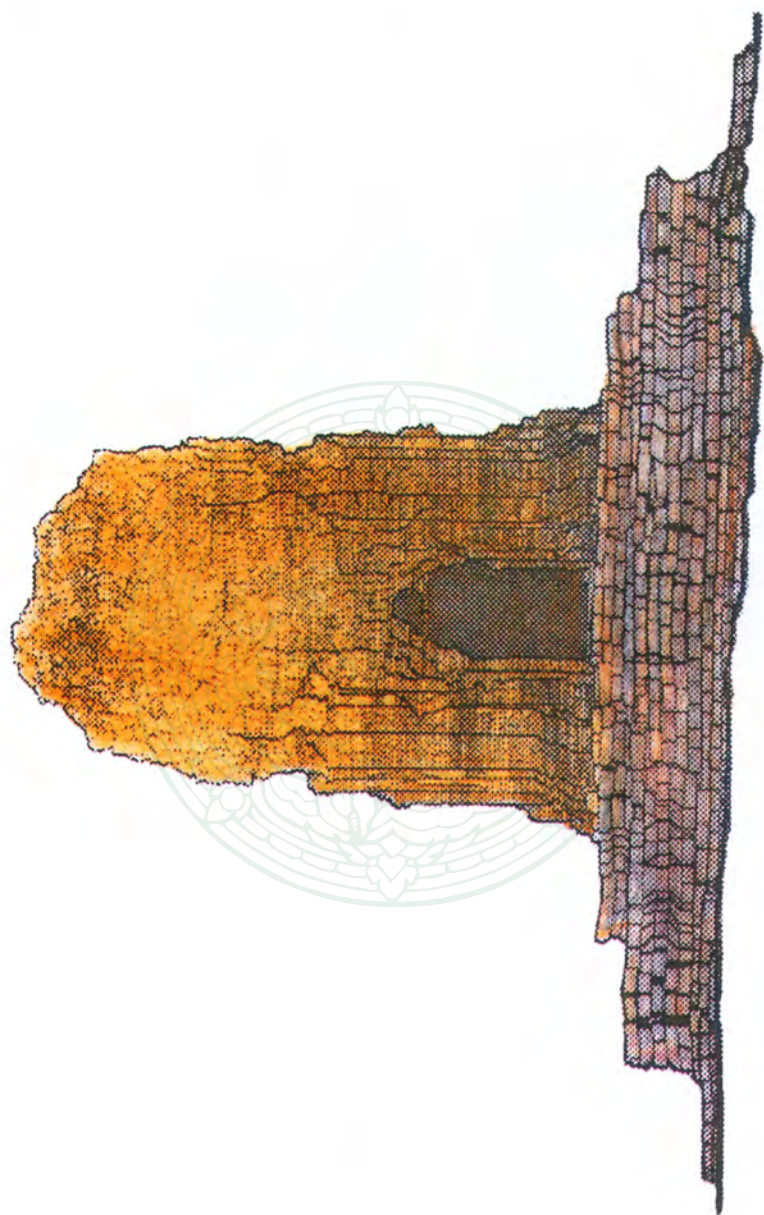
ศิระฤาษีปูนปั้นขนาดเล็ก พบในหลุมขุดค้นหน้าปราสาทศรีเทพ

ประติมากรรมปูนปั้นรูปนางอัปสรถือดอกบัว พบในหลุมขุดด้านหน้าปราสาทศรีเทพ

ประติมากรรมสลักหินรูปมังกร พบในหลุมขุดค้นหน้าปรางค์ศรีเทพ

โบราณสถานขนาดเล็กภายในเมืองศรีเทพ

โบราณสถานเขาค้างนอก

ตั้งอยู่ที่บ้านสระปรือ นอกเมือง
ห่างออกไปทางด้านทิศเหนือของเมืองใน
ราว ๒ กิโลเมตร เป็นโบราณสถานที่ยัง
ไม่ได้ทำการขุดแต่งและบูรณะ สภาพ
ปัจจุบันถูกทับถมเป็นเนินดินขนาดใหญ่
กว้างประมาณ ๑๒๐ เมตร ยาว ๑๕๐

เมตร สูง ๗๐ เมตร ตรงกลางเนินมีหลุม
ลึกรอบขุดเป็นโพรงลงไปทำให้เห็นการ
ก่อเรียงอิฐอย่างชัดเจน ลักษณะทาง
สถาปัตยกรรมอาจจะเป็นเช่นเดียวกับ
โบราณสถานเขาค้างในที่ตั้งอยู่ภายใน
เมือง

โบราณสถานเขาค้างนอก

Khao Klang Nok

ปราสาทฤๅษี ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
Prang Ruesi – picture from the National Archives

ปราสาทฤๅษี

ตั้งอยู่ที่บ้านนาน้ำโครม ทางทิศ
เหนือของกำแพงเมืองนอก ห่างออกไปราว
๓ กิโลเมตร

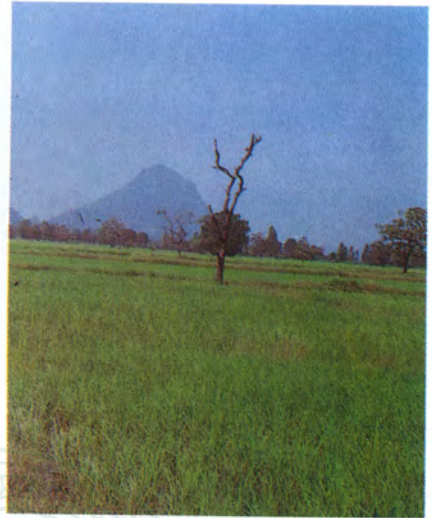
ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของ
องค์ปราสาทเป็นปราสาทแบบเขมร ก่ออิฐ
ไม่สอปูนสันนิษฐานว่ามีอายุร่วมสมัยกับ
ปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องหรือ
เก่ากว่าเล็กน้อย องค์ปราสาทถูกแก้ไขตัด
แปลงไปมากแล้ว เนื่องจากบริเวณโดย
รอบเคยถูกจับจองเป็นสำนักวิปัสสนา

ปราสาทฤๅษี สภาพปัจจุบัน
Prang Ruesi today

เขามอรัตน์

เป็นเขานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพ ห่างออกไปราว ๒๐ กิโลเมตร ภายในถ้ำบนเขาแห่งนี้มีภาพสลักหินต่ำเป็นพระพุทธรูป และพระโพธิสัตว์ พระพุทธรูปองค์ใหญ่เป็นพระพุทธรูปประทับยืนยกพระหัตถ์ทั้งสองข้าง สูงราว ๒.๕๐ เมตร แต่พระหัตถ์และพระเศียรถูกสกัดออกไป สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปยืนปางปฐมเทศนาประทับยืนบนฐานกลีบบัวขนาดใหญ่กับมีพระพุทธรูปประทับยืนขนาดเล็กรองลงมา และพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิสลักเข้าไปภายในถ้ำ

เขามอรัตน์
Kho Tha Morat

ภาพสลักรูปพระโพธิสัตว์บนผนังถ้ำเขามอรัตน์
Relief carving of Bodhisattava image at
Khao Tha Morat cave

พระพุทธรูปประทับยืน
Relief carving of Buddha image at
Khao Tha Morat cave

รวมทั้งหมด ๑๑ องค์ นอกจากภาพ
จำหลักรูปพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูป
แล้ว ยังมีภาพจำหลักเป็นรูปสถูปเจดีย์
และธรรมจักรอยู่ด้วย ภาพจำหลักเหล่านี้
สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทมี

ลักษณะของศิลปทวารวดีอายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๔ เศียรของประติมากรรม
เหล่านี้ถูก ลักลอบตัดออกไป แต่ต่อมา
ได้ตามกลับมาได้และเก็บรักษาไว้ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เศียรพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์จากเขามอรัตน์ เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร
Buddha and Bodhisattava heads from Khao Tha Morat,
now housed at the National Museum in Bangkok

เศียรพระโพธิสัตว์ศรีอารยเมตไตรย์พบภายในถ้ำเขามอรัตน์

Bodhisattva Maitreya

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร บนผนังถ้ำเขาอมรรัตน์

เขาถ้ำมอญ
Khao Tha Morat

จารึกเมืองศรีเทพ

จารึกเป็นหลักฐานสำคัญที่บอกเล่าเรื่องราวให้คนปัจจุบันได้ทราบถึงสภาพความเป็นอยู่ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา ความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์ ตลอดจนการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในอดีต

ในเมืองศรีเทพและบริเวณใกล้เคียงเคยพบจารึกหลายชิ้น บางชิ้นมีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเป็นระยะแรก ๆ ที่ผู้คนในดินแดนประเทศไทยเริ่มเรียนรู้วิธีการจดบันทึกเรื่องราว หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นระยะแรกอย่างเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าจารึกเหล่านั้นส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดแตกหัก ข้อความที่อ่านได้จากจารึกจึงไม่สมบูรณ์และไม่เอื้อต่อการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และวิถีชีวิตของผู้คนในเมืองโบราณแห่งนี้ อย่างไรก็ตามเนื้อความตลอดจนอักษรภาษาที่ใช้ในจารึกก็สามารถบ่งบอกถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ความเชื่อทางศาสนา และความก้าวหน้าทางอักษรศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

จารึกเมืองศรีเทพ ที่พบและอ่านแล้วในปัจจุบันมี ๑๐ ชิ้น รูปแบบอักษรที่พบในจารึกแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อักษรปัลลวะและหลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔

๒. อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖

๓. อักษรจีน

อักษรปัลลวะ

เป็นรูปอักษรที่เก่าแก่ที่สุดที่ผู้คนในสมัยโบราณในดินแดนประเทศไทยรู้จักใช้ มีต้นกำเนิดมาจากอินเดียได้ จารึกอักษรปัลลวะซึ่งพบที่เมืองศรีเทพและบริเวณใกล้เคียงมีทั้งที่ใช้ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษามอญ

– จารึกอักษรปัลลวะที่ใช้ภาษา

บาลี เป็นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบเถรวาท

– จารึกอักษรปัลลวะที่ใช้ภาษาล้านสกฤต เป็นบันทึกเรื่องราวที่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา มหายาน

อักษรหลังปัลลวะ

เป็นรูปอักษรที่คล้ายคลึงกับอักษรปัลลวะแต่ตัวอักษรบางตัวมีลักษณะแตกต่างกันออกไป นักวิชาการจึงจัดว่าเป็นอักษรหลังปัลลวะซึ่งถือว่าเป็นวิวัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของอักษรปัลลวะ มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ หรือช่วงกลางของสมัยทวารวดี

อักษรขอมโบราณ

เป็นรูปอักษรที่พัฒนามาจากอักษรปัลลวะและหลังปัลลวะ หลังจากตัวอักษรปัลลวะได้พัฒนาโครงสร้างของอักษรเล็กน้อยกลายเป็นอักษรหลังปัลลวะในพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ แล้วการพัฒนาของตัวอักษรก็ได้ดำเนินต่อมาที่

ละเล็กละน้อย จนเริ่มปรากฏความแตกต่างอย่างชัดเจนในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่อาณาจักรเขมรเจริญรุ่งเรืองมากและเริ่มส่งอิทธิพลทางวัฒนธรรมเข้าครอบงำบรรดาเมืองต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งแต่เดิมคุ้นเคยอยู่กับวัฒนธรรมทวารวดี ในช่วงเวลานี้จึงเป็นช่วงเวลาของการผสมผสานศิลปกรรมแบบทวารวดีเดิมเข้ากับศิลปกรรมแบบเขมรรูปแบบอักษรขอมซึ่งเกิดจากการดัดแปลงผสมผสานในช่วงเวลานี้จึงเป็นที่นิยมใช้กันทั่วไปในอาณาจักรเขมรโบราณ และในดินแดนที่รับอารยธรรมเขมร ซึ่งเป็นที่นิยมและพัฒนาต่อมาจนมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตนเองเด่นชัดในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

อักษรจีน

ชนชาติจีนติดต่อซื้อขายกับดินแดนต่าง ๆ รวมทั้งดินแดนที่เป็นประเทศไทย ปัจจุบันมาตั้งแต่สมัยโบราณ เมืองศรีเทพเองนั้นก็พบหลักฐานประเภทเศษภาชนะดินเผาสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคงจะมีการติดต่อกับจีนมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒ แล้ว การติดต่อสัมพันธ์กับจีนคงจะเพิ่มขึ้นอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ เพราะพบภาชนะและเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมากจากการขุดแต่งโบราณสถานหลายแห่งในเมืองนี้

สำหรับจารึกอักษรจีนที่พบที่เมือง

ศรีเทพนั้นพบเพียงชิ้นเดียว เป็นจารึกที่ปรากฏอยู่บนด้านหลังของพระพิมพ์ดินเผา ด้านหน้ามีจารึกอักษรหลังปัลลวะด้านหลังมีอักษรจีน ๓ ตัว ซึ่งนักวิชาการหลายท่านอ่านและแปลแตกต่างกัน จึงยังไม่สามารถระบุข้อความมีความหมายอย่างไร แต่อักษรหลังปัลลวะด้านหน้าได้รับการกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ อักษรจีนด้านหลังจึงอาจจะเป็นอักษรจีนในสมัยเดียวกัน

จารึกที่พบในเมืองศรีเทพ ที่อ่านและแปลแล้ว ทั้ง ๑๐ หลัก มีรายละเอียดดังนี้

๑.จารึกเมืองศรีเทพ

อักษร ปัลลวะ
ภาษา สันสกฤต
กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๒
วัตถุจารึก ห้วเสากลมคล้ายดอกบัว
 ตุ่มทำจากหินทรายเนื้อละเอียดสีเทา

คำแปล

- ทิรัพย์และธรรมเหล่าใดอัน
- ท่านกล่าวแล
- ธิดาของฤษีนั้นไม่กระทำ
- เขาเป็นผู้รู้ความรุ่งเรืองทั้งสิ้น
- อันใดของผู้มี-อันตนปกครองไว้
- แล้ว
- อันผู้เป็นใหญ่กว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้มีประโยชน์ กระทำอยู่ บุญ (ความดี)
- ผู้เป็นใหญ่ปาลวะทั้งสอง เป็นผู้ประกอบด้วยคำสัตย์และความกรุณา

จารึกเมืองศรีเทพ อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต

Inscription from Muang Sri Thep, Sanskrit language with Pallava alphabet

๒. จารึกบ้านวังไผ่

อักษร ปัลลวะ

ภาษา สันสกฤต

กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๒

วัตถุจารึก เสาเหลี่ยมทำจากหินปะชอลต์

คำแปล

ในปีรัชสมัยแห่งศักราช-อันเป็นวัน
ขึ้น ๘ ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดผู้เป็น
พระราชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็น
พระราชโอรสของ พระเจ้าปฤถ्वินทรวรมัน
ผู้เป็นใหญ่เสมอกับพระเจ้าศรีทวารวรมัน
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเป็นผู้มี
คุณธรรมแผ่ไปในทุกทิศ ผู้มีปัญญาอันฝึก
อบรมมาดีแล้ว ผู้มีความยินดี-ผู้มี
เกียรติยศแผ่ไปในทุกทิศ ผู้มีอำนาจอันเป็น
ที่เกรงกลัวของศัตรูเมืองใกล้เคียงทั้งหลาย
ได้สร้างศิวาจารึกไว้ ในกาลที่ขึ้นครองราช
ของพระองค์

จารึกบ้านวังไผ่ อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต

Inscription from Ban Wang Pai, Sanskrit language with Pallava alphabet

๓. จารึกเยธมฺมา เมืองศรีเทพ

<u>อักษร</u>	ปัลลวะ
<u>ภาษา</u>	บาลี
<u>กำหนดอายุ</u>	พุทธศตวรรษที่ ๑๒
<u>วัตถุจารึก</u>	แผ่นศิลาชำรุดแตกหัก

คำแปล

พระมหาสมณเจ้าทรงมีพระวาทะ
อย่างนี้ คือ
ตรัสธรรมที่มีเหตุเป็นแดนเกิด
อนึ่ง ตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น
ตรัสความดับของธรรมเหล่านั้น
และตรัสอุปายเป็นเหตุดับ (ของ
ธรรมเหล่านั้น)

๔. จารึกบนฐานประติมากรรม

<u>อักษร</u>	ปัลลวะ
<u>ภาษา</u>	บาลี
<u>กำหนดอายุ</u>	พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓
<u>วัตถุจารึก</u>	ฐานประติมากรรมเป็น แผ่นหินกลมมีรูตรงกลาง

คำแปล

ด้านที่ ๑ “ขอจงเป็นไป เพื่ออัน
กระทำที่สุด แห่งกองทุกข์นี้...”
ด้านที่ ๒ “...เอง ธรรมที่อาศัย
ปัจจัยเกิดขึ้น ย้อนไป ย้อนกลับ...”

จารึกบนแท่นฐานประติมากรรม อักษรปัลลวะภาษาบาลี

Inscription at the base of sculpture, Bali language with Pallava alphabet

๕. จารึกโบราณสถานหมายเลข

๐๙๙๖

อักษร บัลลวะ

ภาษา บาลี

กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔

วัตถุจารึก ฐานประติมากรรมเป็น
แผ่นหินกลมมีรูตรงกลาง

คำแปล

บรรทัดที่ ๑ ดับเวทนา เพราะดับ

เวทนา ตัณหากิดับ

บรรทัดที่ ๒ ปัจจัย ชรา มรณะ

โศก รำพัน ทุกซ์ เสียใจ

จารึกโบราณสถานหมายเลข ๐๙๙๖

Inscription from monument No. 0996

๖. จารึกบนพระพิมพ์

อักษร หลังปัลลวะ , จีน
ภาษา สันสกฤต , จีน
กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔
วัตถุจารึก พระพิมพ์ดินเผาด้านหน้า
 จารึกอักษรหลังปัลลวะ
 ด้านหลังจารึกอักษรจีน

คำแปล

โลก.....สันตติวงศ์

๗. จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาบ้าน

หนองสรวง

จารึกค่อนข้างลบเลือน จึงอ่านจับ

อักษร

หลังปัลลวะ

ใจความไม่ได้ชัด

ภาษา

สันสกฤต

ลักษณะเป็นภาษาสันสกฤตที่ใช้

กำหนดอายุ

ประมาณพุทธศตวรรษที่

ในภาษามอญ

๑๔-๑๕

วัตถุจารึก

พระพิมพ์ดินเผา

คำแปล

เป็นการถวาย อุทิศส่วนกุศล

จารึกบนพระพิมพ์ดินเผาพบที่บ้านหนองสรวงนอกเมืองศรีเทพ

Inscription on terracotta Buddha amulet from Ban Nong Srong,
near Muang Sri Thep

๘. จารึกบ้านหนองไม้สอ

อักษร ขอมสมัยเมืองพระนคร

ภาษา ขอม

กำหนดอายุ ประมาณพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๕-๑๖

วัตถุจารึก ศิลา

คำแปล

จารึกกล่าวถึงนามของ เสตญ และ
บริวารหญิง (ใต้) ๓ คน

จารึกบ้านหนองไม้สอ

Stone inscription from Ban Nong Mai So

๙. จารึกปรางค์สองพี่น้อง ๒

<u>อักษร</u>	ขอม
<u>ภาษา</u>	สันสกฤต
<u>กำหนดอายุ</u>	ประมาณพุทธศตวรรษ ที่ ๑๕-๑๖
<u>วัตถุจารึก</u>	แผ่นศิลา

คำแปล

ไม่สามารถอ่านทราบความได้
เนื่องจากจารึกมีสภาพชำรุด

จารึกที่ปรางค์สองพี่น้อง 2

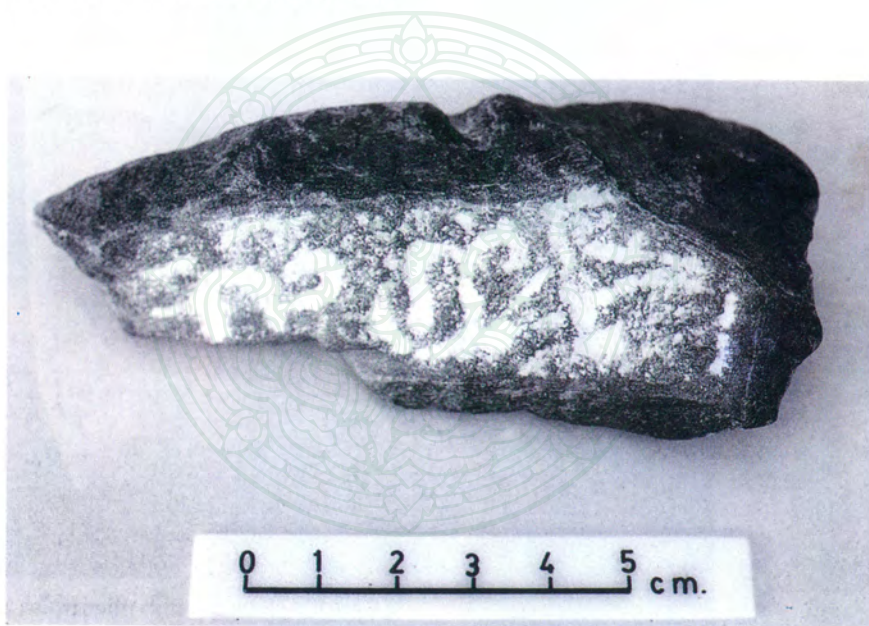
Stone inscription found at Prang Song Phi Nong (No.2)

๑๐. จารึกปรางค์สองพี่น้อง ๑

<u>อักษร</u>	ขอม
<u>ภาษา</u>	สันสกฤต
<u>กำหนดอายุ</u>	ประมาณพุทธศตวรรษ ที่ ๑๕-๑๗
<u>วัตถุจารึก</u>	แผ่นศิลา

คำแปล

เป็นบทโคลงอ่านได้เพียงพยางค์
เดียวจึงไม่สามารถแปลความหมายได้

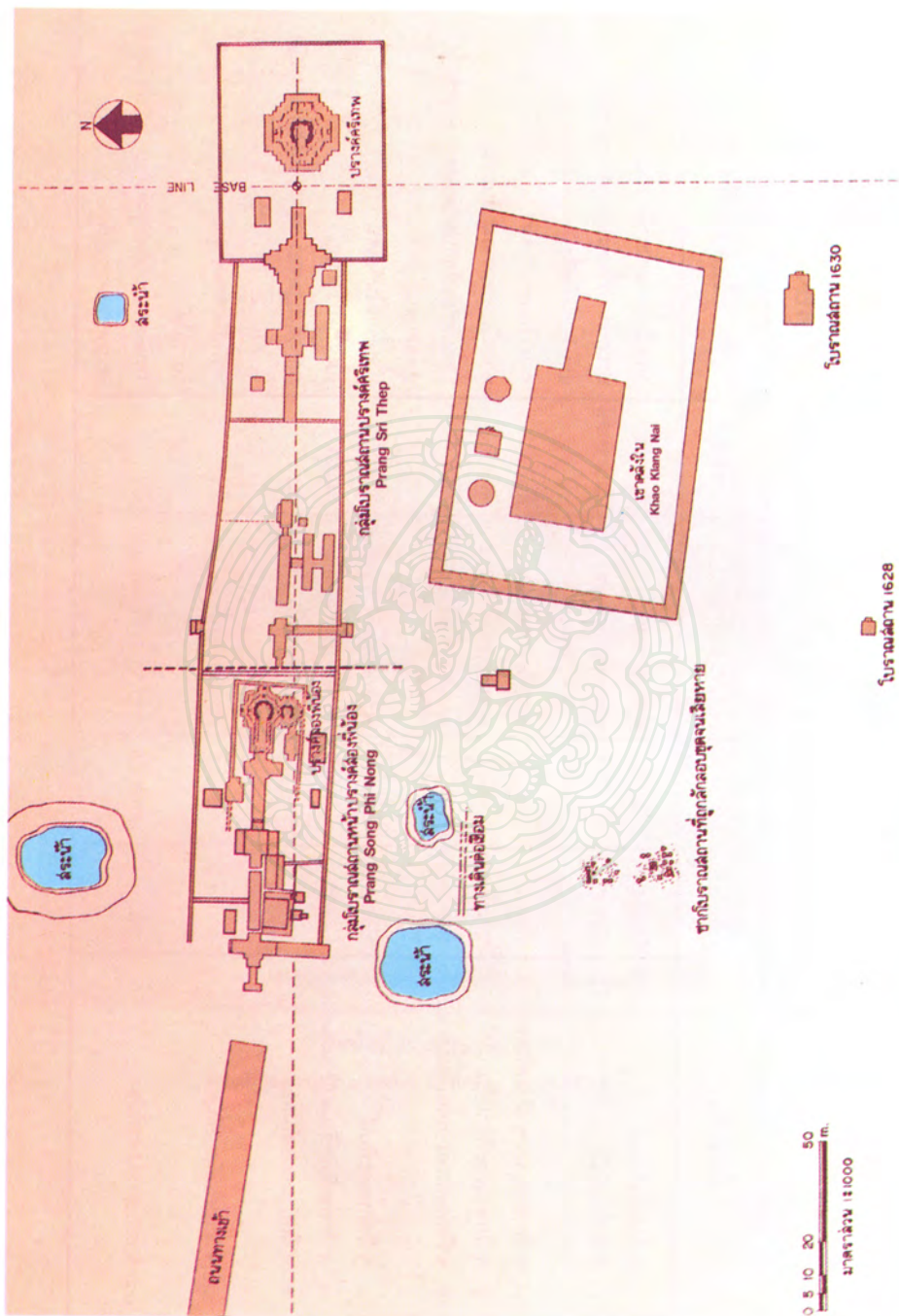

จารึกที่ปรางค์สองพี่น้อง No.1

Stone inscription found at Prang Song Phi Nong (No.1)

ตารางแสดงรายละเอียดจารึกศิรเทพและบริเวณใกล้เคียง

ชื่อจารึก	อักษร	ภาษา	กำหนดอายุ	วัตถุ	เนื้อหาความที่จารึก
๑. จารึกเมืองศรีเทพ	ปัลลวะ	สันสกฤต	พุทธศตวรรษที่ ๑๒	หินทราย	กล่าวถึงธิดาของฤาษี เนื้อความไม่ชัด
๒. จารึกบ้านวังไผ่	ปัลลวะ	สันสกฤต	พุทธศตวรรษที่ ๑๒	หินบะชอลล์	ประกาศการขึ้นครองราชย์ ของพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง
๓. จารึก เขตรู มา ฯ เมืองศรีเทพ	ปัลลวะ	บาลี	พุทธศตวรรษที่ ๑๒	หิน	คาถาในพุทธศาสนา
๔. จารึกฐานประติมากรรม	หลังปัลลวะ	บาลี	พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓	หิน	คาถาในพุทธศาสนาหินยาน
๕. จารึกโบราณสถานหมายเลข ๐๙๙๖	หลังปัลลวะ	บาลี	พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔	หิน	บทสวดธัมมจักกัปปวัตนสูตร คัมภีร์ทางพุทธศาสนา
๖. จารึกบนพระพิมพ์	ปัลลวะ	สันสกฤต	พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔	ดินเผา	เนื้อหาความไม่ชัดเจน
๗. จารึกพระพิมพ์ดินเผาบ้านหนองสง	ปัลลวะ	สันสกฤต	พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕	ดินเผา	เป็นการถวายบุญ
๘. จารึกบ้านหนองไผ่สอ	ขอม	ขอม	พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖	หิน	กล่าวถึงนามของ เสตยู และบริวารหญิง ๓ คน
๙. จารึกปราสาทสีทองพี่น้อง	ขอม	สันสกฤต	พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖	หิน	จารึกมีสภาพชำรุดมากไม่สามารถแปลความหมายได้
๑๐. จารึกปราสาทสีทองพี่น้อง	ขอม	สันสกฤต	พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๗	หิน	บทโคลงอ่านได้เพียงครึ่งเดียว จึงไม่สามารถอ่านทราบความได้

A vertical scale bar with markings at 0, 5, 10, 20, and 50 meters. The bar is oriented vertically with the 0 mark at the bottom and the 50 mark at the top. The markings are as follows: 0 at the bottom, 5, 10, 20, and 50 at the top. The bar is divided into segments: 0 to 5 is a single segment, 5 to 10 is a single segment, 10 to 20 is a single segment, and 20 to 50 is a single segment. The bar is labeled 'm.' at the top right.

มาตรา ๑๐๐

โบราณวัตถุสำคัญ

โบราณวัตถุในศาสนาฮินดู

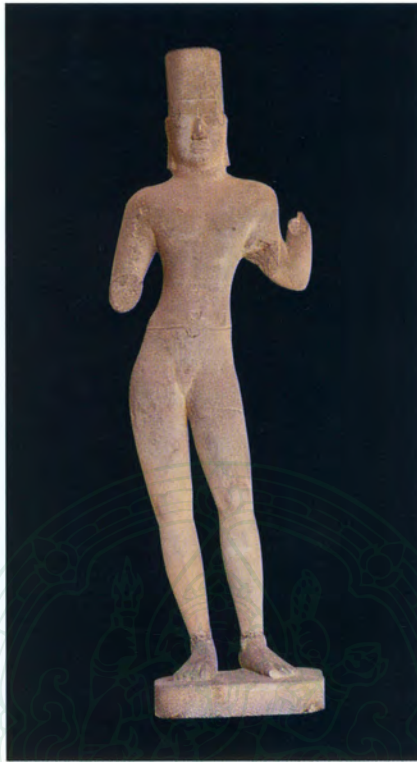
เทวรูปศิลา

เทวรูปเป็นประติมากรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดู โดยผู้สร้างมีเจตนาในการใช้เป็นรูปเคารพแทนองค์เทพที่ตนนับถือ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รูปลักษณะของเทวรูปถอดออกมาจากคัมภีร์ทางศาสนาในนิยายที่ผู้สร้างศรัทธา ดังนั้นเทวรูปจึงบ่งบอกถึงลัทธิความเชื่อที่เจริญอยู่ในเวลานั้นได้เป็นอย่างดี

เมืองศรีเทพเป็นเมืองที่ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูผลัดกันรุ่งเรืองหรืออาจจะรุ่งเรืองมาควบคู่กัน ดังนั้นประติมากรรมรูปเคารพต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องในสองศาสนา จึงน่าจะมียุ่เป็นอันมากจากคำบอกเล่าของชาวบ้านในท้องถิ่นที่เคยเห็นเมืองศรีเทพเมื่อราว ๕๐ ปี

ที่แล้วแล้วว่า เคยพบเทวรูปสลักจากศิลาประทับนั่งบ้างยืนบ้างพึงอยู่ตามไต้ต้นไม้มากมายจนกระทั่งสามารถนำมาตั้งเรียงกันในห้องน้ำเป็นขอบบ่อชั่วคราวเพื่อวิดน้ำจับปลาได้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าเทวรูปเหล่านั้นได้ถูกเคลื่อนย้ายหายสาบสูญไปโดยฝีมือชาวต่างชาติและพ่อค้าโบราณวัตถุจากกรุงเทพฯ ซึ่งเข้ามากว้านซื้ออย่างหนัก ในช่วงระหว่างพ.ศ. ๒๕๑๔-๑๕ ในปัจจุบันมีเทวรูปที่เหลืออยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากรเพียงไม่กี่องค์ และอีกหลายองค์ทราบว่ายู่ที่พิพิธภัณฑสถานต่างประเทศ

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร มีเทวรูปศิลาจากเมืองศรีเทพจัดแสดงอยู่เป็นจำนวน ๖ องค์ คือ

พระวิษณุ
Vishnu image from Muang Sri Thep,
now housed at the National Museum in
Bangkok

๑. พระวิษณุ ประทับยืนเอียง เมืองศรีเทพซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่
กายแบบตริภังค์ มี ๔ กร สวมหมวกทรง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเม็กซิโก
กระบอก ทรงผ้าสมพตคือผ้าโจงกระเบน ซึ่งในแผ่นทองดุนเป็นภาพ เทวรูป ๔ กร
สั้นสลักอย่างคร่าวๆ ไม่มีริ้ว กรทั้ง ๔ สวมหมวกทรงกระบอก นุ่งผ้าสมพต ในมือ
ของเทวรูปหักหายไป จึงไม่สามารถทราบ ถือจักร สังข์ คทา และดอกบัว อันเป็น
ได้ว่าถือวัตถุใดในมือซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ สัญลักษณ์ของพระวิษณุรวมทั้งการจัดวาง
องค์เทพ แต่อย่างไรก็ตามจากหมวกทรง ทำยืนแบบเอียงภายในลักษณะเดียวกันจึง
กระบอกหรือกิริยมงกุฎที่สวมอยู่ประกอบกับ อาจกล่าวได้ว่า เทวรูปองค์นี้คือพระวิษณุ
การเปรียบเทียบกับรูปลักษณะของประติมากรรม กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๑ -
กับภาพพระวิษณุบนแผ่นทองดุนที่พบที่ ๑๒

๒. พระวิษณุ ประทับยืนเอียง
กายแบบตริภังค์มี ๔ กรกรทั้ง ๔ หักหายไป
สวมหมวกทรงกระบอก เทวรูปองค์นี้
ชำรุดมาก แต่จากลักษณะของเทวรูปใกล้

เคียงกับเทวรูปหมายเลข ๑ จึงสันนิษฐาน
ว่าเป็นพระวิษณุ
กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๑ -
๑๒

พระวิษณุ

Vishnu image from Muang Sri Thep,
now housed at the National Museum in Bangkok

๓. เทวรูปพระกฤษณะโควรรณะ

เป็นเทวรูปประทับยืนเอียงกายแบบตริภังค์ มี ๒ กร ทั้ง ๒ หักหายไป แต่จากลักษณะ ไหล่ซ้ายที่ยกสูงขึ้นเกือบชิดศีรษะ แสดง ว่ากรข้างซ้ายจะต้องยกสูงขึ้นด้วยซึ่ง ลักษณะนี้เทียบได้กับประติมากรรมรูปพระ กฤษณะโควรรณะ ศิลปเขมรแบบพนมดา พที่วัดเกาะประเทศกัมพูชา ซึ่งมีจารึก

ยืนยันเรียกว่า “กฤษณะโควรรณสวามิน” นอกจากนั้นลักษณะการนุ่งผ้าสั้นและไม่มี เครื่องประดับตกแต่งร่างกายท่อนบนก็ยังคงเป็นไปในทำนองเดียวกัน ซึ่งสันนิษฐาน ได้ว่าเทวรูปองค์นี้คือ พระกฤษณะโควรรณะ กำหนดอายุ ต้นพุทธศตวรรษที่

๑๑ - ๑๒

พระกฤษณะโควรรณะ จากเมืองศรีเทพ
ปัจจุบันแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
Image of Krisana-Govardhana from Muang Sri Thep,
now housed at the National Museum in Bangkok

๔. เทวรูปพระกฤษณะโควรรธนะ เป็นเทวรูปประทับยืนเอียงกายแบบตริภังค์ สวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยม นุ่งผ้า สมพต มี ๒ กร กรทั้งสองหักหายไป ไหล่ ข้ายกขึ้นเหมือนกับเทวรูปหมายเลข ๓ เทวรูปองค์นี้มีลักษณะท่าทางการยืนและ ไหล่ข้ายกขึ้นเหมือนกับพระกฤษณะ โควรรธนะจากวัดเกาะ ประเทศกัมพูชาดังกล่าวแล้ว แต่จากลักษณะท่าทางที่ยืน และหมวกที่สวมเป็นหมวกทรงกระบอก เช่นเดียวกับเทวรูปพระวิษณุหมายเลข ๑ ,

๒ ที่พบในกลุ่มเดียวกัน ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล จึงสันนิษฐาน ว่าเป็นเทวรูปพระวิษณุในขณะที่นัก วิชาการบางท่าน เช่น ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ มีความเห็นว่าน่าจะเป็นเทวรูปพระ กฤษณะโควรรธนะ สวมหมวกทรง กระบอกที่สวมอยู่ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ พระวิษณุนั้นอธิบายได้ว่า เป็นการแสดง ให้เห็นว่า พระกฤษณะโควรรธนะเป็น อวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ

กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๒

พระกฤษณะโควรรธนะ จากเมืองศรีเทพ
ปัจจุบันแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
Image of Krisana-Govardhana from Muang Sri Thep,
now housed at the National Museum in Bangkok

เทวรูปพระอาทิตย์
Image of Suriya

๕. เทวรูปพระอาทิตย์ ลักษณะ เป็นประติมากรรมรูปนุระมีหน้าผากกว้าง สวมตุ้มหู ประทับยืนตรง สวมเสื้อคลุมยาว เนื้อเข้าแนบเนื้อเห็นลึกระชัดเจน งอศอก ยกแขนขึ้นระดับอกแต่กรทั้งสองหักหายไป สวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยม ด้าน หน้าหมวกมีเครื่องประดับเพชรพลอยรูป ไข้อยู่ตรงกลาง มีรัศมีขดเป็นวงแจกออยู่ รอบ ๆ คล้ายดอกไม้ ด้านหลังพระเศียร มีแผ่นรัศมีหรือประภามณฑลรูปกลม ที่พระศอกมีกรงศอกประดับ ลวดลายใน

กรงศอกเป็นลายเพชรพลอยสี่เหลี่ยมอยู่ ตรงกลาง มีลายวงขดแผ่กระจายออกจาก รูปเหลี่ยม ต่อจากลายวงขดมีลายเส้นตรง สามเส้นคั่นลายเกลียวเชือก พระกรที่หัก หายไปนั้นคงจะถือดอกบัวระดับพระอุระ (อก) จากรูปลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เทียบได้กับเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพ ที่พนมบาเก ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง (อายุ ราว พ.ศ. ๑๘๘๕ - ๑๙๕๐)

กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๒- ๑๓

๖. เทวรูปพระอาทิตย์ เป็นเทวรูป
ประทับยืนตรง สวมหมวกทรงกระบอกซึ่ง
ด้านหน้ายื่นออกมาเล็กน้อย มีลวดลาย
ประดับอยู่สามด้าน สวมตุ้มหู มีแผ่น
ประภามณฑลอยู่ด้านหลัง เทวรูปองค์นี้อยู่

ในสภาพที่ชำรุดมาก แต่จากลักษณะทั่วไป
ใกล้เคียงกับเทวรูปหมายเลข ๕ จึงน่าจะ
เป็นเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพเช่น
เดียวกัน

กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ ๑๒-

๑๓

เทวรูปพระอาทิตย์
Image of Suriya

นอกจากนั้นยังมีเทวรูปศิลาจากเมืองศรีเทพที่เก็บรักษาไว้ในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร อีก ๑ องค์ คือ

๑. เทวรูปพระอาทิตย์

เป็นประติมากรรมรูปชายมีหนวดเครา ใบหน้าอวบอ้วน ประทับยืนตรงสวมเสื้อคลุมยาวแนบเนื้อ สวมหมวกทรงกระบอกตรง มีลวดลายประดับอยู่ ๓ ด้าน สวมตุ้มหู มีแผ่นประภาณชลอยู่ด้านหลัง

สวมกรองคอเป็นลายดอกไม้อยู่ตรงกลาง สองข้างเป็นลายก้านขด บริเวณอุทรมีลายนูนโค้งลงมาเบื้องล่างส่วนปลายทั้งสองข้างชำรุดหายไป ลายเส้นนูนนี้แต่เดิมคงจะเป็นส่วนของก้านบัว ซึ่งพระกรทั้งสองข้างคล้ายเส้นเชือกที่หักหายไปนั้นคงจะถือดอกบัวอยู่ในระดับอก เทวรูปองค์นี้พบจากการขุดแต่งบริเวณทางเดินรูปกากบาททางเข้าด้านหน้าโบราณสถานปราสาทสองพี่น้อง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕

เทวรูปพระอาทิตย์

Image of Suriya

นอกจากนี้ยังมีเทวรูปศิลาจาก
เมืองศรีเทพบางองค์ไปปรากฏอยู่ใน
พิพิธภัณฑ์ต่างประเทศด้วยได้แก่ เทวรูป
พระอาทิตย์ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับองค์
ที่เก็บรักษาไว้ในประเทศไทย

เทวรูปพระอาทิตย์อยู่ในพิพิธภัณฑ์ต่างประเทศ
Image of Suriya, now housed abroad

เทวรูปสำริด

จากการขุดแต่งโบราณเขาค้างในปี
พ.ศ.๒๕๓๔ พบเทวรูปสำริดขนาดเล็ก ๒
องค์ เป็นเทวรูปพระนารายณ์และพระลักษมี

พระนารายณ์
Image of Narai

พระลักษมี
Image of Lakshmi

เทวรูปคนทอง

พบภาพแผ่นทองคูนรูปพระวิษณุ ๔ กร ยืนเอียงกายแบบตริภังค์ สวมหมวกทรงกระบอก นุ่งผ้าสมพต มือถือจักร สังข์ คทา และดอกบัว กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ทราบว่าปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานออร์ตันไซมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา

แผ่นทองคูนรูปพระวิษณุ

คิวลึงค์

คิวลึงค์ หมายถึง สัญลักษณ์หรือเครื่องหมายขององค์กำเนิดของเพศชาย และมีความหมายเฉพาะในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย หมายถึงองค์พระคิวะ

โดยปกตินั้นคิวลึงค์ประดิษฐานตรงศูนย์กลางของเทวาลัยในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย โดยมีรูปทรงเป็นรูปทรงกระบอกและมียอดกลมมน

การขุดแต่งโบราณสถานในเมืองศรีเทพ ได้ค้นพบคิวลึงค์หลายองค์ซึ่งมีขนาดหลากหลาย แต่ละองค์ประกอบด้วยส่วนสำคัญสามส่วนซ้อนกัน ซึ่งส่วนสำคัญสามส่วนนี้หมายถึงเทพเจ้าที่สำคัญสามองค์ซึ่งรวมเรียกว่า ตริมูรติ

ตริมูรตินี้ประกอบด้วยส่วนล่างสุดซึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เรียกว่า พรหมภาค หมายถึงพระพรหมคือผู้สร้าง ส่วนที่สองซึ่งเป็นส่วนกลางเป็นรูปแปดเหลี่ยม เรียกว่า วิษณุภาค หมายถึง พระวิษณุ คือ ผู้รักษา และส่วนที่สามซึ่งเป็นส่วนยอดรูปทรงกระบอกเรียกว่า รุทราภาค หรือบุชาภาค หมายถึง พระรุทราหรือพระคิวะคือผู้ทำลาย

คิวลึงค์ที่ค้นพบบางองค์ที่มีลักษณะสมบูรณ์ สัดส่วนทั้งสามจะมีความสูงเท่ากัน เป็นลักษณะของคิวลึงค์ในสมัยเมืองพระนคร คิวลึงค์ส่วนใหญ่พบที่โบราณสถานปรางค์สองพี่น้องและปรางค์ศรีเทพ จึงอาจกำหนดอายุตามอายุของโบราณสถานได้ว่า คงจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗

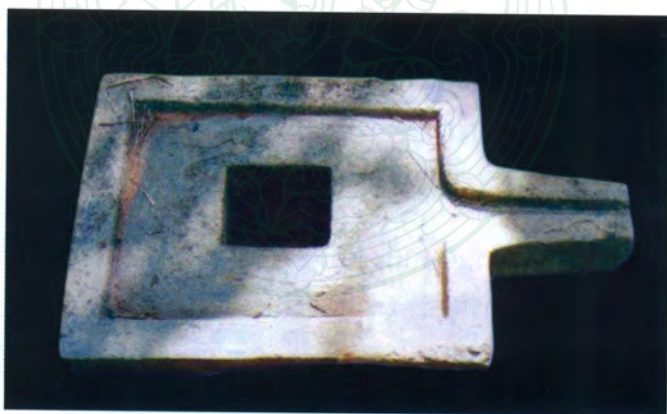
คิวลึงค์

ฐานโยนิ

หมายถึง สัญลักษณ์ของพระอุมา เกี่ยวพันกับศิวลึงค์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ โยนิใช้เป็นแท่นฐานสำหรับวางตั้งศิวลึงค์ ในการประดิษฐานศิวลึงค์ มักวางให้ส่วนที่เป็นพรมหภาคและวิษณุภาคอยู่ภายในฐานโยนิ โดยให้ส่วนที่เป็นรุทรมหภาคโผล่ขึ้นมาเหนือฐาน ระหว่างประกอบพิธีกรรมทางศาสนานักบวชคือ ฤาษีหรือพราหมณ์จะรดน้ำลงบนศิวลึงค์ น้ำที่รินรดผ่านศิวลึงค์ลงมาซึ่งถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์จะไหลผ่านลงมาบนฐานโยนิแล้ว ไหลรินลงสู่รางโสมสูตรออกไปภายนอกปราสาทที่ประกอบพิธีกรรม เพื่อให้

ประชาชนได้นำน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปใช้เพื่อเป็นสิริมงคล ฐานโยนิที่พบที่เมืองศรีเทพนี้มีรูปร่างหลากหลาย มีทั้งที่ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมตัดและมุมมน มีทั้งสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสี่เหลี่ยมจตุรัสรวมทั้งรูปกลม ตรงกลางเจาะช่องสี่เหลี่ยมหรือช่องกลมสำหรับเป็นที่เสียบศิวลึงค์ และมีรางน้ำโดยรอบเพื่อรองรับน้ำที่รินรดศิวลึงค์ให้ไหลไปออกส่วนที่ทำเป็นจอยยื่นออกไปทางด้านหน้าเพื่อเทน้ำลงสู่รางโสมสูตร

อายุสมัยของฐานโยนิก็คงจะทำขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เช่นเดียวกับศิวลึงค์

โยนิ

ทวารบาล จากเมืองศรีเทพ ปัจจุบันอยู่ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

Image of Dvarapala from Muang Sri Thep,
now housed at the National Museum in Bangkok

ทวารบาลองค์เดียวกัน
(ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)
The same Dvarapala image – photo from
the National Archives

ทวารบาล

ทวารบาลคือผู้เฝ้ารักษาทางเข้าของศาสนสถานซึ่งสร้างเป็นประติมากรรมลอยตัว เจตนาในการสร้างรูปทวารบาลก็เพื่อต้องการให้รูปดังกล่าวเป็นผู้เฝ้าศาสนสถานมิให้สิ่งชั่วร้ายทั้งหลายผ่านเข้ามาสู่ศาสนสถานซึ่งเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ โดยทั่วไปนั้นทวารบาลมักสลักไว้บริเวณทางเข้าสำคัญของศาสนสถานเท่านั้น ในศิลปะเขมรมักสลักรูปเทวดาทางด้านขวาและรูปอสูรทางด้านซ้าย ทวารบาลนั้นมีทั้งสลักเป็นรูปยืนตรงและรูปนั่ง รูปที่พบที่เมืองศรีเทพเป็นทวารบาลรูปยืนตรง มีที่สมบูรณเพียงสององค์ ทวารบาลศิลาองค์หนึ่งถูกนำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครนานมาแล้ว อีกองค์หนึ่งเพิ่งจะขุดค้นพบที่บริเวณด้านหน้าโคปุระหรือทางเข้าปราสาทศรีเทพเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๕ แต่องค์ที่พบภายหลังนี้ไม่มีเศียรคงจะหักหายไป ส่วนทวารบาลองค์ที่อยู่ในพิพิธภัณฑฯ ไม่ทราบตำแหน่งที่พบแน่ชัด แต่จากลักษณะการแต่งกายและขนาดที่ใกล้เคียงกันจึงอาจเป็นไปได้ว่าทวารบาลทั้งสององค์นี้ คงจะอยู่คู่กันเพื่อเฝ้าประตูทางเข้าด้านหน้าปราสาทศรีเทพ ลักษณะการแต่งกายของทวารบาลทั้งสองอาจกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สอดคล้องกับอายุของโบราณสถานปราสาทศรีเทพ

โคนนทิ

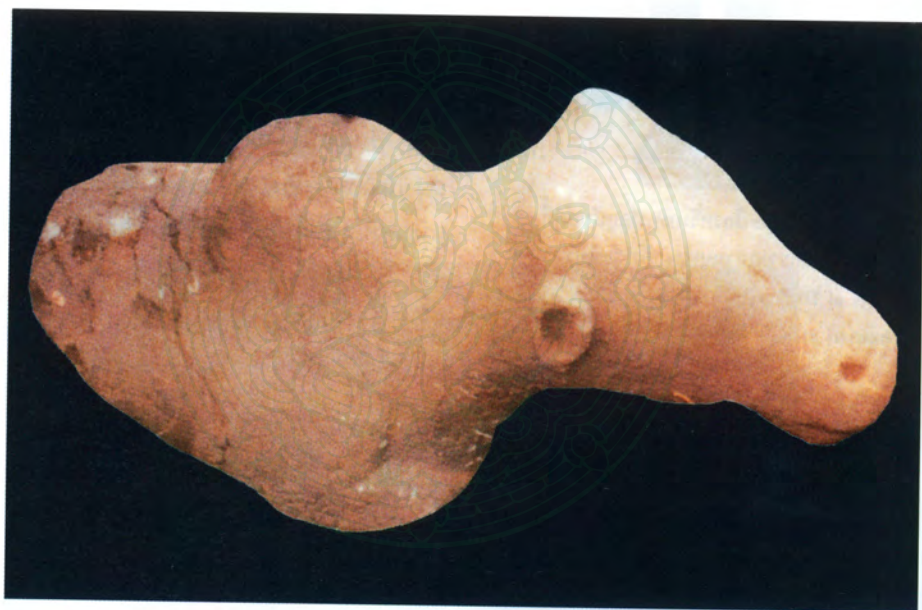
เป็นพาหนะของพระอิศวรหรือ
พระศิวะ บางครั้งอาจจะหมายถึงองค์
พระศิวะในรูปของโค

นามโคนนทิ มีความหมายว่า โชคดี
หรือมีความสุข สาเหตุที่เลือกโคนนทิเป็น
พาหนะของพระศิวะนั้น คงเนื่องมาจาก

สัตว์ดังกล่าวมีพลังกำลังเข้มแข็งและมี
ลักษณะอันอุดมสมบูรณ์

ประติมากรรมรูปโคนนทิโดยทั่วไป
มักสร้างเป็นรูปโคหมอบ และประดิษฐาน
เพื่อเฝ้าเทวาลัยของพระศิวะ

โคนนทิที่พบที่เมืองศรีเทพ มี
ลักษณะเป็นโคหมอบ

โคนนทิ

The bull Nandi, Shiva's vehicle

ทับหลัง

ทับหลังเป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่เหนือกรอบประตู โดยเฉพาะในสถาปัตยกรรมขอมประเภทปราสาทหรือที่นิยมเรียกกันว่าปราสาททับหลังมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ทับหลังจริงและทับหลังประดับ ทับหลังจริงมีหน้าที่รับและถ่ายน้ำหนักของส่วนบนของอาคารให้น้ำหนักเฉลี่ยและถ่ายลงบนกรอบด้านข้างของประตู ส่วนทับหลังประดับหมายถึงแท่นหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่วางเกยอยู่บนส่วนหนึ่งของทับหลังจริง เมื่อดูจากด้านหน้าจะมองเห็นเสมือนว่าแผ่นทับหลังนี้วางอยู่บนหัวเสาประดับกรอบประตู ผิวด้านหน้าของทับหลังประดับนี้จะแกะสลักลวดลายต่าง ๆ ลงไป เพื่อให้เกิดความงามประดับสถาปัตยกรรม โดยลวดลายที่สลักนั้นมักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวในศาสนาที่เป็นเจ้าของสถาปัตยกรรมนั้น ส่วนใหญ่หินที่ใช้ในการแกะสลักทำทับหลังนั้นจะเป็นหินทราย เพราะมีเนื้ออ่อนสามารถใช้เครื่องมือขนาดเล็กและแหลมคมแกะสลักเป็นลวดลายได้อย่างประณีตและวิจิตรบรรจง

ทับหลังที่เมืองศรีเทพที่พบส่วนใหญ่่นั้นจะมีสภาพไม่สมบูรณ์ ที่พบสมบูรณ์และเป็นชิ้นเอกมีอยู่ชิ้นเดียวคือทับหลังที่พบบริเวณปราสาทสองพี่น้อง เดิมนำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี แต่

ปัจจุบันนำกลับมาติดตั้งไว้ที่ปราสาทองค์เล็ก

ทับหลังชิ้นนี้แกะสลักภาพอุมาเมศวรเหนือโคนนทิ โดยทำเป็นรูปพระอิศวรถือตรีศูลในกรขวา กรซ้ายอุ้มพระอุมาไว้บนพระเพลา ประทับนั่งมาบนหลังโคนนทิอยู่เหนือหน้ากาลที่คายนาค ๕ เศียร ๒ ตัว ลำตัวนาควกขึ้นไปเป็นท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้ม้วนและลายใบไม้สามเหลี่ยมประดับ จากลักษณะของตัวนาคที่สวมกระบังหน้าแบบศิลปะนครวัด ประกอบกับผ้าทรงของพระอุมาที่ชักชายผ้าออกมาทางด้านข้าง จึงได้มีการกำหนดอายุให้ทับหลังชิ้นนี้มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งก็ได้ใช้อายุของทับหลังชิ้นนี้ในการกำหนดอายุโบราณสถานปราสาทสองพี่น้องด้วย

ทับหลังรูปอุมาเมศวร

ทับหลังอุมาเทศวร ที่ปราสาทสองพี่น้อง
Lintel at Prang Song Phi Nong

ทับหลังอีกชิ้นหนึ่งระบุว่าได้มาจากเมืองศรีเทพ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย มีลักษณะไม่สมบูรณ์ แต่ก็อาจกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗

ทับหลังเมืองศรีเทพ

Lintel at Muang Sri Thep, housed at the Ramkamheng National Museum,
Sukhothai Province

ทับหลังจากเมืองศรีเทพอีกชิ้น
หนึ่งถูกตัดออกเป็น ๓ ท่อน ท่อนหนึ่งเป็น
ท่อนเล็กอยู่ที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
อีก ๒ ท่อนใหญ่อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่ง
ชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรี
อยุธยา เมื่อเจ้าหน้าที่ได้ถอดพิมพ์ทับหลัง
ทั้ง ๓ ชิ้น และทดลองนำมาต่อกันแล้ว
ปรากฏว่าลวดลายต่อกันได้พอดี และเมื่อ
วัดขนาดไปเทียบกับตำแหน่งทับหลังที่
โบราณสถานปราสาทศรีเทพก็มีขนาดเท่ากัน
จึงสันนิษฐานว่า ทับหลังชิ้นนี้เดิมคงเป็น
ทับหลังของปราสาทศรีเทพ

ชิ้นส่วนทับหลังที่เมืองศรีเทพจัดแสดงที่ศูนย์
ข้อมูลนักท่องเที่ยวอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
Fragment of a lintel at Muang Sri Thep,
housed at the Tourist Information Center in
Sri Thep Historical Park

ทับหลังจากเมืองศรีเทพ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

Sri Thep lintel, housed at the Chao Sam Phraya National Museum,
Ayutthaya Province

โบราณวัตถุในศาสนาพุทธ

พระพุทธรูป

จากการขุดแต่งโบราณสถานเขาค้างในและโบราณสถานขนาดเล็กหลายแห่งภายในเมืองศรีเทพได้พบพระพุทธรูปปูนปั้นพระพุทธรูปดินเผา พระพุทธรูปหิน พระพุทธรูปสำริด และพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมาก ที่เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นส่วนใหญ่จะชำรุดเหลือแต่เศียร อายุสมัยการก่อสร้างอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖

พระพักตร์พระพุทธรูปปูนปั้นจากเขาค้างใน
Stucco of Buddha face from Khao Klang Nai

พระพักตร์พระพุทธรูปปูนปั้นจากเขาค้างใน
Stucco of Buddha face from Khao Klang Nai

พระพักตร์พระพุทธรูปหินจากเขาค้างใน
Stone Buddha head from Khao Klang Nai

พระพุทธรูปสำริดประทับยืน

พระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ

พระโพธิสัตว์

พบพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย์
ทำจากสำริดและปูนปั้นหลายองค์ที่โบราณ
สถานเขาค้างใน องค์หนึ่งทำด้วยเงิน และ

พบภาพสลักบนผนังถ้ำเขาถมอรัตน์สลัก
ภาพพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย์และ
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทั้งสองแห่ง
กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

พระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรย์เนื้อสำริด พบที่เขาค้างใน

พระโพธิสัตว์หรือวิฆเนศไศวณีย์เนื้อเงิน พบที่เขากงอีโน

เทพขัมภละหรืออุเวร

เป็นรูปเคารพอีกองค์หนึ่งซึ่งพบบริเวณอาคารหลังเล็กใกล้กับขอบฐานด้านซ้ายหน้าโคปุระปราสาทศรีเทพ ซึ่งยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าเป็นรูปเคารพของเทพในศาสนาใดระหว่างศาสนาฮินดูและพุทธมหายาน สลักจากหินทราย ทำเป็นรูปบุคคลนั่งขัดสมาธิบนฐานสี่เหลี่ยม บริเวณ

เอวคาดด้วยเข็มขัดผ้าปล่อยชายด้านหลังมือทั้งสองวางอยู่บนหัวเข่า และถือก้อนกลมซึ่งอาจเป็นผลมะนาวอยู่ในมือข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งมีหัวสัตว์ลักษณะคล้ายพังพอน ใบหน้าของรูปเคารพเป็นรูปเหลี่ยมแบบศิลปะเขมร สวมมงกุฏและกุดดลรูปเคารพองค์นี้อาจเป็นเทพขัมภละหรืออุเวร ซึ่งเป็นเทพแห่งความมั่งคั่ง

ขัมภละ เทพแห่งความมั่งคั่ง พบที่ปราสาทศรีเทพ
God of Wealth found at Prang Sri Thep

ธรรมจักร

เป็นสัญลักษณ์ในการประกาศ
ธรรมของพุทธศาสนา ในสมัยทวารวดี
นิยมติดตั้งธรรมจักรไว้บนยอดเสา ปักไว้
หน้าสถูปสำคัญ ธรรมจักรขนาดใหญ่ที่พบ
ณ เมืองศรีเทพนั้นมีเส้นผ่านศูนย์กลางราว
๑ เมตรเศษ คือธรรมจักรที่ตั้งอยู่ด้านหน้า

โบราณสถานเขาคลังในซึ่งยังไม่ทราบ
ตำแหน่งเดิมที่แน่ชัด เนื่องจากครั้งหนึ่ง
เคยถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่อำเภอศรีเทพ
แล้วนำกลับคืนมาในภายหลัง มีผู้เล่าว่า
แต่เดิมนำไปจากโบราณสถานเขาคลังนอก
และอีกชิ้นหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่ง
ชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

ภาพปูนปั้น

ที่โบราณสถานเขาค้างใน พบภาพปูนปั้นรูปคนแคระหน้าเป็นคนและหน้าเป็นสัตว์ ได้แก่ หน้าสิงห์ หน้าลิง และหน้าควาย รวมทั้งปูนปั้นรูปช้างประดับโบราณสถานอยู่ในท่าแบก กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ภาพคนแคระที่มีหน้าต่าง ๆ เหล่านี้ อาจจะหมายถึง คณะ ซึ่งเป็นบริวารของพระอิศวร หัวหน้าของพวกคณะนี้ก็คือพระคเณศซึ่งเป็นลูกของพระอิศวร การที่มีการนำเอาบริวารของพระอิศวรมาคอยแบกรับน้ำหนักและเป็นผู้ปกป้องดูแลโบราณสถานนี้ มีผู้สันนิษฐานว่า อาจจะหมายถึงการข่มกันระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู ซึ่งเปรียบเทียบการที่บริวารของศาสนาฮินดูยังเปลี่ยนใจมา

นับถือและรับใช้ศาสนาพุทธ นอกจากภาพคณะเหล่านี้แล้ว ที่เจดีย์รายแปดเหลี่ยมทางด้านทิศเหนือของเขาค้างใน ยังเคยพบภาพปูนปั้นรูปพระพุทธรูปประทับอยู่เหนือพนัสบดี ซึ่งเป็นสัตว์ในจินตนาการที่รวมเอาสัญลักษณ์ของเทพสูงสุดในศาสนาฮินดูทั้งสามไว้ด้วยกัน ได้แก่ ปากเป็นครุฑพาหนะของพระนารายณ์ เขาเป็นโคพาหนะของพระอิศวร และปีกเป็นหงส์พาหนะของพระพรหม ซึ่งอาจจะหมายถึงศาสนาพุทธอยู่เหนือศาสนาฮินดู อย่างไรก็ตามก็อาจจะเป็นไปได้เช่นกันว่า อาจจะเพียงเป็นการผสมกลมกลืนระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเท่านั้น

ปูนปั้นประดับฐานโบราณสถานเขาค้างใน

Decorative stucco at the base of Khao Klang Nai

โบราณวัตถุที่เป็นสิ่งของ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

เครื่องมือเครื่องใช้ในสมัยก่อน
ประวัติศาสตร์-ต้นสมัยประวัติ
ศาสตร์

ได้แก่ ขวานหินกะเทาะ ขวานหิน
ขัด กำไลหินและดินเผา ลูกปัดหินดินเผา

และแก้ว ตราประทับดินเผา อาวุธโลหะ
รวมทั้งภาชนะดินเผา เป็นต้น ส่วนใหญ่
จะพบพร้อมกับแหล่งโบราณคดีสมัยก่อน
ประวัติศาสตร์-ต้นสมัยประวัติศาสตร์ที่
เป็นแหล่งฝังศพ เช่น แหล่งโบราณคดี
บ้านหนองแดง แหล่งโบราณคดีบ้านกุด
ตาแร้วริมแม่น้ำป่าสัก ในเขตอำเภอศรีเทพ
และพบทั่วไปจากการขุดค้นขุดแต่งโบราณ
สถานภายในเมืองโบราณศรีเทพ

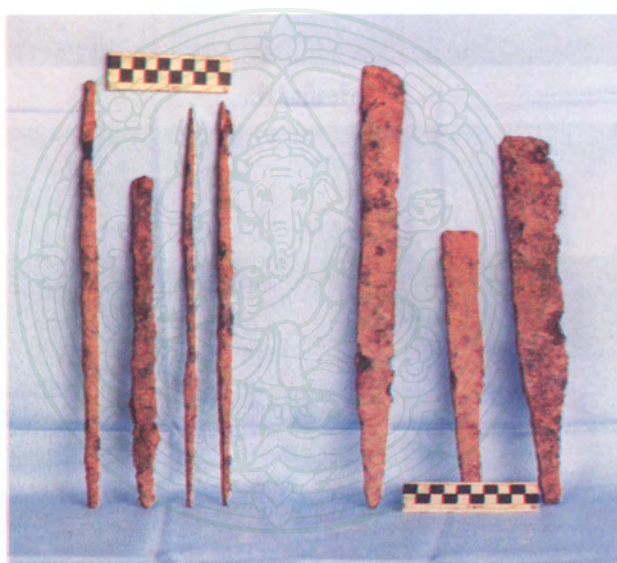
ภาชนะดินเผา

เครื่องมือสำริด
Bronze implements

ขวานหินขัด
Prehistoric polished stone adzes

เครื่องมือเหล็ก
Iron implements

แวนดินเผา
Spindle whorls

หินดู

ตราประทับดินเผาบ้านหนองแดง
Stamp found at Ban Nong Deang, near Muang Sri Thep

กำไลหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ห้วงตะกั่ว
Bangles made of lead

แกนกำไลหิน
Core of stone bangle

ภาชนะดินเผาไม่เคลือบ
Unglazed ware

ภาชนะดินเผา

ที่พบในเมืองศรีเทพมีตั้งแต่ภาชนะดินเผาส้มก้นก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งเป็นภาชนะเนื้อดินธรรมดา ไม่เคลือบ มาจนภาชนะในวัฒนธรรมทวารวดี และภาชนะเคลือบในวัฒนธรรมเขมรจากแหล่งเตาทางภาคอีสานของประเทศไทย รวมถึงเศษภาชนะเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. ๑๑๖๑-๑๔๕๐) และราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. ๑๕๐๓-๑๘๒๒) และเศษภาชนะดินเผาจากเปอร์เซีย

ภาชนะดินเผาเคลือบแบบเตาบ้านกรวด จ.บุรีรัมย์
Brown glazed ware produced from the Ban Krod kiln, Buriram Province,
found at Muang Sri Thep

แท่นหินบด

เป็นโบราณวัตถุอีกชนิดหนึ่งที่มักจะพบเสมอในการขุดแต่งโบราณสถานในเมืองศรีเทพ เครื่องใช้ประเภทนี้ใช้บดได้ทั้งอาหารพวกเมล็ดพืชและยาสมุนไพรต่างๆ การที่มักพบแท่นหินบดตามศาสนสถานนี้อาจจะแสดงให้เห็นว่าพระภิกษุในศาสนาพุทธหรือพราหมณ์ในศาสนาฮินดูเป็นผู้มีความชำนาญในด้านการรักษาโรค โดยใช้พื้นที่บริเวณศาสนสถานเป็นที่รักษาพยาบาลเพื่อให้ผู้ป่วยหรือญาติได้กราบไหว้บูชารูปเคารพประจำศาสนสถานนั้น ๆ เป็นการเสริมกำลังใจให้แก่ผู้ป่วยอีกทางหนึ่ง

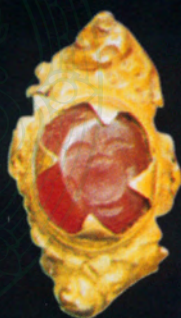
แท่นหินบด
Grinding stones

ลูกปัด
Beads

แหวนทอง
Gold ring

แหวนทอง
Gold ring

กำไลสำริด

แผ่นสำริดตกแต่งลวดลาย

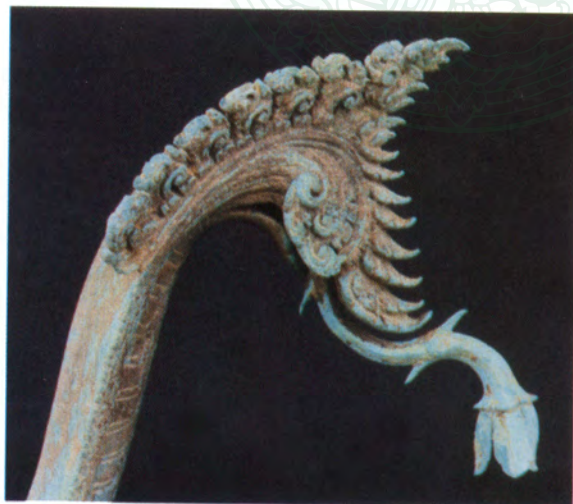

แหวนสำริด Bronze ring

เครื่องประดับราชรถหรือคานหาม ทำจากสำริด
Bronze decorative ornaments for carriage

กระเบื้องเชิงชาย
Terracotta decoration on roof

กระเบื้องมุงหลังคา
Roof tiles

แผ่นดินเผาประดับโบราณสถาน ทำเป็นรูปกษัตริย์

สรุปปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวเมืองศรีเทพในอดีต

จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปกรรมที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน อาจะประมวลภาพปัจจัยพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวเมืองศรีเทพในอดีตอย่างคร่าวๆ ได้ดังนี้

การบริโภคอาหาร

เชื่อว่ากลุ่มชนแถบนี้คงจะรู้จักการเพาะปลูกพืชบางชนิดที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เช่น ข้าว มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายแล้ว ถึงแม้ยังไม่มีหลักฐานที่บ่งชี้ชัดถึงการนำข้าวมาบริโภคในสมัยนั้นก็ตาม แต่หลักฐานในสมัยทวารวดีที่มีการนำแกลบข้าวมาผสมทำอิฐก่อสร้างโบราณสถานก็แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายและมีอยู่มากแล้วของพืชชนิดนี้ ซึ่งคนในสมัยทวารวดีก็คงจะบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ลักษณะแกลบข้าวที่พบมีลักษณะเป็นแบบเมล็ดสั้น อ้วน รูปร่างคล้ายข้าวเหนียวในปัจจุบัน จึงกล่าวได้ว่าชาวเมืองโบราณศรีเทพบริโภคข้าว (อาจเป็นข้าวเหนียว) เป็นอาหารหลัก และคงจะรู้จักการเพาะปลูกข้าวมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายแล้ว

การบริโภคเนื้อสัตว์ ส่วนใหญ่ที่ขุด

ค้นพบจะเป็นกระดูกสัตว์ขนาดกลางประเภทกวางหรือเก้ง มีการบริโภคควาย และหมูไปด้วยเช่นกัน สำหรับสัตว์น้ำพบว่ามีมีการบริโภคปลาและหอยน้ำจืดบางชนิด เช่น หอยกาบและหอยขม นอกจากนี้ยังพบกระดูกเต่าและตะพาบอยู่เสมอ การล่าสัตว์และจับสัตว์น้ำก็คงจะกระทำในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับที่อยู่อาศัยซึ่งน่าจะมีความอุดมสมบูรณ์มากในสมัยนั้น สำหรับสัตว์น้ำส่วนใหญ่เป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในคูเมือง หนอง บึง ซึ่งพบกระจายอยู่ทั่วไปทั้งเขตเมืองนอกและเมืองในแต่ในบางครั้งอาจจะมีการออกไปหาจับสัตว์น้ำในแม่น้ำป่าสักซึ่งห่างออกไปเพียง ๕ กิโลเมตรทางทิศตะวันตกของเมืองด้วยก็เป็นได้

เครื่องแต่งกาย

ยังไม่เคยปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับผ้าหรือเส้นใยจากการขุดค้นทางโบราณคดีในเมืองนี้ อาจจะเนื่องจากภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงมากและมีความแตกต่างสูงคือร้อนมากในฤดูร้อนและหนาวมากในฤดูหนาว และเป็นปารกที่บ่งชี้ให้อากาศชื้นมากในฤดูฝน จึงเป็นเหตุให้วัสดุที่เป็นอินทรีย์วัตถุเปื่อยยุ่ยย่อยสลายไปโดยง่าย อย่างไรก็ตามยังมีการพบแวดินเผาซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการปั่นด้ายอยู่จำนวนมากในช่วงสมัยทวารวดี แสดงให้เห็นว่าในระยะเวลาที่เมืองศรีเทพ รับผิดชอบ

ทวารวดีนั้น ก็คงจะรับเทคโนโลยีในการปั่นด้ายและทอผ้าเข้ามาด้วย และคงจะมีการทอผ้าขึ้นใช้เองในชุมชน

จากการศึกษาภาพปูนปั้นประดับโบราณสถานสมัยทวารวดีในที่อื่นๆพบว่าการแต่งกายของคนในวัฒนธรรมทวารวดีนั้นจะไม่นิยมใส่เสื้อทั้งชายและหญิง อาจจะเป็นเพราะภูมิอากาศร้อน และจะนุ่งผ้าสั้นเหนือเข่า มีชายผ้าห้อยด้านหน้าและมีชายผ้ายาวห้อยอยู่ด้านข้าง ส่วนการแต่งกายของภาพบุคคลที่พบจากโบราณสถานในวัฒนธรรมเขมรนั้นก็ไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก

สำหรับเครื่องประดับ ที่นิยมมากในเมืองศรีเทพก็คือลูกปัดแก้วและลูกปัดหินสี รวมทั้งลูกปัดดินเผา ซึ่งนิยมกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และแพร่หลายมากในวัฒนธรรมทวารวดีที่นิยมมากในวัฒนธรรมทวารวดีอีกอย่างหนึ่งคือ ตุ่มหูรูปห้วงกลมซึ่งมักพบเสมอตามภาพปูนปั้นสมัยทวารวดีในที่ต่าง ๆ ที่เมืองศรีเทพนั้นก็พบในประติมากรรมเทวรูปพระอาทิตย์ และรูปคนแคระแบกที่โบราณสถานเขาคดลงใน ตุ่มหูรูปห้วงกลมในสมัยทวารวดีที่ใช้ในชีวิตประจำวันจริง ๆ นั้นคงจะทำด้วยโลหะประเภทสำริด เพราะได้เคยมีการสำรวจพบแม่พิมพ์หินรูปห้วงตุ่มหูที่บริเวณริมแม่น้ำป่าสักซึ่งเป็นแม่พิมพ์ที่ใช้ในการหล่อโลหะ การทำตุ่มหูห้วงสำริดชนิดนี้อาจจะพัฒนามาจาก

การทำตุ่มหูหินในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

ห้วงตะกั่ว เป็นโลหะอีกชนิดหนึ่งที่พบเสมอจากการขุดแต่งโบราณสถานเมืองศรีเทพ บางครั้งจะพบในสภาพที่ร้อยต่อกัน ๒-๓ วง ห้วงตะกั่วดังกล่าวนี้อาจเป็นเครื่องประดับอีกชนิดหนึ่งของคนในวัฒนธรรมทวารวดี เนื่องจากได้พบตุ๊กตารูปคนจุลสิง ที่เมืองจันเสน จ.นครสวรรค์ อันเป็นเมืองร่วมสมัยและร่วมวัฒนธรรมกับเมืองศรีเทพ แสดงให้เห็นการแต่งกายของเด็กชายในสมัยนั้นที่ไม่นิยมใส่เสื้อผ้าสวมก่าไลหลายวง และมีเครื่องประดับโลหะร้อยคล้ายโซ่คาดที่เอว ซึ่งอาจเป็นโซ่ที่ร้อยจากห้วงตะกั่วอย่างที่พบที่เมืองศรีเทพ

กำไลสำริดและกำไลดินเผา เป็นเครื่องประดับที่พบมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย โดยพบฝังร่วมกับโครงกระดูก กำไลดังกล่าวนี้คงใช้สืบเนื่องต่อมาในสมัยหลัง นอกจากนั้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายยังพบว่าการผลิตกำไลหินขึ้นใช้เองในชุมชนอีกด้วย ดังที่ได้พบแกนกำไลหินซึ่งเป็นวัสดุที่เหลือจากการผลิตกำไลหินเป็นจำนวนมากที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองหมูเชิงเขาถอมอรัญ

ทอง เป็นเครื่องประดับหายากอีกชนิดหนึ่งที่พบในช่วงสมัยทวารวดี การขุดลอกคูเมืองศรีเทพเมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้พบแหวนทองวงหนึ่ง หัวแหวนเป็นหินสีสลักรูปหม้อ

ปुरुณคตะ ตัวเรือนทองประดับลวดลาย
แบบลายก้านขดสมัยทวารวดีงดงามมาก

เป็นเพราะพื้นที่ทางเมืองในอุดมสมบูรณ์
กว่า

บ้านเรือนที่อยู่อาศัย

ยังไม่เคยพบอาคารที่อยู่อาศัย
ทั้งของผู้ปกครองเมืองและพลเมืองใน
บริเวณเมืองศรีเทพเลย ทั้งนี้อาจเป็น
เพราะอาคารที่อยู่อาศัยคงสร้างด้วยไม้
จึงผุพังไปตามกาลเวลา

บันทึกของ จู ต้า-กวน ทูตจีนซึ่ง
เดินทางมาเยือนเขมรระหว่าง พ.ศ. ๑๘๓๙
- ๑๘๔๐ ได้บันทึกถึงสภาพที่อยู่อาศัย
ของชาวเขมรในสมัยนั้นไว้ว่า วัดในพุทธ
ศาสนา และบ้านเรือนขุนนางเท่านั้นที่จะ
ใช้หลังคามุงกระเบื้องได้เหมือนกับพระ
ราชวังของพระเจ้าแผ่นดิน บ้านของ
สามัญชนต้องมุงใบไม้ วัฒนธรรมในเรื่อง
ที่อยู่อาศัยของคนในเมืองศรีเทพซึ่งรับ
วัฒนธรรมเขมรในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้น
ก็คงจะไม่ห่างไกลกันนัก จึงไม่เหลือร่อง
รอยที่อยู่อาศัยของคนในเมืองศรีเทพเลย
อย่างไรก็ตามแม้จะไม่พบตัวอาคารที่อยู่
อาศัย แต่หลักฐานประเภทภาชนะดินเผา
ซึ่งเป็นของใช้ในชีวิตประจำวันที่ยังคงเหลือ
อยู่ตามพื้นดิน ก็สามารถบอกตำแหน่ง
แห่งที่ที่นิยมในการปลูกตั้งบ้านเรือนได้ว่า
คงจะอยู่ตามเนินดินใกล้ ๆ สระน้ำ หนอง
น้ำ ที่ระจัดกระจายอยู่ทั่วไปทั้งเมืองนอก
และเมืองใน แต่ความหนาแน่นของชุมชน
ในเมืองในจะมีมากกว่าเมืองนอก อาจจะ

ยารักษาโรค

ชุมชนเมืองศรีเทพ ตั้งอยู่บริเวณ
พื้นที่ใกล้เทือกเขาที่มีป่าทึบ และอาชีพหา
ของป่า-ล่าสัตว์น่าจะเป็นอาชีพที่สำคัญ
อย่างหนึ่งนอกเหนือจากการทำการค้า
และทำเกษตรกรรม ดังนั้นโรคภัยไข้เจ็บ
จากป่าจึงเป็นสิ่งที่คนในบริเวณนี้คงจะ
ต้องเผชิญอยู่เสมอ

จากการศึกษาเรื่องราวของเมือง
ศรีเทพจนถึงปัจจุบัน ยังไม่มีการวิจัยเรื่อง
โรคภัยไข้เจ็บของชาวเมืองศรีเทพกันอย่าง
จริงจัง ดังนั้นจึงยังไม่อาจทราบชนิดของ
โรคที่เป็นกันมากได้ ทั้งนี้เป็นเพราะในช่วง
หลังจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอน
ปลายมาแล้ว ไม่พบโครงกระดูกมนุษย์ที่
ถูกฝังทั้งโครง ส่วนใหญ่พบเป็นกระดูกที่
เผาแล้วใส่ภาชนะฝังไว้ในบริเวณโบราณ
สถาน จึงไม่สามารถนำไปวิเคราะห์โรค
บางชนิดที่ศึกษาจากโครงกระดูกได้

จากลักษณะโดยทั่วไปแล้ว การ
อยู่ในพื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมเสี่ยงต่อโรค
บางชนิด อีกทั้งแหล่งน้ำใช้ส่วนใหญ่เป็น
สระน้ำ หนองน้ำ และน้ำในคูเมือง ซึ่ง
เป็นน้ำนิ่งไม่ไหลเวียนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ในฤดูแล้ง จึงน่าจะเป็นแหล่งแพร่เชื้อโรค
ได้ง่าย ความรู้ทางการแพทย์และการค้นหา
ยาสมุนไพรจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเมืองนี้

ความรู้ด้านการแพทย์น่าจะพัฒนาจาก
กลุ่มชนในท้องถิ่นและรับความรู้ใหม่ ๆ
จากกลุ่มชนภายนอกที่เข้ามาติดต่อด้าน
ขาย

การขุดแต่งโบราณสถานต่าง ๆ
มักพบแท่นหินบดอยู่เสมอ เครื่องใช้
ประเภทนี้ใช้บดได้ทั้งอาหารพวกเมล็ดพืช
และยา จากการที่พบในบริเวณโบราณ
สถาน อาจสันนิษฐานได้ว่าน่าจะใช้บดยา
สมุนไพรต่าง ๆ เพื่อรักษาโรค ผู้ที่มีความ
รู้ทางการแพทย์จึงอาจจะเป็นพระภิกษุ

หรือพราหมณ์ โดยใช้ศาสนสถานเป็นที่
รักษาพยาบาลหรือสร้างอาคารสำหรับ
รักษาพยาบาลไว้ใกล้ศาสนสถาน เพื่อให้
ผู้ป่วยหรือญาติได้กราบไหว้บูชารูปเคารพ
ประจำศาสนสถานนั้น ๆ ด้วยเหตุผลดัง
กล่าวศาสนสถานจึงมีบทบาทสำคัญต่อ
ชุมชนนอกเหนือจากเป็นที่ประกอบ
พิธีกรรมทางศาสนา นักบวชจึงเป็นกลุ่มผู้
มีความสำคัญต่อชุมชนและเป็นผู้มีความ
รู้ในหลายสาขาเพื่อเป็นที่พึ่งพิงแก่คนโดย
ทั่วไป

บรรณานุกรม

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ : บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๗

ธิดา สาระยา, ดร. “การศึกษาประวัติศาสตร์ศรีเทพ.” เอกสารศึกษาสำรวจและวิจัย เล่ม ๑ คณะกรรมการดำเนินการจัดทำแผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ ศรีเทพ, ๒๕๒๙.

ธิดา สาระยา, ดร. “ข้อสังเกตเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เมืองศรีเทพ.” เมืองโบราณ ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๔ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๒๒), หน้า ๓๒-๓๙.

ธิดา สาระยา, ดร. รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและ พัฒนาการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

ธิดา สาระยา, ดร. (ศรี)ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ อักษรสัมพันธ์, ๒๕๓๒.

ผาสุข อินทราวุธ. พุทธศาสนาและประติมานวิทยา. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ศิลปากร, ๒๕๓๐.

ผาสุข อินทราวุธ. รูปเคารพในศาสนาฮินดู. นครปฐม : สำนักงานอธิการบดีพระราชวัง สนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

พิริยะ ไกรฤกษ์, ดร. ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

ศรีเทพ, อุทยานประวัติศาสตร์. เมืองโบราณศรีเทพ : ข้อมูลใหม่. เอกสารโรเนียว, ๒๕๓๓.

ศรีเทพ, อุทยานประวัติศาสตร์ เมืองศรีเทพ. เอกสารประกอบการบรรยายสรุป เรื่อง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, เอกสารโรเนียว.

ศรีเทพ, อุทยานประวัติศาสตร์ รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปีงบประมาณ ๒๕๓๗ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เล่ม ๑. เอกสารโรเนียว, ๒๕๓๗.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ. ม.จ. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง
กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศจ. ม.จ. ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พิษณุโลก, ๒๕๑๖.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ดร. ม.ร.ว. “เขาค้างใน : ภาพปูนปั้นเครื่องตกแต่งศาสนสถาน.”
เมืองโบราณ. ปีที่ ๑๕, ฉ.๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๒)

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ดร. ม.ร.ว. ปราสาทเขาพนมรุ้ง : ศาสนบรรพตทั้งดงามที่สุดใน
ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๕.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ดร. ม.ร.ว. ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ดร. ม.ร.ว. ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย : ภูมิหลังทาง
ปัญหา-รูปแบบทางศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๗.

ศิลปากร, กรม. จารึกที่เมืองศรีเทพ. กรุงเทพฯ : บริษัท พีวเจอร์เพรส จำกัด. ๒๕๓๔.

ศิลปากร, กรม. ชุมชนก่อนเมืองศรีเทพ. กรุงเทพฯ : บริษัท พีวเจอร์เพรส จำกัด. ๒๕๓๔.

ศิลปากร, กรม. เมืองศรีเทพ. กรุงเทพฯ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๓๘.

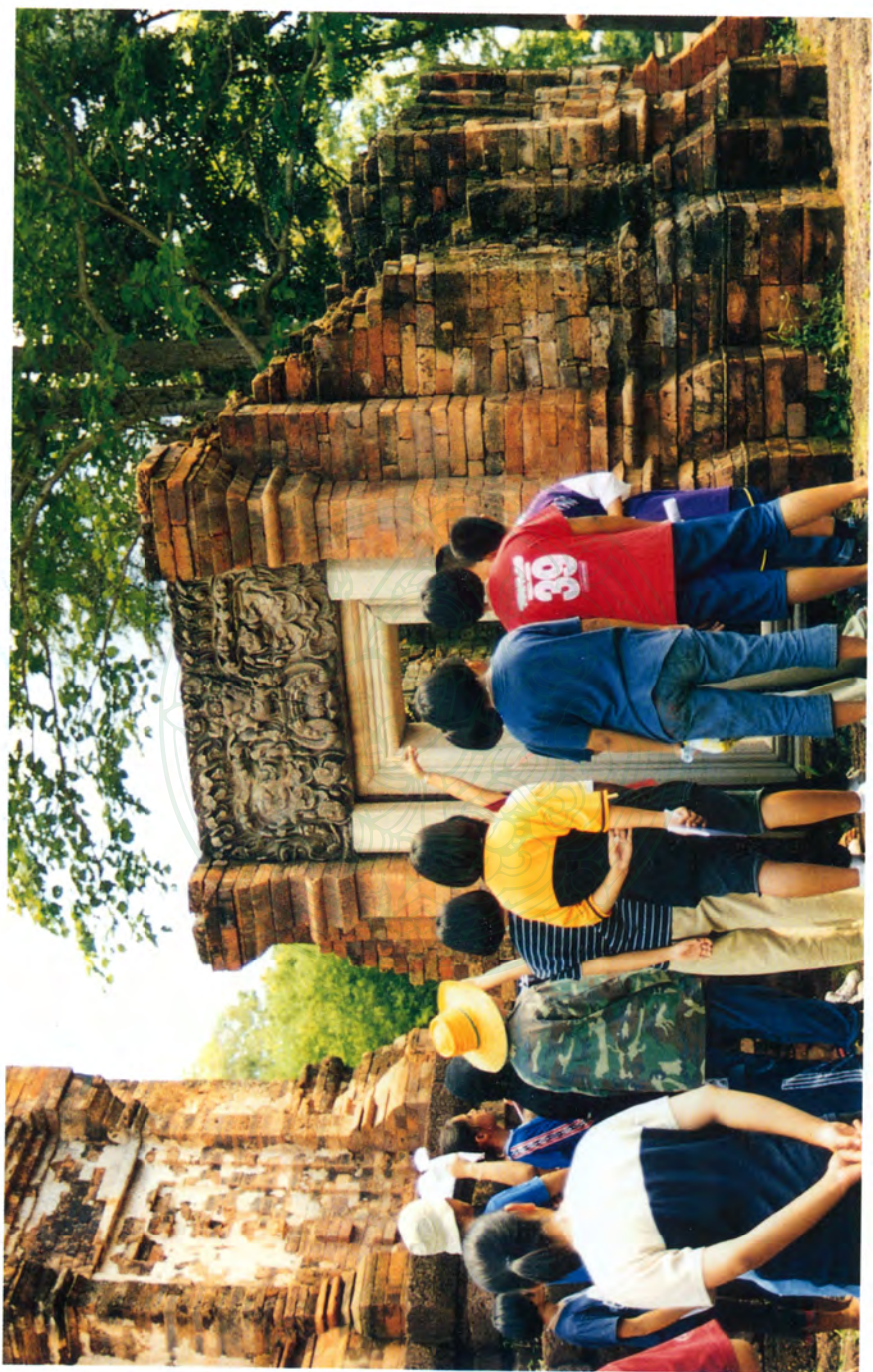
ศิลปากร, กรม. แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. นครสวรรค์ : บริษัท พีวเจอร์
เพรส จำกัด, ๒๕๓๔.

ศิลปากร, กรม. อติตอิสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑.

ศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว
Tourist Information Center

เมืองศรีเทพ

เมืองโบราณศรีเทพ ตั้งอยู่ในท้องที่ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัด เพชรบูรณ์ ห่างจากกรุงเทพมหานคร ราว ๒๔๐ กิโลเมตร

เมืองศรีเทพ เป็นเมืองโบราณ ขนาดใหญ่ที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มี ลักษณะเป็นเมืองแฝดที่สร้างอยู่ติดกัน ๒ เมือง เรียกว่าเมืองในและเมืองนอก พื้นที่ ทั้งสองเมืองรวมกันประมาณ ๒,๘๘๙ ไร่ หรือประมาณ ๔๗ ตารางกิโลเมตร

เมืองใน คือเมืองที่มีรูปร่างกลม พื้นที่ ประมาณ ๑,๓๐๐ ไร่ มีช่องประตูเข้า ออก ๘ ช่องทาง มีโบราณสถานสำคัญ ขนาดใหญ่ ๓ แห่ง คือ ปรangkศรีเทพ ปรangkสองพี่น้อง และเขาคดงใน และ โบราณสถานขนาดเล็กกระจายอยู่ในพื้นที่ อีก ๓๗ แห่ง ปัจจุบันโบราณสถานเหล่านี้ได้รับการขุดแต่งและบูรณะเกือบหมดแล้ว ในพื้นที่ยังมีสระน้ำหนองน้ำกระจายอยู่ ทั่วไป จำนวน ๗๐ สระ

เมืองนอก คือเมืองที่มีรูปร่างเป็นรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้าอยู่ทางทิศตะวันออกของ เมืองใน พื้นที่ประมาณ ๑,๕๘๙ ไร่ มีช่อง ประตูเข้าออก ๗ ช่องทาง มีโบราณสถาน ขนาดเล็ก ๕๔ แห่ง และสระน้ำกระจาย อยู่ทั่วไปราว ๓๐ สระ

นอกเมืองออกไปยังมีโบราณสถาน อีกราว ๕๐ แห่ง ที่สำคัญคือ เขาคดง

นอกและปรangkธานี ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ และถ้าเขามอรัตนซึ่งเป็นโบราณสถาน แห่งเดียวของเมืองศรีเทพที่ตั้งอยู่บนเขา ทางทิศตะวันตกของเมือง

เมืองศรีเทพเดิมเป็นเมืองที่ทรง รางอยู่กลางป่า มีชื่อที่ชาวบ้านในท้องถิ่น เรียกขานกันตามคำบอกเล่าของพระรุดงค์ ว่า “เมืองอภัยสาลี” จนกระทั่งในปี พ.ศ.๒๔๔๗ ชื่อเมืองศรีเทพจึงปรากฏเป็น ครั้งแรก เนื่องจากสมเด็จพระจอมเกล้า จักรพรรดิราชานุภาพ เสด็จมาตรวจราชการ มณฑลเพชรบูรณ์ในปีนั้น ได้ทรงตั้งพระทัย มาสืบหาเมืองโบราณชื่อ “เมืองศรีเทพ” ที่ทรงเคยพบชื่อนี้ในเอกสารโบราณสมัย อยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ทรงตั้ง สมมุติฐานว่า เมืองศรีเทพคงอยู่ในบริเวณ ลุ่มแม่น้ำป่าสัก และเมื่อได้เสด็จมา ลสำรวจเมืองโบราณที่ชาวบ้านเรียกกันว่า เมืองอภัยสาลีแห่งนี้ ทรงพบว่าเป็นเมือง ขนาดใหญ่ มีคูเมืองกำแพงเมืองและ โบราณสถานโบราณวัตถุมากมาย จึงทรง สันนิษฐานว่าเมืองโบราณนี้คงจะเป็นเมือง ศรีเทพที่ปรากฏในเอกสารดังกล่าวนับได้ว่า สมเด็จพระจอมเกล้า จักรพรรดิราชานุภาพทรงเป็น ผู้ค้นพบและเรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่าเมือง ศรีเทพเป็นพระองค์แรก

พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนดั้งเดิม (พุทธศตวรรษที่ ๕-๑๑)

ชุมชนแรกเริ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในพื้นที่บริเวณเมืองศรีเทพมีมาตั้งแต่เมื่อ

ราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว การขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองศรีเทพ และบริเวณใกล้เคียง ได้พบหลักฐานที่เกี่ยวกับพิธีกรรมการฝังศพของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย คือโครงกระดูกมนุษย์ที่ถูกฝังพร้อมกับเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับ ที่กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๗

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ - ๑๑ อารยธรรมความเจริญจากอินเดียได้แพร่เข้ามาอย่างแหลมอินโดจีนโดยการเดินทางติดต่อค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดียและอาหรับ ทำให้ชุมชนดั้งเดิมในภูมิภาคนี้เริ่มมีการรับวัฒนธรรมความเจริญจากภายนอก และค่อย ๆ พัฒนาชุมชนขึ้นจนเป็นสังคมเมืองในที่สุด

สมัยที่รับอารยธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖)

เมื่อชุมชนยอมรับความเจริญก้าวหน้าและคติความเชื่อจากภายนอก ทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง เริ่มมีการเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนเมืองที่เหมาะสมโดยเลือกอยู่ห่างจากแม่น้ำป่าสัก ๕ กิโลเมตร เพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้โดยขุดสระน้ำและคูเมืองขนาดใหญ่ล้อมรอบพื้นที่เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้และยังเป็นเครื่องกีดขวางมิให้ข้าศึกศัตรูเข้ามารุกรานได้ง่าย

ลักษณะผังเมืองศรีเทพในระยะแรกคือ เมืองรูปกลม ซึ่งเป็นลักษณะผังเมืองที่นิยมในวัฒนธรรมทวารวดี (คือวัฒนธรรมที่เจริญอยู่ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖)

โบราณสถานต่างๆ เช่น โบราณสถานเขาคดลิ่งโนและโบราณสถานขนาดเล็กอีกหลายแห่ง ตลอดจนโบราณวัตถุจำนวนมากที่พบในเมืองศรีเทพ เช่น พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ และจารึกที่เกี่ยวข้องในศาสนาพุทธแบบเถรวาทและมหายาน ต่างเป็นหลักฐานศิลปกรรมในแบบวัฒนธรรมทวารวดีที่แสดงให้เห็นถึงการแพร่เข้ามาและการยอมรับวัฒนธรรมทวารวดีของชาวเมืองศรีเทพ

สมัยที่รับอารยธรรมเขมร (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘)

เมื่ออาณาจักรทวารวดีเริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นเวลาเดียวกันที่อาณาจักรเขมรเข้มแข็งขึ้น อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรจึงเริ่มเข้าไปครอบงำชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีเดิม เมืองศรีเทพก็เช่นกัน ในช่วงเวลานี้คงจะได้มีการสร้างเมืองที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมเพิ่มขึ้นทางทิศตะวันออกคือส่วนที่เรียกว่าเมืองนอก ซึ่งลักษณะการสร้างเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมนั้นเป็นความนิยมในวัฒนธรรมเขมร ในช่วงสมัยนี้ปรากฏศาสนสถานในศาสนาฮินดูขนาด

ใหญ่ ๒ แห่งภายในเมือง คือ ปราสาทศรีเทพ และปราสาทสองพี่น้อง กำหนดอายุได้ราว พุทธศตวรรษที่ ๑๗ และต่อมาปรากฏหลักฐานว่าอาจจะได้มีการเปลี่ยนแปลงศาสนสถานในศาสนาฮินดูทั้งสองแห่งนี้ให้เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาหายาน ตามแบบวัฒนธรรมเขมรในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘

การล่มสลายของเมืองศรีเทพ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘)

เมืองศรีเทพ พัฒนาตนเองจากชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย จนเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นชุมชนเมืองที่รับวัฒนธรรมทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ และรับวัฒนธรรมเขมรในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ รวมระยะเวลาที่เจริญอยู่ในฐานะชุมชนเมืองไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปี

ในขณะนี้ยังไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัดที่ทำให้เมืองนี้ล่มสลายหรือถูกทิ้งร้างไป ข้อสันนิษฐานที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดในช่วงนี้คืออาจเกิดจากโรคระบาดที่ร้ายแรง

โบราณสถานสำคัญ

แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีที่บริเวณเนินโบราณสถานภายในเมือง ได้พบโครงกระดูกช้าง ๑ โครงในระดับ

ความลึกประมาณ ๑ เมตร อยู่ในระดับเดียวกับฐานโบราณสถาน และพบโครงกระดูกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ๕ โครงในระดับชั้นดินที่ลึกลงไปอีก ๓ เมตร โครงกระดูกที่สมบูรณ์เป็นเพศหญิงอยู่ในลักษณะนอนหงายหันศีรษะไปทางทิศเหนือ มีเครื่องประดับและอาวุธโลหะรวมทั้งภาชนะดินเผาถูกฝังรวมอยู่ด้วย โครงกระดูกที่เหลืออีก ๒ โครงอยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์และอีก ๒ โครงถูกนำบรรจุในภาชนะดินเผาก่อนนำมาฝังไว้ในระดับเหนือโครงแรกเล็กน้อย โครงกระดูกและพิธีกรรมในการฝังศพสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในเมืองศรีเทพ ก่อนที่จะพัฒนาขึ้นมาเป็นสังคมที่มีความเชื่อในระบบศาสนา นับเป็นหลักฐานสำคัญของชุมชนแรกเริ่มที่มีอายุสมัยเมื่อราวสองพันปีมาแล้ว

โบราณสถานเขาคลังใน

เป็นศาสนสถานเนื่องในศาสนาพุทธ สถาปัตยกรรมมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบทวารวดี ฝังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยส่วนฐานทำเป็นฐานสูงประมาณ ๑๒ เมตร ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน มีลวดลายปูนปั้นรูปคนแคะ ลายพันธุ์พฤกษา และลายเรขาคณิตประดับอยู่ รูปคนแคะมีหัวเป็นคน ลิง สิงห์ และควาย อยู่ในลักษณะท่าแบกหรือค้ำโบราณสถานด้านหน้ามีบันได

ทางขึ้นสู่ด้านบนซึ่งยังเหลือร่องรอยปูนฉาบเป็นลานกว้าง มีร่องรอยฐานของสิ่งก่อสร้างทำด้วยศิลาแลงซึ่งอาจเป็นวิหารหรือสถูปขนาดย่อมอยู่ทางด้านทิศตะวันตก และมีฐานของสิ่งก่อสร้างทำด้วยอิฐขนาดเล็กอยู่ริมขอบด้านขวาของลาน นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างขนาดเล็กได้แก่ วิหารเจดีย์ราย และอาคารประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อยู่โดยรอบสถูปประธานโดยมีระเบียงคดล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง

ชื่อโบราณสถานเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียก เนื่องจากเมื่อครั้งที่ยังไม่มีการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ถูกปกคลุมด้วยเนินดินและต้นไม้จึงมีลักษณะคล้ายภูเขา ส่วนคำว่า “คลัง” มีที่มาจากความเชื่อที่ว่า สถานที่แห่งนี้เป็นที่เก็บสิ่งของมีค่าหรือเป็นคลังอาวุธในสมัยโบราณ ส่วนคำว่า “ใน” หมายถึงตั้งอยู่ภายในเมือง เนื่องจากมีโบราณสถานที่ยังไม่ได้ทำการขุดแต่งในลักษณะเดียวกันอีกองค์หนึ่งตั้งอยู่ทางด้านนอกเมืองทางทิศเหนือ เรียกว่า “เขาคลิ้งนอก”

ปรางค์สองพี่น้อง

เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ในกลุ่มศาสนสถานกลางเมืองใน สรางขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ มีลักษณะทางศิลปะแบบเขมร ชื่อโบราณสถานเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียก เนื่องจากพบว่ามียปรางค์ ๒ องค์ตั้งอยู่เคียงกัน องค์หนึ่งใหญ่ องค์หนึ่งเล็ก จึงเรียกว่าปรางค์

สองพี่น้อง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

ปรางศาทประธานหรือปรางค์องค์ใหญ่ ส่วนที่เหลือสูงประมาณ ๗ เมตร ก่ออิฐไม่สอปูน มีรอยฉาบปูนอยู่ด้านนอก ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว เรือนธาตุมีมุข ๔ ทิศ ทิศเหนือทิศตะวันออกและทิศใต้ ทำเป็นประตูหลอก ส่วนทิศตะวันตกทำมุขยาวเชื่อมต่อกับฐานอาคารด้านหน้า แผนผังห้องภายในองค์ปรางค์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ผนังห้องทั้ง ๓ ด้าน ยกเว้นด้านทิศตะวันตก เจาะเป็นช่องซุ้มจระนำยอดซุ้มเป็นสามเหลี่ยม อาจใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือเครื่องบูชาหรือเครื่องให้แสงสว่างอย่างใดอย่างหนึ่ง ตรงกลางห้องมีแท่นศิลาแลงสำหรับประดิษฐานรูปเคารพสำคัญแต่ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว

ทางด้านทิศใต้ของปรางศาทประธานมีปรางศาทองค์เล็กอีก ๑ องค์ แต่เดิมเหลือเพียงส่วนของเรือนธาตุช่วงล่าง ภายหลังได้บูรณะเพิ่มเติมขึ้นไปจากเดิมอีกเล็กน้อย เพื่อติดตั้งทับหลังที่ตกอยู่ในบริเวณเดียวกันคือทับหลังรูปอุมาเมศวร ซึ่งเป็นทับหลังชิ้นเดียวของเมืองศรีเทพที่พบในสภาพสมบูรณ์ที่สุด แผนผังของปรางศาทองค์เล็กเช่นเดียวกันกับปรางศาทประธาน โดยมีประตูทางเข้าทางทิศตะวันตก ส่วนอีก ๓ ด้านทำเป็นประตูหลอกเช่นเดียวกัน

นอกจากปราสาททั้งสองหลังแล้ว ยังมีอาคารขนาดเล็กอีกหลายหลังตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว และทางด้านหน้ามีทางเดินไปสู่สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกรวดด้วยศิลาแลงที่อยู่สองข้างนอกกำแพงแก้ว

จากการขุดแต่งโบราณสถานซึ่งได้พบชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ทับหลังและเสาประดับกรอบประตูกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และจากเรื่องราวที่ปรากฏบนทับหลังซึ่งสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพระศิวะ รวมทั้งชิ้นส่วนศิวลึงค์ ฐานโยนิ และโคนนทิที่พบในบริเวณโบราณสถานแห่งนี้ จึงสันนิษฐานว่าโบราณสถานแห่งนี้คงจะเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แต่เนื่องจากศิวลึงค์ ฐานโยนิ และโคนนทิที่พบนั้นถูกฝังไว้ในระดับพื้นดินใต้ฐานอาคาร จึงสันนิษฐานว่าอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงการเคารพนับถือศาสนามาเป็นศาสนาพุทธมหายานตามแบบวัฒนธรรมเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๐)

ปราสาทศรีเทพ

เป็นศาสนสถานที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมรูปแบบปราสาทในศิลปเขมรตั้งอยู่ด้านหลังของปราสาทสองพี่น้องเป็นปราสาทขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนฐานไพทีที่ยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๑ เมตร

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของปราสาทศรีเทพมีลักษณะเช่นเดียวกับปราสาทสองพี่น้อง ประกอบด้วยฐานศิลาแลงมีมุข ๔ ด้าน ตัวเรือนธาตุและเครื่องบนก่อด้วยอิฐ ส่วนสูงที่เหลือประมาณ ๑๓ เมตร มีประตูทางเข้าทางทิศตะวันตก อีก ๓ ด้านทำเป็นซุ้มประตูหลอก ด้านหน้าพบหลุมเสาขนาดใหญ่ที่ฐานด้านล่าง แต่เดิมคงจะมีหลังคาเครื่องไม้คลุมอยู่ด้านหน้าบริเวณทางเข้าสู่ภายในตัวปราสาท ด้านหน้าทั้งสองข้างของปราสาทมีฐานอาคารศิลาแลงหลังเล็ก ๒ หลัง คือ บรรณาลัยหรือห้องเก็บคัมภีร์ทางศาสนาของพราหมณ์ ตรงกลางด้านหน้าของฐานไพทีมีทางเดินยกพื้นรูปกากบาทเป็นทางลงสู่พื้นด้านล่าง ที่ปลายสุดทางเดินพบโกลนศิยรนาถแผ่พังพานตกอยู่ในบริเวณนั้น แต่เดิมคงมีอยู่ที่ปลายทั้งสองข้างโดยมีลำตัวนาถทอดยาวเป็นราวสะพาน ทางเดินนี้เรียกว่าสะพานาดซึ่งเชื่อกันว่าหมายถึงทางที่เชื่อมต่อระหว่างโลกสวรรค์และโลกมนุษย์ ภายในพื้นที่ด้านหน้านี้มีทางเดินและฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอีกหลายแห่งซึ่งคงจะใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ พื้นที่โดยรอบส่วนหน้าถูกล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลงและด้านหน้าออกไปมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบฐานอาคารอีกกลุ่มหนึ่งก่อนที่จะถึงปราสาทสองพี่น้อง

อายุสมัยของโบราณสถานแห่งนี้สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ ตามการกำหนดอายุชิ้นส่วนของทับหลังที่พบในบริเวณนี้ โดยมีจุดประสงค์เมื่อแรกสร้างเพื่อเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดู แต่ต่อมาได้พบว่ามีการพยายามจะซ่อมองค์ปรางค์โดยการแกะสลักหินรูปกสิปขนุนซึ่งเป็นส่วนประดับเครื่องบนหลังคาเหลือเป็นโกลนค้ำไว้ยังไม่ทันได้นำไปติดตั้ง จึงสันนิษฐานกันว่าอาจจะได้มีการพยายามซ่อมแปลงศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาหายานในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเขมร เนื่องจากว่าพระองค์ได้ทรงหันมาเลื่อมใสและอุปถัมภ์ศาสนาใหม่ออย่างจริงจัง ซึ่งในช่วงเวลานี้ได้ปรากฏหลักฐานการซ่อมแปลงศาสนสถานโดยทั่วไปใน ดินแดนที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร แต่การกระทำดังกล่าวยังไม่ทันแล้วเสร็จก็มีเหตุให้เมืองถูกทิ้งร้างไปเสียก่อน

โบราณสถานเขาคลังนอก

ตั้งอยู่ที่บ้านสระปรือ ห่างออกไปทางทิศเหนือของเมืองในประมาณ ๒ กิโลเมตร โบราณสถานแห่งนี้ยังไม่ได้รับการขุดแต่งและบูรณะ สภาพปัจจุบันถูกทับถมเป็นเนินดินขนาดใหญ่ กว้างประมาณ ๑๒๐ เมตร ยาว ๑๕๐ เมตร สูง ๗๐ เมตร ตรงกลางมีหลุมลึกกลบขุดเป็นโพรงลงไปทำ

ให้ทราบว่าเป็นโบราณสถานแห่งนี้ก่อด้วยอิฐ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมยังไม่ทราบแน่ชัด อาจจะมีลักษณะแบบสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดีเช่นเดียวกับโบราณสถานเขาคลังในที่ตั้งอยู่ภายในเมือง เนื่องจากมีผู้เล่าว่าธรรมจักรศิลาที่ตั้งอยู่ด้านหน้าโบราณสถานเขาคลังในนั้นถูกนำไปจากโบราณสถานแห่งนี้

ปรางค์ฤาษี

ตั้งอยู่ที่วัดป่าสระแก้ว ทางทิศเหนือของเมืองนอกประมาณ ๒ กิโลเมตร ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นปราสาทในรูปแบบศิลปเขมร ก่ออิฐไม่สอปูน สันนิษฐานว่ามีอายุร่วมสมัยกับปรางค์ศรีเทพและปรางค์สองพี่น้อง ปัจจุบันองค์ปรางค์ถูกดัดแปลงแก้ไขไปมาก เนื่องจากทางวัดเคยเข้ามาใช้สถานที่

เขาคมอรัตน์

เป็นเขาขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพ ภายในถ้ำบนเขามีภาพจำหลักปูนต่ำเป็นพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ สถูป และธรรมจักร สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาหายาน มีลักษณะของศิลปทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เศียรของประติมากรรมเคยถูกลักลอบตัดขโมยไป ภายหลังตามกลับมาได้และเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

โบราณวัตถุสำคัญ

จารึกเมืองศรีเทพ

ในเมืองศรีเทพและบริเวณใกล้เคียงเคยพบจารึกหลายชิ้น บางชิ้นมีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเป็นระยะแรก ๆ ที่ผู้คนในดินแดนแถบนี้เริ่มเรียนรู้วิธีการจดบันทึกเรื่องราวหรือเรียกได้ว่าเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ของประเทศไทย แต่จารึกเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดแตกหักเนื่องจากไม่สมบูรณ์ จึงไม่เอื้อต่อการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองมากนัก อย่างไรก็ตาม เนื้อความตลอดจนอักษรภาษาที่ใช้ในจารึกก็สามารถบ่งบอกถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ความเชื่อทางศาสนา ตลอดจนความก้าวหน้าทางอักษรศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

จารึกเมืองศรีเทพ เท่าที่ปรากฏปัจจุบันมี ๑๐ ชิ้น รูปแบบอักษรที่พบในจารึกแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อักษรปัลลวะและหลังปัลลวะ

พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ เป็นรูปแบบอักษรที่เก่าแก่ที่สุดที่คนในดินแดนประเทศไทยรู้จักใช้ มีต้นกำเนิดมาจากอินเดียใต้ ภาษาที่ใช้มีทั้งภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต เป็นบันทึกเรื่องราวและคำสอนทางศาสนา

๒. อักษรขอม

พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ เป็นระยะที่อาณาจักรเขมรรุ่งเรืองมาก รูปแบบอักษรขอมได้พัฒนาผสมผสานดัดแปลงเรื่อยมาจนเป็นที่นิยม

๓. อักษรจีน

พบเพียงชิ้นเดียวปรากฏบนด้านหลังของพระพิมพ์ดินเผา ยังไม่สามารถระบุชัดว่ามีความหมายอย่างไร แต่การพบจารึกอักษรจีนก็แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชาวจีนซึ่งคงจะมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ แล้ว ดัง ปรากฏหลักฐานการพบเศษภาชนะดินเผาส้มยราวงศ์ถัง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕)

โบราณวัตถุในศาสนาฮินดู

เทวรูปศิลา

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในท้องถิ่นกล่าวว่าเคยมีเทวรูปศิลาอยู่จำนวนมากที่เมืองศรีเทพในสมัยที่ยังเป็นเมืองกรงร้าง แต่ในปัจจุบันมีเทวรูปเหลืออยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากรเพียงไม่กี่องค์และบางองค์ทราบว่ายู่ที่พิพิธภัณฑสถานต่างประเทศ เทวรูปศิลาจากเมืองศรีเทพที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีจำนวน ๗ องค์ ได้แก่ เทวรูปพระวิษณุ เทวรูปพระกฤษณะโควรรณะ และเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพ เทวรูปเหล่านี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓

เทวรูปสำริด

โบราณสถานเขาคลังใน พบเทวรูปสำริดขนาดเล็ก ๒ องค์เป็นเทวรูปพระนารายณ์ และพระลักษมี

เทวรูปทอง

พบแผ่นทองดุนรูปพระวิษณุ ๔ กร ยืนเอียงกาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ ปัจจุบันเก็บ

รักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
ประเทศสหรัฐอเมริกา

คิวลิงค์ จากการขุดแต่งโบราณสถานเมืองศรีเทพพบคิวลิงค์หลายองค์ ซึ่งมีขนาดต่างกัน ส่วนใหญ่พบที่โบราณสถานปรางค์สองพี่น้องและปรางค์ศรีเทพ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗

คิวลิงค์ โดยทั่วไปหมายถึงสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายองค์กำเนิดของเพศชาย และมีความหมายเฉพาะในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย หมายถึงพระศิวะ โดยมีรูปทรงเป็นรูปทรงกระบอกมียอดกลมมน

ฐานโยนิ หมายถึง สัญลักษณ์ของพระอุมา ใช้เป็นแท่นฐานสำหรับวางตั้งคิวลิงค์ ฐานโยนิที่พบที่เมืองศรีเทพมีรูปร่างหลากหลายทั้งรูปกลมและสี่เหลี่ยมตรงกลางมีช่องเจาะสำหรับเป็นที่เสียบคิวลิงค์และมีรางน้ำโดยรอบเพื่อรองรับน้ำที่รินรดคิวลิงค์ให้ไหลไปออกส่วนที่ยื่นออกไปทางด้านหน้า เพื่อเทน้ำลงสู่รางโสมสูตรอายุสมัยของฐานโยนีอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เช่นเดียวกับคิวลิงค์

ทวารบาล คือผู้เฝ้ารักษาทางเข้าของศาสนสถาน เป็นประติมากรรมลอยตัวตั้งอยู่บริเวณทางเข้าศาสนสถานสำคัญ เพื่อเฝ้าระวังมิให้สิ่งชั่วร้ายทั้งหลายผ่านเข้ามาสู่ศาสนสถานซึ่งเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ทวารบาลที่พบค่อนข้างสมบูรณ์องค์หนึ่งได้มาจากการขุดแต่งโบราณ

สถานบริเวณด้านหน้าใกล้โคปุระทางเข้าปรางค์ศรีเทพทำเป็นรูปบุคคลยืนตรงแต่เศียรหักหายไป อีกองค์หนึ่งไม่ทราบตำแหน่งที่พบแน่ชัดเนื่องจากถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครนานมาแล้ว ทวารบาลทั้งสององค์นี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

โคนนทิ เป็นพาหนะของพระศิวะ บางครั้งอาจจะหมายถึงองค์พระศิวะในรูปโค ประติมากรรมรูปโคนนทิมักทำเป็นรูปโคหมอบและประดิษฐานเฝ้าเทวาลัยของพระศิวะ จากการขุดแต่งโบราณสถานที่นี่เมืองศรีเทพได้พบประติมากรรมรูปโคหมอบหลายชิ้น

ทับหลัง เป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่เหนือกรอบประตูของสถาปัตยกรรมในรูปแบบปราสาททับหลังที่พบที่เมืองศรีเทพส่วนใหญ่ไม่สมบูรณ์ ที่พบสมบูรณ์มีอยู่ชิ้นเดียวคือทับหลังที่พบบริเวณปรางค์สองพี่น้องปัจจุบันติดตั้งอยู่ที่ปรางค์องค์เล็ก ทับหลังชิ้นนี้แกะสลักภาพ **อุมาเมศวร** คือรูปพระอิศวรอุ้มพระอุมาประทับนั่งบนหลังโคนนทิที่ยืนอยู่เหนือหน้ากาลกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ส่วนทับหลังที่พบที่ปรางค์ศรีเทพนั้นอยู่ในสภาพชำรุด แต่ก็อาจกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย

โบราณวัตถุในศาสนาพุทธ

พระพุทธรูป จากการขุดแต่งโบราณสถานเขาค้างใน พบพระพุทธรูปปูนปั้น พระพุทธรูปสำริด และพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมาก กำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖

พระโพธิสัตว์ พบพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย์ทำจากสำริดและปูนปั้นหลายองค์ที่โบราณสถานเขาค้างใน และพบเป็นภาพสลักบนผนังถ้ำเขาถอมอรัญญ์ กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

ธรรมจักร เป็นสัญลักษณ์ในการประกาศธรรมของพุทธศาสนา มักจะตั้งอยู่บนหัวเสาด้านหน้าพุทธสถานสำคัญในสมัยทวารวดี ส่วนใหญ่ที่พบในเมืองศรีเทพพบเป็นชิ้นส่วนไม่สมบูรณ์ ชิ้นที่ค่อนข้างสมบูรณ์มีเพียงชิ้นเดียวคือชิ้นที่ปัจจุบันตั้งอยู่ด้านหน้าของโบราณสถานเขาค้างใน แต่มีผู้เล่าว่าธรรมจักรชิ้นนี้แต่เดิมอยู่ที่โบราณสถานเขาค้างนอกและมีการนำเคลื่อนย้ายไปในสมัยที่เมืองยังรกร้างภายหลังจึงนำกลับมาเก็บรักษาไว้ภายในเมือง

ภาพปูนปั้น ที่โบราณสถานเขาค้างใน พบภาพปูนปั้นรูปคนแคะหน้าเป็นคนและหน้าสัตว์ รวมทั้งเป็นรูปช้างประดับที่ฐานโบราณสถานในท่าแบก กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ในศิลปะสมัยทวารวดี

โบราณวัตถุที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

เครื่องมือเครื่องใช้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ขวานหินกะเทาะ ขวานหินขัด กำไลหินและดินเผา ลูกปัดหินดินเผาและแก้ว ตราประทับ อาวุธโลหะ รวมทั้งภาชนะดินเผา โบราณวัตถุเหล่านี้ส่วนใหญ่พบในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีทั้งภายในเมืองและนอกเมือง

ภาชนะดินเผา ที่พบในเมืองศรีเทพ มีตั้งแต่ภาชนะดินเผาสีหม้อก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย มาจนถึงภาชนะดินเผาในวัฒนธรรมทวารวดี และภาชนะดินเผาเคลือบในวัฒนธรรมเขมร รวมทั้งเศษภาชนะเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. ๑๖๖๑ - ๑๔๕๐) ราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. ๑๕๐๓-๑๖๒๒) และเศษภาชนะดินเผาจากเปอร์เซีย

แท่นหินบด เป็นโบราณวัตถุที่พบเสมอในการขุดแต่งโบราณสถานเมืองศรีเทพ ใช้บดได้ทั้งอาหารพวกเมล็ดพืชและยาสมุนไพรต่าง ๆ

สรุปปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวเมืองศรีเทพในอดีต

การบริโภคอาหาร

หลักฐานในสมัยทวารวดีที่ีมีการนำแกลบข้าวมาผสมทำอิฐก่อสร้างโบราณสถาน แสดงให้เห็นว่าคนในสมัยทวารวดีคงจะบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก

ซึ่งแปลว่าข้าวดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับข้าวเหนียวในปัจจุบัน ชาวเมืองศรีเทพคงจะรู้จักการเพาะปลูกข้าวมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย นอกจากนั้นยังมีการบริโภคเนื้อสัตว์ โดยพบกระดูกสัตว์ขนาดกลาง เช่น เก้ง กวาง วัว ควาย หมูป่า และสัตว์น้ำ เป็นต้น

เครื่องแต่งกาย

พบแวดินเผาซึ่งเป็นวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการปั้นด้ายในสมัยทวารวดี แสดงว่าช่วงที่เมืองศรีเทพรับวัฒนธรรมทวารวดีคงจะมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีการปั่นด้ายและการทอผ้าขึ้นใช้เองในชุมชนแล้ว และก็จะนิยมสวมเครื่องประดับ เช่น ต่างหู สร้อยคอ แหวน กำไล ดังที่ปรากฏในภาพปูนปั้นและที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถาน

บ้านเรือนที่อยู่อาศัย

ยังไม่เคยพบอาคารที่อยู่อาศัยของ ผู้ปกครองเมืองและพลเมืองในเมืองศรีเทพ อาจเป็นเพราะสร้างด้วยไม้ จึงผุพังไปตามกาลเวลา

ยารักษาโรค

ลักษณะสภาพพื้นที่โดยทั่วไปของเมืองศรีเทพเสี่ยงต่อการเกิดโรคหลายชนิด แหล่งน้ำนิ่งไม่ไหลเวียนได้แก่สระน้ำหนองน้ำที่มีอยู่มากมายภายในเมืองเป็นแหล่งแพร่เชื้อโรคได้เป็นอย่างดี ความรู้ทางการแพทย์ในสมัยนั้นคงจะเป็นลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการใช้น้ำสมุนไพรในการรักษาโรค จากการขุดแต่งโบราณสถานต่าง ๆ จึงพบแท่นหินบดอยู่เสมอ โดยอาจใช้ในการบดยาสมุนไพรต่าง ๆ เพื่อรักษาโรค

SRITHEP ANCIENT TOWN

Srithep ancient town , approximately 240 kilometers north of Bangkok, is located in Sri Thep district, Phetchaboon province. Sri Thep covers 47 square kilometers and is enclosed by two concentric moats. It was characterized as a twin town; Muang Nai refers to the inner structure of the town and Muang Nok to the outer structure of the town.

Muang Nai is circular in plan, covering 2.08 square kilometers, and has eight entrances. There are three large monuments – Prang Sri Thep, Prang Song Phi Nong, and Khao Klang Nai – about 37 archaeological sites, and 70 ponds dispersed within the town. At present, these sites have all been restored by the Royal Thai Fine Arts Department. Muang Nok is located to the east of Muang Nai. It is rectangular in plan and covers an area of 2.54 square kilometers. It has seven entrances, 54 small archaeological sites, and 30 ponds.

Outside the ancient town, there are approximately 50 archaeological sites. The most important sites are:

Khao Klang Nok and Prang Ruesi, both located on the north side of the town, and Khao Tha Morat cave which is the only archaeological site on the mountain; it is located on the west side of Sri Thep.

Srithep ancient town was originally abandoned to the jungle. According to a monk, the local villagers called its name that, “Muang Apai Sali”. In 1904 , Sri Thep's name first appeared in written accounts when Prince Damrong visited Phetchaboon province . He intentionally searched for an ancient town named “Sri Thep” which he found this name in Ayuddhaya and Early Rattanakosin's archives.

SOCIAL AND CULTURAL DEVELOPMENT

Early community period (1 st – 6 th century A.D.)

Approximately 2,000 years ago, the earliest communities settled in Sri Thep ancient town. Archaeological excavation at ancient town and surrounding sites uncovered evidence of late prehistoric death ritual dating to the 1st – 2nd century A.D. Around the 2th – 6th century A.D. Indian influence

diffused into the Indochina peninsula via contact with Indian and Arab trading networks. Later the local village societies gradually developed into urban societies. Clearly, Sri Thep has gone through several cultural changes.

Dvaravati period (7th – 11th century A.D.)

During the Dvaravati period, in Sri Thep ancient town, people settled about five kilometers from the Pa Sak river. Originally, the town was circular in plan which is typical of Dvaravati culture. To protect themselves from flooding and to access water during periods of drought, the inhabitants dug a number of large ponds and moats around the town.

The Sri Thep compound is composed of Khao Klang Nai and a number of small archaeological sites. Archaeological evidence includes a statue of Buddha, Bodhisattva, and stone inscriptions mentioning Theravada and Mahayana Buddhism. This evidence suggests Dvaravati's cultural influence because Dvaravati was a Buddhist state.

Khmer period (12th – 13th century A.D.)

The Dvaravati kingdom declined around the 11th century A.D. At this time, the Khmer empire was becoming stronger, and expanded its power over the Dvaravati kingdom. Consequently, Sri Thep was also under Khmer influence which can be seen in the town plan which changed from circular to rectangular, and its extension to the east. This additional part is called Muang Nok. There are two Hindu sanctuaries, Prang Sri Thep and Prang Song Phi Nong, which date to the 12th century A.D. Later, these sanctuaries were modified for use in Mahayana Buddhism during the Khmer period, specifically the reign of King Jayavarman VII (ca. 13th century A.D.).

The collapse of The Town (13th century A.D.)

Sri Thep town developed over a 700 year period spanning the late prehistoric to the Khmer period. Scholars have still not identified the causes for Sri Thep's decline and abandonment. The most popular hypothesis is that it was due to serious disease.

ST 88
0971/69-SU
360-370 CM
B# 1,2,3
28/6/88

IMPORTANT PLACES TO VISIT

Prehistoric Site

In 1988, the Royal Thai Fine Arts Department at Sri Thep Historical Park conducted an excavation in the large mound, about 400 meters northwest of Prang Sri Thep and located within the Sri Thep compound. An elephant skeleton was recovered at one meter depth, the same depth as a base of Prang Sri Thep. In addition, five human skeleton remains were found at three meters depth. The most complete skeleton is a female in an extended position, with the head toward the north, and associated with ornaments, metal weapons, and vessels. Two skeletons are incomplete, and the rest are placed in jars slightly above the first burial. These burials represent prehistoric mortuary ritual prior to the adoption of Buddhism around two thousands years ago.

Khao Klang Nai

Khao Klang Nai was a Buddhist sanctuary. The central stupa, rectangular in shape and oriented toward the east, is characteristic of the

Dvaravati architectural style. The base is about 12 meters in height and is made of laterite covered with plaster. In addition, the base is decorated with stucco figures of dwarfs, monkey, lion and buffalo. They are characterized as atlante figurines or carryatid who protect the monument and buddhist religious. By the style of art these stucco figures date to the 9th century A.D.

The front of the sanctuary has a staircase to an upper level. There is also evidence on the the upper structure made of laterite with a base made of small bricks which could be a vihar or stupa. Apart from the large sturctures, there are a number of vihar, chedi, and ceremonial structures around the main stupa which is surrounded by galleries.

According to the local villagers, the site was a mound covered with trees and bushes. The word "Klang" comes from the idea that this place was an ancient storage area, and the word "Nai" means inside the town.

Prang Song Phi Nong

Prang Song Phi Nong is a large sanctuary among the archaeological sites in the Sri Thep compound. It was

Khao Klang Nai

Prang Song Phi Nong

built in the Khmer style around the 12th century A.D. The local villagers call the large tower, "Phi" (older brother or sister), and the small tower, "Nong" (younger brother or sister).

Architectural style

The main tower is about seven meters in height and is made of bricks on top of a laterite foundation; it faces to the west. It has only one entrance and three false doors. The central tower is square room called Garbhagrha which usually enshrined the sacred sculpture. This room has 3 walls which were cut into small triangular tunnels. These tunnels might have been used to place candles or religious statues.

At the south side of the central tower there is a small tower. When it was first uncovered, only the base remained, but later the Royal Thai Fine Arts Department restored the rest of the remains and replaced a lintel of "Umamahesvara" which is the only complete lintel found in Sri Thep. The plan of this small tower is similar to the main tower with an entrance on the west and three false doors.

In addition to these two towers,

there are a number of structures within the compound. In the front of Prang Song Phi Nong, there is a walkway to the square pond made of laterite which is located outside of the compound enclosure.

During recent excavations, a number of architectural parts were recovered including lintels and decorated stone pillars dating to the 12th century A.D. The story on the lintel is about Shiva. Other artifacts, including a linga, yoni and Nandi bull, are found in the ruins. Archaeologists have hypothesized that this sanctuary was a Shivaism Hindu temple built around the 12th century A.D. However, the linga, yoni, and Nandi bull were buried underneath the building which indicates a transition from Hinduism to Mahayana Buddhism during the period of King Jayavaraman VII (1181 – 1217 A.D.) rule of the Khmer empire.

Prang Sri Thep

Prang Sri Thep is a religious sanctuary built in the Khmer architectural style. It is a large tower situated behind the Prang Song Phi Nong and about one meter above ground level.

Prang Sri Thep

The architectural style of Prang Sri Thep is similar to the Prang Song Phi Nong, and is composed of a laterite base and four porticos. The main body of the tower and roof are made of bricks; the standing remains of the tower are approximately 13 meters in height. There is only one entrance on the west side, the rest being false doors. Originally, it would have had a wooden roof covering the front gateway to the main tower. Moreover, flanking the front of the main tower are two small laterite structures including a scripture repository (Banalai). The central base in front of the terrace has a cruciform walkway leading down to the lower level. At the end of the walkway, there is a roughout of Naga's head. Originally, the heads might have been located at the two ends of the walkway with the bridge representing their bodies. This walkway is called the Naga's bridge which refers to the Naga as the link between heaven and earth. The space within the front area is surrounded by a laterite wall. Slightly farther away, before reaching the Prang Song Phi Nong, is another laterite wall covering a cluster of structure bases.

Prang Sri Thep dates between the 11th – 12th century A.D. based upon the recovered lintel. There is a clear evidence of restoration of the tower as seen by a carving antefix which was unfinished. Therefore, the evidence suggests that originally the sanctuary was Hindu, and later was changed for use in Mahayana Buddhism during the reing of Jayavarman VII. Major changes in religious structure occurred throughout this period in areas under Khmer influence. However, the restoration was not completed before the abandonment of Sri Thep.

Khao Klang Nok

Khao Klang Nok is situated on Ban Sra Phue approximately two kilometers further north of Sri Thep ancient town. The structure has never been excavated and restored. At present, it is a large brick mound measuring 90 meters in width, 90 meters in length, and 16 meters in height. In the middle of the structure is a looter's pit. The architectural style is still unknown.

Prang Ruesi

Prang Ruesi is located on Wat Pa Sra Khwae, in the northern part of east town and approximately two kilometers from Sri Thep inner structure. It is typical Khmer architecture, built with bricks and without plaster. It may have been contemporary with Prang Sri Thep and Prang Song Phi Nong. This sanctuary has, however, been modified through time by ancient populations as well as modern-day local villagers and monks.

Khao Ta Morat

Khao Ta Morat is a large mountain situated on the west side of Sri Thep town. A cave in the mountain contains a number of Mahayana Buddhist stone carvings including Buddha images, Bodhisattva, stupa, and dhamarchakra. Most of the statues are characteristic of Dvaravati art style of the 9th century A.D. Heads of the Buddha were looted, but they have been returned and are now housed at the National Museum in Bangkok.

IMPORTANT ARTIFACTS

Sri Thep inscriptions

A few inscriptions are found in Sri Thep compound. Some inscriptions date to the 7th century A.D. and are considered to be the earliest writings in Thailand. Unfortunately, most of inscriptions are incomplete, and cannot tell us about the history of Sri Thep town. However, the texts suggest interactions between communities in Thailand.

Ten Sri Thep inscriptions can be classified into three categories according to their script:

1. Before and after the Pallava script dating between the 7th and 9th century A.D. The Pallava script is the oldest script found in Thailand, and originated from South Asia. It appears in many languages including Pali and Sanskrit. It is mostly used to record important events and religious texts.
2. The Khmer script dates to the 10th – 11th century A.D. when the Khmer empire was in power. The Khmer script was used and adapted among the contemporary communities in Thailand.

3. The Chinese script dates to the 7th century A.D. The script was found behind a Buddha ambulate. No one can not read this script, though it suggests a relationship between Sri Thep town and China. Moreover, Tang ceramics dating to the 7th – 10th century A.D. were also found at the site.

Hindu artifacts

Stone sculpture

The oral history of Sri Thep describes many stone statues prior to recent settlement. At present, there are only a few statues left, and these were taken by the Royal Thai Fine Arts Department; some are housed at museums abroad. Seven stone statues, including Vishnu, Krishnakavatana and Surya (Sun god) are housed at the National Museum in Bangkok. They date between the 6th – 8th century A.D.

Bronze statues

Two small bronze statues of Vishnu Lakshmi his consort are found at Khao Klang Nai.

Gold statues

A gold plate of Vishnu, with four arms and dating to the 6th – 7th centuries A.D., is now housed at the Norton Simon Museum in the USA.

Linga

A linga is a phallus representing the god Shiva. Different sizes of linga are found at Prang Song Phi Nong and Prang Sri Thep which date to the 12th century A.D.

Yoni base

A yoni base represents the god Uma a wife of Shiva, and serves as the foundation for a linga. The middle of the yoni has a hole to place the linga which is surrounded by a drainage system flowing down towards the front. Many types of yoni are found at the town of Sri Thep including circular and square shapes that date to the 12th century A.D.

Dvarapala

Dvarapala is guardian of door and gateways; it is normally a bas relief statue near the entrance of important sanctuaries, and serves to protect

sanctuaries from evil spirits. Recent excavation at Prang Sri Thep found a dvarapala, with its head missing, in front of the Gopura (the entrance pavilion) near the gateway. Another dvarapala lacks provenience as it has long been housed in the National Museum. Both date to the 12th – 13th century A.D.

Bull Nandin

The Bull Nandin is a vehicle of Shiva, and in some cases, it represents Shiva. The Nandin sculpture is normally seated and guards the place of Shiva. Recent excavation in Sri Thep found many pieces of Bull Nandin.

Lintel

A lintel is a block of stone placed across two door pillars. Most of the Sri Thep lintels are incomplete. The only complete one is the lintel from Prang Song Phi Nong. On it is depicted a story of Umamahesvara when Shiva carried Uma and seated her on the Bull Nandin above the kala face. It dates to 12th century A.D. At present, it is located on the smaller Prang. The rest of the lintels date between 11th – 12 century A.D. and are housed at the

Ramkamheang National Museum, Sukhothai province.

Buddhism artifacts

Buddha image

Many Buddha images, made of stucco and bronze and dating to the 7th – 11th century A.D. were found during the Khao Klang Nai excavation.

Bodhisattva

Mahayana Buddhist Bodhisattva sculptures made of bronze and stucco were found at Khao Klang Nai. A stone carved Bodhisattva was found at Khao Tha Morat. These sculptures date to the 9th century A.D.

Dharmachakra

Dharmachakra is a symbol of the Buddhist Wheel of Law was usually placed in front of important Buddhist temples. Dharmachakra are found in Sri Thep, though most were incomplete. The famous one was found around 10 years ago, is placed in front of Khao Klang Nai.

Domestic artifacts

Prehistoric tools

Prehistoric tools – pebble tools, polished axes, stone and terracotta bracelets, stone, terracotta and glass beads, stamps, metal weapons, and pottery – are commonly found in the inner and outer parts of Sri Thep town.

Pottery

Pottery was made throughout the prehistoric period, Dvaravati period, and into the “Khmer – influenced period”. In addition, there are a few pieces of Chinese ceramics from Tang dynasty (618 – 907 A.D.) and Sung dynasty (960 – 1279 A.D.) as well as the Persian wares.

Grinding stones

Grinding stones are found at most sites in The Sri Thep. These were used for procesing food and medicinal plants.

Subsistence economy of Sri Thep population

Staple foods

Rice grains embedded in brick

suggest that the Dvaravati period people ate rice as a stapel food. The rice grains were identified as a sticky rice. Based on the rice grains, and animal and shellfish remains, archaeologists generally assume that the Sri Thep population practiced rice agriculture and continued to hunt, fish, and collect riverine shellfish.

Dress

There is no direct evidence of styles of dress. However, spindle whorls indicate weaving, and that people knew how to make clothes.

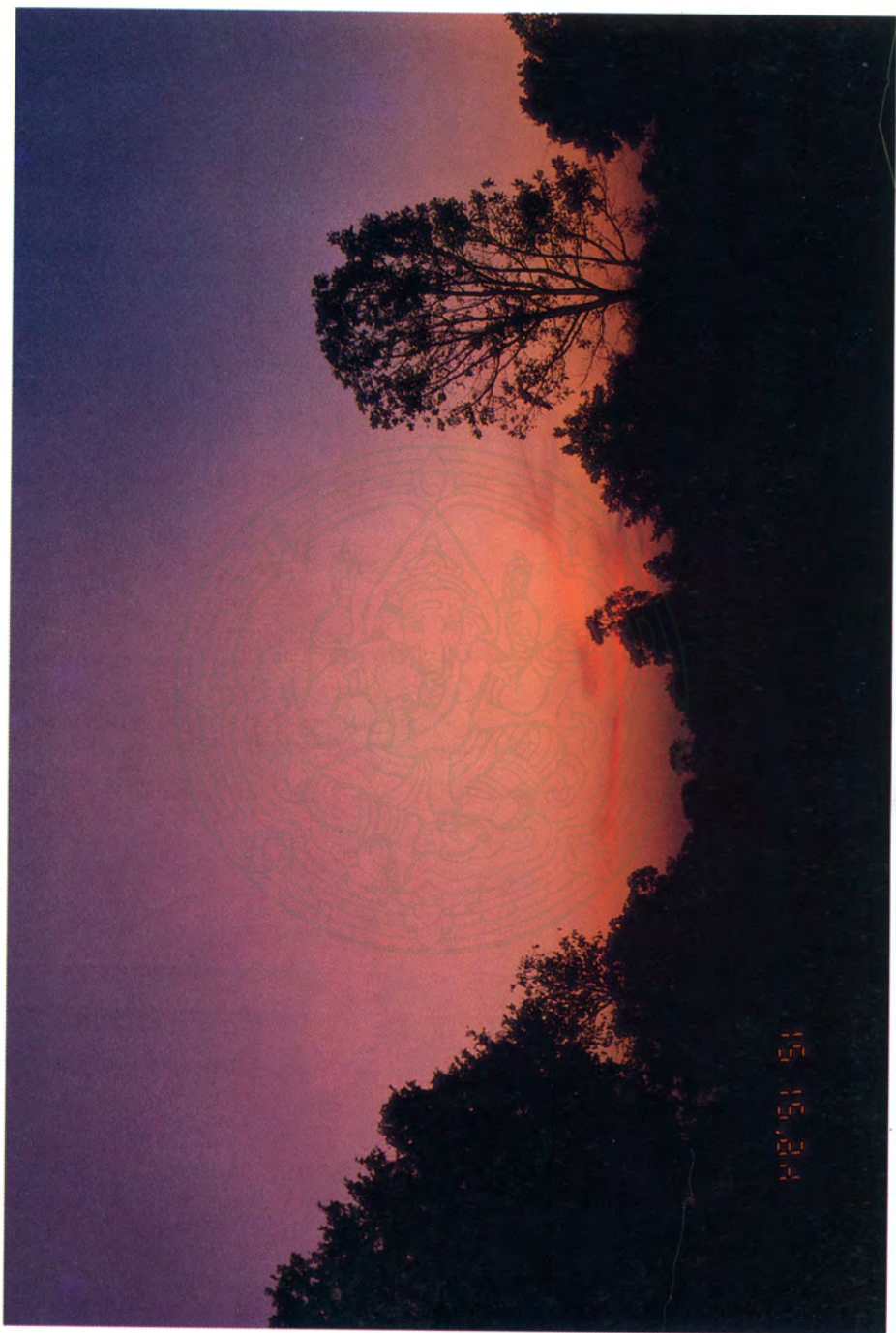
Houses

Other than the temples, there is no evidence of the ruling class and commoner houses. Houses may have been built of wood.

Medicine

Grinding stones suggest medical knowledge of curing as plant medicines were processed by such tools.

แก้คำผิด

หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

- หน้า 11 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 14 ... ลำน้ำเทียง แก้เป็น ...ลำน้ำเทียง
- หน้า 36 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 11 ...ฐานหลัก... แก้เป็น ...หลักฐาน...
- หน้า 51 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 17 ...โคธสุภราช แก้เป็น ...โคธสุภราช
- หน้า 53 สดมภ์ 2 บรรทัดที่ 5 ...(อินเดียเหนือ) แก้เป็น ...
(อินเดียตะวันตก)
- หน้า 56 สดมภ์ 2 บรรทัดที่ 1 ...ตกใช้น้ำ แก้เป็น ...ใช้น้ำ
- หน้า 76 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 4-5 พุทธศตวรรษที่ 16 17 แก้เป็น
พุทธศตวรรษที่ 16 - 17
- หน้า 112 สดมภ์ 2 บรรทัดที่ 18 ...ราช แก้เป็น ...ราชย์
- หน้า 121 3. จารึก เอธุม มาฯ แก้เป็น 3. จารึก เอ ธุมมาฯ
- หน้า 130 คำบรรยายภาพ พิพิธภัณฑ์ แก้เป็น พิพิธภัณฑ์
- หน้า 148 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 10 ... พระคเณศร์ แก้เป็น ...พระคเณศ
- หน้า 165 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 1 ปุณคตะ แก้เป็น ปุณณณะ
- หน้า 174 สดมภ์ 2 บรรทัดที่ 5... พุทธศตวรรษที่ 12 16 แก้เป็น
พุทธศตวรรษที่ 12 - 16
- หน้า 180 สดมภ์ 2 บรรทัดที่ 27 ... พุทธศตวรรษที่ 16 แก้เป็น
พุทธศตวรรษที่ 16 -
- ภาษาอังกฤษ หน้า 1 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 27 ...47 square แก้เป็น
4, 7 square
- ภาษาอังกฤษ หน้า 1 สดมภ์ 1 บรรทัดที่ 29 ...archaeological แก้เป็น
archaeological

